

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΤΜΗΜΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ, ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΣΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ»

**Θέμα: «Η Βρετανική Εξωτερική Πολιτική και η
Ελληνική Εκστρατεία στη Μικρά Ασία 1919-1922»**

Βασίλειος Τσαρούχας

ΑΜ: irs18072

Επιβλέπων Καθηγητής: Δρ. Καρβουναράκης Θεοδόσιος

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Νοέμβριος 2018

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου»

Βασίλειος Τσαρούχας

Περιεχόμενα

Πίνακας Συντμήσεων.....	6
Περίληψη (Ελληνικά):	7
Περίληψη (Αγγλικά) - Abstract:	8
Εισαγωγή:	9
Κεφάλαιο 1: Γεωπολιτική και Μεγάλες Δυνάμεις	14
1.1 Γεωπολιτική	16
1.2 Οι ανταγωνισμοί των Μεγάλων Δυνάμεων	18
1.3 Η γεωπολιτική σημασία της «Εγγύς Ανατολής»	25
Κεφάλαιο 2: Το Ανατολικό Ζήτημα και η Μεγάλη Ιδέα.....	27
2.1 Η Μεγάλη Ιδέα.....	28
2.2 Το Ανατολικό Ζήτημα	30
2.3 Η Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων	33
Κεφάλαιο 3: Η Ελληνική Εκστρατεία στη Μικρά Ασία	40
3.1 Η απόφαση για την εκστρατεία στη Μικρά Ασία.....	41
3.2 Η εκστρατεία στη Μικρά Ασία.....	50
3.2.1 Πρώτη Περίοδος	50
3.2.2 Δεύτερη Περίοδος.....	53
3.2.3 Τρίτη Περίοδος	57
3.3 Η επόμενη ημέρα	61
Κεφάλαιο 4: Η Βρετανική Εξωτερική Πολιτική	65
4.1 Ινδίες	66
4.2 Εγγύς-Μέση Ανατολή.....	67
4.3 Ιταλική Πολιτική.....	71
4.4 Γαλλική Πολιτική.....	73
4.5 Ρωσική Πολιτική.....	76
Κεφάλαιο 5: Διαπιστώσεις-Συμπεράσματα	79
Επίλογος.....	85
Βιβλιογραφία	87

Πίνακας Συντμήσεων

Α΄ ΠΠ: Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος

ΗΠΑ: Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής

ΚτΕ: Κοινωνία των Εθνών

Μ. Βρετανία: Μεγάλη Βρετανία

ν.ημ: Νέο Ημερολόγιο

π.ημ.: Παλαιό Ημερολόγιο

Περίληψη

Η Μικρασιατική Εκστρατεία ήταν η συνέχεια μιας νικηφόρου για την Ελλάδα πορείας που ξεκίνησε το 1912, οδήγησε στο διπλασιασμό της και αποσκοπούσε στην υλοποίηση του οράματος της Μεγάλης Ιδέας με την απελευθέρωση των υπόδουλων «αδελφών» της Ιωνίας.

Ο Εθνικός Διχασμός και τα αντιτιθέμενα γεωπολιτικά συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων στην περιοχή συγκαθόρισαν, δυστυχώς, την αρνητική έκβαση του εγχειρήματος που στιγματίστηκε από συνεχείς επιστρατεύσεις, κλίμα αδράνειας και στασιμότητας. Το αρνητικό εσωτερικό πολιτικό κλίμα στην Ελλάδα, η εχθρότητα με την οποία αντιμετώπιζε η βρετανική κοινή γνώμη και οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί της Αυτοκρατορίας έναν ενδεχόμενο νέο πόλεμο με την Τουρκία, η εμμονή των Βρετανών στη συνέχιση της παραμονής της ελληνικής στρατιάς ως εγγυητή της Συνθήκης των Σεβρών σε αντίθεση με τις συνεννοήσεις Γάλλων, Ιταλών αλλά και των Μπολσεβίκων με τον Κεμάλ, και η εγκατάλειψη εν τέλει της Ελλάδας σε ένα πολυδάπανο και αιματηρό πόλεμο, οδήγησαν σε αντεπίθεση των Τούρκων, σε άτακτη υποχώρηση και συντριβή της ελληνικής στρατιάς τον Αύγουστο του 1922 και στην καταστροφή της Σμύρνης και του ελληνισμού της Μικράς Ασίας

Η υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης και η ανταλλαγή των πληθυσμών το 1923 σηματοδότησαν το τέλος της Μεγάλης Ιδέας, του αλυτρωτισμού, των μεγάλων εθνικών διεκδικήσεων, των μακροχρόνιων πολέμων αλλά και τον αφελληνισμό ιστορικά ελληνικών περιοχών. Την ίδια περίοδο ωστόσο, με την άφιξη των προσφύγων, τέθηκαν οι βάσεις για την ανοικοδόμηση και το μετασχηματισμό του ελληνικού κράτους και έγινε η αρχή για μια νέα πολιτική εκσυγχρονισμού παρόλο που τα πάθη και οι αντεκδικήσεις της περιόδου του Διχασμού εξακολούθησαν να υφίστανται αποτελώντας τροχοπέδη στην ομαλή πολιτική και κοινωνική λειτουργία.

Abstract

Asia Minor Campaign was the next step of a course full of victories that started for Greece at 1912 and led to Greece's expansion: the actual purpose of the military campaign was the fulfillment of the Great Idea vision, thus the liberation of the occupied Greek "brothers" that lived in Ionia region.

The National Schism (known as the Great Division) and the opposing geopolitical interests of the Great Powers in the Ionia region were the main reasons that led to the negative outcome of a project stigmatized by persistent conscriptions in a political climate of stagnation. The political situation in Greece was problematic and not only the British public opinion but also all the Muslim population of the British Empire opposed to a new war against Turkey. This situation combined with the obsession of Britons to support the Greek Army as the guarantor of the Treaty of Sèvres without providing financial or other help, led to the Turkish counterattack and at last to the destruction of the Greek Army and the desolation of Smyrna and all the Greek population of Asia Minor. Greece was abandoned by its allies because of the underground agreement between the French and Italians and Bolsheviks with the new leader of Turkey Mustafa Kemal.

The signature of the Lausanne Treaty and the exchange of populations during 1923 marked the end of the Great Idea, the irredentism and the national claims. It also ended the prolonged war and was the start of the wipe out of territories that throughout history were Greek. However the arrival of refugees in Greece made the basis for the reconstruction and transformation of the state. Nevertheless, various conflicts in the memory of the Great Division continued to take place and became an obstacle to a smooth political and social function of modern Greece.

Εισαγωγή

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η συνοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διαφαινόταν όλο και πιο επισφαλής. Η έκτασή της στις τρεις διαφορετικές ηπείρους (Ευρώπη, Ασία και Αφρική), σε συνδυασμό με τις συνθήκες της εποχής, δημιουργούσαν τις προϋποθέσεις για τη σταδιακή αποσύνθεσή της, μία εξέλιξη που έμελλε να καθιερωθεί ως «το Ανατολικό Ζήτημα». Η σταθερή πτώση της αυτοκρατορίας των Οθωμανών αποτέλεσε έναν κρίσιμο παράγοντα που κλόνισε την ισορροπία μεταξύ των ευρωπαϊκών δυνάμεων, καθώς κάθε Μεγάλη Δύναμη επιχείρησε να εκμεταλλευτεί προς όφελός της το κενό εξουσίας που θα ανέκυπτε από την περιοχή των Βαλκανίων μέχρι τη Μέση Ανατολή. Υπό το πρίσμα αυτό υφίσταται άμεση συνάρτηση του Ανατολικού Ζητήματος με την αντιπαλότητα Μεγάλης Βρετανίας και Γαλλίας με τη Ρωσία· μια αντιπαλότητα που βρισκόταν σε εξέλιξη κατά το μεγαλύτερο μέρος του 19^{ου} αιώνα με αντικείμενο τα Στενά του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων, καθώς η ύπαρξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η κυριαρχία της στα Στενά απέκοπτε ουσιαστικά τη ρωσική διέλευση στις θερμές θάλασσες. Ιδιαίτερα η Μ. Βρετανία κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες για τη διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τόσο σε στρατιωτικό επίπεδο (π.χ., Πόλεμος Κριμαίας, 1854-1856), όσο και σε επίπεδο μυστικής διπλωματίας προκειμένου πάντοτε να διαφυλαχθεί το ανάχωμα στη ρωσική κάθοδο στην Ανατολική Μεσόγειο¹.

Σημείο καμπής στην προσέγγιση της Δύσης αποτέλεσε η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου του 1878, η οποία επισφράγισε το ρωσοτουρκικό πόλεμο (1877-1878). Μετά τη συνθήκη αυτή, το δόγμα διατήρησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας άλλαξε σε δόγμα διάσπασής της, γεγονός που καταδείκνυε την αδυναμία των Οθωμανών να συγκρατήσουν αρραγές το οικοδόμημα της αυτοκρατορίας τους και να ανακόψουν την έξοδο της Ρωσίας στις θερμές θάλασσες. Νέα γεωπολιτικά σενάρια προσέλκυαν πλέον το ενδιαφέρον των δυτικών δυνάμεων, με επικρατέστερο αυτό της αντικατάστασης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από την Ελλάδα. Έτσι, ως νέα στρατηγική επιλογή για τη Δύση προέκυψε ο προσεταιρισμός της Ρωσίας και ο από κοινού έλεγχος των Στενών, στρατηγική που δοκιμάστηκε με την επιχείρηση των Δαρδανελίων (1915- 1916). Η

¹ Gaillard Jean-Michel & Rowley Antony, *Ιστορία της Ευρωπαϊκής Ηπείρου από το 1850 έως το τέλος του 20ου Αιώνα*, Μετάφραση: Σαλίμπα Αλίκη, Εκδόσεις Σιδέρης, Αθήνα 2003, σελ. 62-71 και Λουκάς Κ. Ιωάννης, *Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία και Παγκόσμιοι Πόλεμοι*, Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα 1996, σελ. 49-50.

γεωγραφική θέση και η ναυτική ισχύς της Ελλάδας, σε συνδυασμό με την κυριαρχία του βρετανικού στόλου στη Μεσόγειο εκείνη την περίοδο, ήταν οι κρίσιμες παράμετροι που βάρυναν σημαντικά στη στρατηγική επιδίωξη της Μ. Βρετανίας να αποτελέσει η Ελλάδα τη διάδοχη κατάσταση της υπό κατάρρευση Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθιστώντας τη χώρα μας τη νέα περιφερειακή δύναμη της Μεσογείου. Μάλιστα, για τη Μ. Βρετανία, η νέα σύμμαχος Ελλάδα θα μπορούσε να προσφέρει την αναγκαία ασφάλεια για την ανεμπόδιστη επικοινωνία με το επονομαζόμενο «Διαμάντι του Στέμματος», τις Ινδίες².

Από την άλλη πλευρά, στη στρατηγική σκέψη της Γερμανικής Υπερδύναμης, η σύναψη στενών σχέσεων με την Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελούσε μονόδρομο καθώς ζητούμενο για την πλευρά αυτή ήταν να ανακοπεί η υπερεξάπλωση της Μ. Βρετανίας. Ιδιαίτερα η προσέγγιση Μ. Βρετανίας - Ρωσίας, με τελικό διακύβευμα τον από κοινού έλεγχο των Στενών του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων, αναβάθμιζε εξαιρετικά και τη θέση της Ρωσίας στο διεθνές σύστημα, δεδομένης της γεωγραφικής της θέσης και της μεγάλης διαθεσιμότητας φυσικών πόρων. Εάν δε η Ρωσία αποκτούσε ικανό στόλο, θα της δινόταν η ευκαιρία, λόγω και του ελέγχου των Στενών, να διεισδύσει ανεμπόδιστα σε νέους εμπορικούς δρόμους, αποκτώντας επάξια τη δυνατότητα διεκδίκησης ανάληψης της παγκόσμιας κυριαρχίας ή, έστω μεγάλου μέρους αυτής. Διαφαίνεται λοιπόν ότι η σύσφιξη των σχέσεων Γερμανίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελούσε μονόδρομο για το πρώτο κράτος· ιδιαίτερα αν λάβει κανείς υπόψη πως ο ζωτικός χώρος που διεκδικούνταν βάσει στρατηγικής βρισκόταν στην Ανατολή και διέθετε άφθονες πλουτοπαραγωγικές πηγές και αγορές³.

Η κατάλληλη συγκυρία εμφανίστηκε το 1878 στο Συνέδριο του Βερολίνου, όπου οι Μεγάλες Δυνάμεις της Δύσης, με προεξάρχουσα τη Μ. Βρετανία, παραιτήθηκαν από το ρόλο του προστάτη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ρόλο που πρόθυμα ανέλαβε η Γερμανία. Η γερμανική κηδεμονία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σηματοδοτήθηκε από την αποστολή Γερμανών επιτελικών αξιωματικών στην Κωνσταντινούπολη το 1882, οι οποίοι είχαν σκοπό την αναδιοργάνωση του ηττημένου οθωμανικού στρατού από το ρωσοτουρκικό πόλεμο (1877-1878). Παράλληλα τέθηκε σε εφαρμογή το γερμανικό επενδυτικό πρόγραμμα με την ίδρυση γερμανικής τράπεζας και την έναρξη κατασκευής σιδηροδρομικών γραμμών, πρόγραμμα που μαρτυρούσε το στρατηγικό ενδιαφέρον της

² Scott Len, «Διεθνής Ιστορία 1900-1990», στο Baylis John, Smith Steve & Owens Patricia (επιμ.), *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής. Μια εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Μετάφραση: Ψευτέλου Ελένη και Κοτσύφου Ελένη, Εκδόσεις Επίκεντρο, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 75-88.

³ Λουκάς Κ. Ιωάννης, *Σύγχρονη Πολιτική...*, Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα 1996, σελ. 89-97, 118-120.

Γερμανίας για τα οθωμανικά εδάφη, που έβριθαν φυσικού πλούτου. Ωστόσο, τροχοπέδη στην απρόσκοπτη εφαρμογή των συμφωνιών που υπογράφηκαν μεταξύ Γερμανίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποτελούσε η ύπαρξη χριστιανικών πληθυσμών Ελλήνων και Αρμενίων, εφόσον μάλιστα οι τελευταίοι έλεγχαν μεγάλο μέρος του εμπορίου κρατώντας έτσι στα χέρια τους και τον έλεγχο της οθωμανικής οικονομίας. Ας σημειωθεί εδώ ότι στη δυτική Μ. Ασία οι Έλληνες είχαν υπό την ιδιοκτησία τους 4.000 εργοστάσια σε σύνολο 5.000 περίπου που υπήρχαν στην περιοχή. Το γεγονός αυτό αποτελούσε ήδη μεγάλο πρόβλημα, κατάσταση που καθιστούσε τους Έλληνες ενόχους και μόνον λόγω της ύπαρξής τους⁴.

Η κατάσταση που περιγράφηκε παραπάνω, αποτέλεσε για τη Γερμανία αφορμή για την εφαρμογή σχεδίου αφελληνισμού και εξαφάνισης του ελληνικού στοιχείου στη Μ. Ασίας. Το γερμανικό πρότυπο της εποχής όριζε ότι όσοι πληθυσμοί αποτελούσαν ανάχωμα στη γερμανική εξάπλωση θα έπρεπε να εκτοπίζονται. Στην περίπτωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η μέθοδος που εφαρμόστηκε ήταν τα αναφερόμενα ως «τάγματα εργασίας» (στην πραγματικότητα τάγματα θανάτου), με τελικό στόχο η Οθωμανική Αυτοκρατορία να αποτελέσει εθνικό κράτος χωρίς «ξένες προσμίξεις». Οι Έλληνες και οι Αρμένιοι έπρεπε με κάθε τρόπο να εξοντωθούν, ενώ μοναδική εξαίρεση θα αποτελούσαν οι Γερμανοί υπήκοοι⁵.

Το παράδοξο είναι πως, παρά τα προβλήματα που θα αντιμετώπιζαν οι Έλληνες στην Ανατολή, για τις ελληνικές στρατηγικές επιδιώξεις η συγκυρία φάνταζε ιδανική για να πραγματοποιηθεί η Μεγάλη Ιδέα, το εθνικό όραμα της χώρας: έμελλε να επιλεγεί από τη Μ. Βρετανία και τη Γαλλία για να αποτελέσει τη νέα περιφερειακή δύναμη, η οποία θα αντικαθιστούσε την καταρρέουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία. Όραμα που είχε επωασθεί στο συλλογικό ασυνείδητο των Ελλήνων ήδη από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης. Σε εκείνη την κρίσιμη, αλλά πολλά υποσχόμενη, ιστορική συγκυρία την οποία χαρακτήριζε ο ξέφρενος ανταγωνισμός των Μεγάλων Δυνάμεων, η ιδιοφυής διαχείριση

⁴ Scott Len, ο.π., σελ. 75-88, Morgenthau Henry, *Τα Μυστικά του Βοσπόρου*, Μετάφραση: Κασεσιάν Ιωσήφ-Γρηγόρης, 2^η Έκδοση, Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα 1994, σελ. 58-61 και Ροδάς Μιχαήλ, *Πώς η Γερμανία Κατέστρεψε τον Ελληνισμό της Τουρκίας*, Εκδόσεις Παρουσία, Αθήνα 1995, σελ. 14-21.

⁵ Bierstadt Hale Edward, *Η Μεγάλη Προδοσία. Ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων στη Μικρασιατική Καταστροφή και στη Συνθήκη της Λωζάννης*, Μετάφραση: Κασεσιάν Ιωσήφ-Γρηγόρης, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη – «Νέα Σύνορα», Αθήνα 1997, σελ. 197-211 και Φωτιάδης Κωνσταντίνος, *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2004, σελ. 100-117.

της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής από τον Ελευθέριο Βενιζέλο θα μπορούσε να οδηγήσει στην ολοκλήρωση αυτού του εθνικού οράματος⁶.

Επιπλέον, στην προοπτική αυτή συνηγορούσε το γεγονός ότι, εφόσον η γεωστρατηγική αξία της Ελλάδας είχε αναβαθμιστεί δραστικά μετά την αποτυχημένη επιχείρηση των Δαρδανελίων, οι Σύμμαχοι της προσέφεραν σειρά εδαφικών παραχωρήσεων στη Μ. Ασία ως δέλεαρ για την προσχώρησή της στην Αντάντ, κάτι που έθετε τις προϋποθέσεις αναβίωσης ακόμα και της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Στην πολιτική σκέψη του Ε. Βενιζέλου άρχισε σταδιακά να αναπτύσσεται μία δυναμική υπέρ της Μ. Ασίας, στην οποία βαρύνουσα σημασία είχε το ελληνικό στοιχείο που πλειοψηφούσε στα μεγαλύτερα εμπορικά κέντρα της δυτικής Μ. Ασίας. Εξάλλου η πρόσφατη απελευθέρωση των περιοχών της Ηπείρου και της Μακεδονίας από τον τουρκικό ζυγό είχε αναπτρώσει κατά πολύ το ηθικό και τις ελπίδες των Ελλήνων της Ανατολής⁷.

Η ένταξη της Ελλάδας στο στρατόπεδο της Αντάντ, αν και οδήγησε στον επάρατο Εθνικό Διχασμό, δικαιώθηκε τελικά κατά απόλυτο τρόπο. Το πολιτικό αισθητήριο του Έλληνα Πρωθυπουργού είχε δείξει προς τη νικηφόρα κατεύθυνση. Η αποβίβαση των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων στη Μ. Ασία το Μάιο του 1919 αποτέλεσε την πρώτη αλλά και τελευταία έμπρακτη εξαργύρωση των διπλωματικών ερεισμάτων που είχε αποκτήσει ο Βενιζέλος στο στρατόπεδο των Συμμάχων κατά τη διάρκεια της πρώτης παγκόσμιας σύρραξης⁸.

Όπως ήταν αναμενόμενο, η τουρκική πλευρά αντέδρασε με κάθε τρόπο και μέσο προκειμένου να μην εκπληρωθούν αυτές οι προοπτικές. Στη ριζική αλλαγή της δυναμικής που είχε διαμορφωθεί συνέβαλαν κυρίως δύο παράγοντες: αφενός η επικράτηση του Μουσταφά Κεμάλ, που ήταν εκφραστής του τουρκικού εθνικισμού, και αφετέρου η αλλαγή στην ελληνική πολιτική ηγεσία στις εκλογές του 1920 και η επιστροφή του Βασιλιά Κωνσταντίνου. Ο Μουσταφά Κεμάλ αποβιβάστηκε στις 19 Μαΐου 1919 στη Σαμψούντα με πρόσχημα την επιβολή της τάξης. Σύντομα αποκόπηκε από την οθωμανική εξουσία και συντόνιζε τη δημιουργία ενός τουρκικού εθνικιστικού κινήματος, χρησιμοποιώντας το θρησκευτικό αίσθημα των μουσουλμάνων. Στους δύο αυτούς

⁶ Γρηγοριάδης Ν. Φοίβος, *Η Ιστορία της Νεοτέρας Ελλάδος, Διχασμός-Μικρά Ασία, Θρίαμβος-Καταστροφή*, Εκδόσεις Φοίνιξ-Σταύρος Φλάουνας, Αθήνα χ.χ., σελ. 253-262.

⁷ Πάγκαλος Θησεύς (επιμ.), *Αρχείον Θεόδωρου Πάγκαλου*, Τόμος Πρώτος 1918-1925, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1973, σελ. 41-53 και Γρηγοριάδης Ν. Φοίβος, ο.π., σελ. 253-262.

⁸ Πάγκαλος Θησεύς (επιμ.), ο.π., σελ. 41-53 και Γρηγοριάδης Ν. Φοίβος, ο.π., σελ. 253-262.

παράγοντες θα πρέπει να προστεθεί και η επικράτηση των Μπολσεβίκων έναντι της τέως τσαρικής Ρωσία, που άλλαξε άρδην τις ισορροπίες και τις πολιτικές στην περιοχή. Τέλος, θα πρέπει να συνυπολογιστεί η αλλαγή στάσης της Γαλλίας και της Ιταλίας, που δεν έβλεπαν με καλό μάτι τη γεωπολιτική ενίσχυση της Ελλάδας στην περιοχή γνωρίζοντας ότι θα αποτελούσε προπύργιο για την εξυπηρέτηση των βρετανικών συμφερόντων.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να παρουσιαστεί η ελληνική εκστρατεία στη Μικρά Ασία υπό το πρίσμα των γεωπολιτικών ανταγωνισμών των Μεγάλων Δυνάμεων και συγκεκριμένα της βρετανικής εξωτερικής πολιτικής. Η εργασία περιλαμβάνει συνολικά πέντε κεφάλαια. Στο 1^ο Κεφάλαιο θα παρουσιαστούν η έννοια της γεωπολιτικής και οι ανταγωνισμοί των Μεγάλων Δυνάμεων στη νευραλγική περιοχή της Εγγύς Ανατολής. Στο 2^ο Κεφάλαιο θα περιγραφούν το λεγόμενο Ανατολικό Ζήτημα και η σύνδεσή του με το ελληνικό εθνικό όραμα, τη «Μεγάλη Ιδέα», καθώς και η Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων και οι βασικότερες Συνθήκες που συνομολογήθηκαν με βάση τις αποφάσεις της. Στο 3^ο Κεφάλαιο θα αναφερθούν οι παράγοντες που οδήγησαν στην ελληνική εκστρατεία στη Μικρά Ασία και θα αναλυθούν συνοπτικά τα κυριότερα γεγονότα που συνέδραμαν στην εξέλιξη της. Στο 4^ο Κεφάλαιο θα εξεταστεί η βρετανική εξωτερική πολιτική και ο ρόλος των λοιπών δυνάμεων – Ιταλίας, Γαλλίας, Σοβιετικής Ρωσίας – στην εξέλιξη του ελληνοτουρκικού πολέμου. Καταλήγοντας, στο 5^ο Κεφάλαιο, εξάγονται συμπεράσματα που προκύπτουν από τη μελέτη της ιστορικής αυτής περιόδου και μπορούν να φανούν ιδιαίτερα χρήσιμα στις μέρες μας δεδομένης της πολιτικής κατάστασης στη χώρα μας και το διεθνές στερέωμα.

Κεφάλαιο 1^ο

Γεωπολιτική και Μεγάλες Δυνάμεις

«Η μοίρα των μικρών εθνικών κρατών εξαρτάται από τη σπουδαιότητα της θέσης τους»
Κονδύλης Παναγιώτης

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, οι ισορροπίες μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων (Μ. Βρετανία, Γαλλία, Γερμανία, Αυστροουγγαρία, Ρωσία και Ιταλία) είχαν αρχίσει να γίνονται ιδιαίτερα τεταμένες. Οι γεωπολιτικοί ανταγωνισμοί μεταξύ των παραπάνω χωρών βρισκόνταν στο απόγειό τους και, ήδη από το 1900, όλα τα σημάδια προμήνυαν τον πόλεμο που ήταν προ των πυλών. Η προσπάθεια απόκτησης αποικιών και εξασφάλισης εδαφικών και οικονομικών πλεονεκτημάτων αποτελούσε αυτοσκοπό των κρατών που είχαν μείνει εκτός «στη διανομή των αποικιών». Η Γερμανία, αναζητώντας «μία θέση στον ήλιο⁹», προσπαθούσε, όπως και η Ιταλία, να αποκτήσει αποικίες κυρίως στην Αφρική ενώ από την πλευρά της η Ρωσία έκανε προσπάθειες επέκτασης στην ασιατική ήπειρο¹⁰.

Οι παλαι ποτέ ισχυρές αυτοκρατορίες οδηγούνταν γρήγορα στην παρακμή (Αυστροουγγαρία, Οθωμανική Αυτοκρατορία, Τσαρική Ρωσία και Αυτοκρατορική Κίνα). Σημάδια παρακμής εμφάνιζε και η Μ. Βρετανία αφού η «Pax Britannica¹¹» είχε χάσει πολλή από την πρότερη ισχύ της. Οι νέες δυνάμεις που άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους, ήταν χώρες που θα απειλούσαν την παντοδυναμία της Μ. Βρετανίας¹².

Πιο συγκεκριμένα, στην Άπω Ανατολή, εδραιωνόταν ως περιφερειακή δύναμη η Ιαπωνία, ενώ και οι ΗΠΑ έκαναν αισθητό το γεωπολιτικό τους βάρος στο δυτικό ημισφαίριο και τον Ειρηνικό ωκεανό. Η Γερμανία επιδίωκε την παγκόσμια κυριαρχία, γεγονός που απαιτούσε την προσάρτηση του Βελγίου, της Πολωνίας, των χωρών της Βαλτικής, της Ουκρανίας, τμημάτων της Γαλλίας και όχι μόνο. Οι Γερμανοί, ωθούμενοι από τη νεοεμφανισθείσα θεωρία περί ζωτικού χώρου (Lebensraum) για την επικράτηση του γερμανικού στοιχείου σε όλο τον κόσμο (παγγερμανισμός) αλλά και τις ακραίες

⁹ Gauss Christian, *The German Emperor as Shown in his Public Utterances*, HardPress Publishing, 2012, σελ.81, Parker Geoffrey, *Γεωπολιτική. Παρελθόν, Παρόν και Μέλλον*, Μετάφραση: Αλεξοπούλου Ευηνέλλα, Εκδόσεις Ροές, Αθήνα 2002, σελ. 83 και Branden E. Kathleen – Shelley M. Fred, *Παγκόσμια Γεωπολιτική*, Μετάφραση: Πετρόπουλος Σωτήρης, Εκδόσεις Ροές, Αθήνα 2006, σελ. 30-31.

¹⁰ Τσακαλογιάννης Πάνος, *Σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ιστορία. Από τη Βασίλη στον 21^ο αιώνα*, Β' Τόμος, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2009, σελ. 203-205.

¹¹ Σιούσουρας Πέτρος, *Γεωπολιτική και Ζωτικός Χώρος. Η Μικρασιατική Εκστρατεία και ο Ανταγωνισμός των Μεγάλων Δυνάμεων*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2012, σελ. 98.

¹² Scott Len, ο.π., σελ. 70-89.

εθνικιστικές τάσεις που εδραιώνονταν παντού, όπως ο επιδιωκόμενος ρωσικός πανσλαβισμός, δημιουργούσαν ένα εκρηκτικό κλίμα που υποδαύλιζε διαρκώς τη διατήρηση της ειρήνης¹³.

Την ίδια περίοδο, το νεοπαγές ελληνικό κράτος έθετε ως πρωτεύοντα στόχο την πραγμάτωση του εθνικού οράματος της απελευθέρωσης των Ελλήνων που βρίσκονταν υπό οθωμανικό ζυγό. Ήδη από την ίδρυσή η εξωτερική πολιτική του ελληνικού κράτους απέβλεπε κυρίως στην απελευθέρωση και ενσωμάτωση του ελληνικού στοιχείου που διαβιούσε εκτός των συνόρων. Μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913), που είχαν ως κύριο επακόλουθο την απελευθέρωση της Μακεδονίας, προέκυψε μία συγκυρία ευνοϊκή για την πραγμάτωση του ελληνικού οράματος. Ο Πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος σχεδίαζε να απελευθερώσει ως και τους Έλληνες της δυτικής Μικράς Ασίας καθώς μάλιστα οι τελευταίοι υπερτερούσαν των Τούρκων τόσο με πληθυσμιακά όσο και με οικονομικά κριτήρια στις περιοχές αυτές¹⁴.

Ωστόσο, σε βάρος αυτής της απελευθερωτικής στρατηγικής, είχε αρχίσει να εξελίσσεται μια αντίθετη δυναμική. Η υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου το 1878 σηματοδότησε την αρχή του τέλους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καθώς τα κράτη της Δύσης είχαν συνειδητοποιήσει ότι οι Οθωμανοί αδυνατούν πλέον να αποτελούν το ανάχωμα της Ρωσίας προς τις λεγόμενες θερμές θάλασσες μέσω των Στενών του Βοσπόρου και των Δαρδανελλίων. Οι συνθήκες όμως οδήγησε τις τύχες της Γερμανίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να συναντηθούν και η αμοιβαία επιδίωξη των συμφερόντων τους να αποτελέσει τη βάση μιας συμμαχίας που θα διαρκούσε μέχρι και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (Α΄ ΠΠ). Το παράδοξο αλλά και σκληρό είναι ότι η συμμαχία αυτή θα κόστιζε ακριβά στον ελληνισμό του του Πόντου, της Θράκης και της Μ. Ασίας.

Αναλυτικότερα, για τη Γερμανία οι συνθήκες δημιουργούσαν την ιδανική συγκυρία: οι Οθωμανοί αναζητούσαν εναγωνίως έναν προστάτη που θα τους εξασφάλιζε την ακεραιότητα της αυτοκρατορίας τους και για τον οποίο θα προέβαιναν σε οποιαδήποτε θυσία, ενώ από την άλλη πλευρά οι Γερμανοί, θέτοντας ως στόχο τον απεγκλωβισμό τους από την καρδιά της Ευρώπης, έβλεπαν ως λύση την επέκτασή τους προς την Ανατολή (ανατολικό τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας). Η λύση αυτή θα

¹³ Τσακαλογιάννης Πάνος, ο.π., σελ 204, Scott Len, ο.π., σελ 75-88, Λουκάς Κ. Ιωάννης, *Σύγχρονη Πολιτική...*, ο.π., σελ. 89-97.

¹⁴ Γρηγοριάδης Ν. Φοίβος, ο.π., σελ. 253-262.

τους έδινε αρχικά τη δυνατότητα να προσεγγίσουν τον καλούμενο Ζωτικό Χώρο προκειμένου στη συνέχεια να προχωρήσουν στην επιβολή του δόγματός τους σε όλο τον πλανήτη. Σε σύντομο χρονικό διάστημα σχεδίαζαν σειρά γερμανικών επενδύσεων και στρατιωτικών αποστολών προς την Τουρκία. Οι μειονότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποτελούσαν καίριο ζήτημα όσον αφορούσε τη συνοχή της αλλά και τη σύσφιξη των σχέσεων με τη Γερμανία. Συγκεκριμένα, ο ελληνισμός της περιοχής της Μ. Ασίας αποτελούσε βασικό στόχο του άξονα Γερμανών-Οθωμανών, λόγω ακριβώς της οικονομικής επικράτησής του στην περιοχή, η οποία φάνταζε ότι σαφώς θα λειτουργούσε ως τροχοπέδη στη γερμανική διείσδυση¹⁵.

Στο κεφάλαιο αυτό θα αναπτυχθεί η έννοια της γεωπολιτικής και θα αναλυθούν οι ανταγωνισμοί των Μεγάλων Δυνάμεων και η επιθυμία τους για κυριαρχία που εκδηλωνόταν είτε με τη σύναψη συμμαχιών είτε με την επιδίωξη στρατιωτικών λύσεων καθώς και η γεωπολιτική σημασία της Εγγύς Ανατολής, που αποτέλεσε το «μήλον της έριδος» για όλους τους «δυνατούς» της εποχής.

1.1 Γεωπολιτική

Ο όρος «γεωπολιτική» έχει σαφέστατα τις ρίζες του στην ελληνική γλώσσα: προέρχεται από τη λέξη «Γαία», τη Γη και την «Πόλη», την πόλη-κράτος της Ελλάδας των κλασικών χρόνων. Η Γη αντιπροσώπευε τη χερσαία κατοικία της ανθρωπότητας και η Πόλη τον έλεγχο και την οργάνωση της κατοικίας από τους ανθρώπους αυτούς. Η ετυμολογική προέλευση της «γεωπολιτικής» είναι λοιπόν η γη, το κράτος και οι μεταξύ τους σχέσεις. Οι έννοιες αυτές υποδηλώνουν αφενός το δεσμό ανάμεσα σε ένα κομμάτι γης που καταλαμβάνεται από ένα κράτος και αφετέρου τη σχέση του συγκεκριμένου κράτους με τα άλλα κράτη¹⁶.

Στο πεδίο των διεθνών σχέσεων η γεωπολιτική εμφανίστηκε αρχικά στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όταν η προσπάθεια χαρτογράφησης και εξερεύνησης της γης είχε σε μεγάλο βαθμό ολοκληρωθεί. Όλες οι κατοικήσιμες ή σημαντικές για το εμπόριο περιοχές του κόσμου είχαν διανεμηθεί και μετατραπεί σε αποικίες που, είτε ελέγχονταν άμεσα από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, είτε είχαν ενταχθεί σε ανεπίσημες σφαίρες επιρροής που βρισκόνταν υπό ευρωπαϊκό οικονομικό και πολιτικό έλεγχο. Εφόσον πλέον δεν υπήρχαν

¹⁵, Scott Len, ο.π., σελ 75-88, Ροδάς Μιχαήλ, ο.π., σελ. 43-55 και Morgenthau Henry, ο.π., σελ. 58-61.

¹⁶ Parker Geoffrey, ο.π., σελ. 44-46 και Πρεβελάκης Γεώργιος-Στυλιανός, *Γεωπολιτική της Ελλάδας*, Εκδόσεις Libro, Αθήνα 1998, σελ. 7-15

νέα εδάφη προς εξερεύνηση, οι ευρωπαϊκές δυνάμεις αδυνατούσαν να επεκτείνουν τις πηγές των πόρων τους μέσα από την ενσωμάτωση νέων αποικιών και ο χώρος της σύγκρουσης μετατοπιζόταν σταδιακά προς την ίδια την Ευρώπη. Δεν αποτελεί, λοιπόν, σύμπτωση το γεγονός ότι οι περισσότεροι θεωρητικοί της Γεωπολιτικής εμφανίστηκαν στην Ευρώπη όπου «χτυπούσε» η καρδιά της διεθνούς πολιτικής¹⁷.

Βέβαια, πρέπει να αναφερθεί ότι ο όρος γεωπολιτική επιδέχεται πολλές ερμηνείες¹⁸. Συσχετίζει το φυσικό περιβάλλον με την ισχύ και πολιτική των κρατών ώστε να «θεωρείται η Γεωγραφία της ισχύος σε παγκόσμιο πλαίσιο-κλίμακα», αφού η ισχύς υπήρξε πάντοτε ζωτικός μοχλός στην παγκόσμια ιστορία και είναι αυτή που καθορίζει τη διαμόρφωση και εξέλιξη των διεθνών σχέσεων¹⁹.

Η γεωπολιτική λοιπόν καταλήγει στη μελέτη των διεθνών σχέσεων και συγκρούσεων με την οπτική της γεωγραφίας. Η γεωγραφική οπτική ξεκινάει με τη θεμελιώδη διάκριση μεταξύ εθνών-κρατών και ακολούθως καταδεικνύει ότι παράγοντες όπως η θέση, η απόσταση, η κατανομή των φυσικών πόρων και του ανθρώπινου δυναμικού ασκούν σημαντική επιρροή στις διεθνείς σχέσεις. Η διάκριση των όρων έθνος και κράτος, που αντιστοιχούν από τη μια σε ανθρώπους που μοιράζονται κοινά πολιτισμικά γνωρίσματα και έχουν αίσθηση αυτοπροσδιορισμού κι από την άλλη σε πολιτικές μονάδες τα εδάφη των οποίων διαχωρίζονται με κοινά σύνορα, είναι ιδιαίτερα σημαντική για την κατανόηση και ανάλυση πολλών συγκρούσεων, εξαιτίας της αναντιστοιχίας που υπήρχε μεταξύ των συνόρων ενός κράτους και των περιοχών που χαρακτηρίζονταν από συμπαγή εθνική κυριαρχία²⁰».

Επομένως, η γεωπολιτική αποτελεί μια μέθοδο μελέτης της εξωτερικής πολιτικής ώστε να γίνει κατανοητή, να εξηγηθεί και τελικά να μπορεί να προβλεφθεί η συμπεριφορά των διεθνών πολιτικών δρώντων μέσα από γεωγραφικές μεταβλητές. Η μελέτη αυτή οφείλει να οδηγεί τους ιθύνοντες (πολιτικούς και στρατιωτικούς) στην «επιλογή της κατάλληλης πολιτικής συμπεριφοράς και στη λήψη πολιτικών αποφάσεων η οποία θα επιτρέψει την επίτευξη δικαίων στόχων²¹».

¹⁷ Branden E. Kathleen – Shelley M. Fred, ο.π., σελ. 27-31.

¹⁸ Parker Geoffrey, ο.π., σελ. 23-26.

¹⁹ Βιδάλης Ε. Ορέστης, *Το σύγχρονο γεωπολιτικό περιβάλλον και η εθνική μας πολιτική*, Εκδόσεις Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1988, σελ. 21-23.

²⁰ Branden E. Kathleen – Shelley M. Fred, ο.π., σελ. 18-25 και Μάζης Ιωάννης, *Γεωπολιτική των Υδάτων στη Μέση Ανατολή (Αραβικές Χώρες-Ισραήλ-Τουρκία)*, Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα 1996, σελ. 28.

²¹ Parker Geoffrey, ο.π., σελ. 21-23

Όπως συνάγεται από τους παραπάνω ορισμούς, αντικείμενο της γεωπολιτικής είναι η εξέταση του εδάφους, της ισχύος και των συγκρούσεων μεταξύ των κρατών. Ο έλεγχος των εδαφών έχει την πρωτοκαθεδρία όσον αφορά στις επιδιώξεις των κρατών. Η σχέση είναι αμφίδρομη ανάλογη, δηλαδή η απόκτηση εδαφών αυξάνει την ισχύ ενός κράτους, όπως αντίστοιχα και η αύξηση της ισχύος συνεπάγεται συχνά επιπλέον εδάφη. Ανατρέχοντας κανείς στο ιστορικό παρελθόν αντιλαμβάνεται ότι ήδη από την αρχαιότητα η απόκτηση νέων εδαφών ήταν το βασικό κίνητρο που ωθούσε τις χώρες να κηρύττουν πόλεμο. Μια ήττα στον πόλεμο κατά κανόνα σήμαινε και μείωση της εδαφικής επικράτειας για τον ηττημένο ενώ ο έλεγχος των εδαφών συνεπαγόταν οφέλη για το κράτος που τα αποκτούσε. Μια πρώτης τάξεως αιτία για τη δημιουργία τριβών μεταξύ γειτονικών κρατών αποτελούσαν για παράδειγμα οι πρώτες ύλες ή το πλούσιο υπέδαφος. Συχνά, επίσης, η γεωγραφική θέση μιας περιοχής προσέφερε αναντικατάστατα γεωπολιτικά πλεονεκτήματα (προσπάθεια των Ρώσων να ελέγξουν τα Στενά, ώστε να βρουν διέξοδο προς τη Μεσόγειο, ο έλεγχος της Διώρυγας του Παναμά από ΗΠΑ και Γιβραλτάρ από Μ. Βρετανία)²².

Κάθε μεγάλη δύναμη είναι αναμενόμενο να προσπαθεί να επωφεληθεί από την ισχύ της, επεκτείνοντας όσο δύναται την επιρροή της. Φυσικά, κάθε δράση έχει και την ανάλογη αντίδραση. Οι ισχυρές δυνάμεις ποτέ δεν αποδέχονται αναντίρρητα την ανάδειξη τρίτων δυνάμεων και επιδιώκουν με κάθε μέσο τη διατήρηση του υπάρχοντος status quo. Είναι αυτονόητο ότι η επιβίωση ενός κράτους είναι ευθέως ανάλογη της ισχύος του. Και επανερχόμενος στους ανταγωνισμούς ισχύος, κατανοεί κανείς πως πίσω από αυτούς κρύβεται πρώτιστα η προσπάθεια επιβίωσης των κρατών· η επιβίωση αυτή συχνά νοείται ως η εξολόθρευση των αντίπαλων δυνάμεων που πρέπει να αποσυρθούν από το «παιχνίδι» προτού καταφέρουν να κυριαρχήσουν²³.

1.2 Οι ανταγωνισμοί των Μεγάλων Δυνάμεων

Μέσα σε αυτό το πολιτικά ρευστό κλίμα οι ανταγωνισμοί των Μεγάλων Δυνάμεων διατάραξαν την υπάρχουσα γεωπολιτική ισορροπία. Η καλπάζουσα ιμπεριαλιστική πολιτική είχε τόσο έντονο και μαξιμαλιστικό χαρακτήρα, που δεν

²² Απότοκη της ήττας της Γερμανίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν η επιστροφή της Αλσατίας και της Λωρραίνης στη Γαλλία και η παραχώρηση της Ανατολικής Πρωσίας στην Πολωνία, βλ. Scott Len, ο.π., σελ 75-88.

²³ Morgenthau J. Hans, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred Knopf, New York 1948, σελ. 4-7.

επέτρεπε παρανοήσεις για το ότι ο τελικός σκοπός κάθε μεγάλης δύναμης δεν ήταν άλλος παρά η παγκόσμια κυριαρχία.

Η Γερμανία επεδίωκε την ανάδειξη της γεωπολιτικής της σημασίας μέσω της ισχυροποίησής της στην κεντρική Ευρώπη, η οποία συντελέστηκε για αρχή το 1871, με την ενοποίηση των γερμανικών κρατιδίων που οδήγησε στο σχηματισμό της Γερμανικής Αυτοκρατορίας και στην προσπάθεια απόκτησης συνοχής στα εδάφη της. Η γεωπολιτική στρατηγική των Γερμανών απέβλεπε στην ενίσχυση της χώρας τους στην κεντρική Ευρώπη, ώστε να είναι πάντοτε σε θέση να αποκρούσουν επιτυχώς ενδεχόμενες ναυτικές ή και χερσαίες επιβουλές. Για την επίτευξη του στόχου αυτού κρίθηκε αναγκαία η επέκταση προς τα ανατολικά για την απόκτηση ζωτικού χώρου, εξέλιξη που σήμαινε την ανάμειξη της Γερμανίας στα πολιτικά και οικονομικά ζητήματα των Βαλκανίων και της Εγγύς Ανατολής²⁴.

Ταυτόχρονα, οι πάλαι ποτέ ισχυρές αυτοκρατορίες, όπως των Αψβούργων, η Οθωμανική Αυτοκρατορία, η αυτοκρατορική Κίνα και η τσαρική Ρωσία βρίσκονταν σε κατάσταση αποδόμησης. Κυρίαρχη οικονομικά χώρα είχε αναδειχθεί η Μ. Βρετανία, ενώ ραγδαία οικονομική άνοδο εμφάνιζαν η Ιαπωνία και οι ΗΠΑ. Την τελευταία δεκαετία του αιώνα η νικήτρια των ναπολεόντειων πολέμων Μεγάλη Βρετανία άρχισε να εμφανίζει τα πρώτα σημάδια παρακμής. Η άλλοτε ισχυρή οικονομικά χώρα κλήθηκε να αντιμετωπίσει εξωτερικές επιβουλές, τόσο χερσαίες όσο και θαλάσσιες, σε όλα σχεδόν τα μήκη και πλάτη του πλανήτη. Την ίδια περίοδο στο διεθνές πολιτικό στερέωμα αναδύθηκαν νέες δυνάμεις. Στην Άπω Ανατολή η Ιαπωνία αναπτυσσόταν με ραγδαίους ρυθμούς, ενώ οι ΗΠΑ αμφισβητούσαν πλέον τη βρετανική πρωτοκαθεδρία στο δυτικό ημισφαίριο και τον Ειρηνικό ωκεανό. Ο μεγαλύτερος, όμως, κίνδυνος για τη Μ. Βρετανία παρέμενε η Γερμανία και συγκεκριμένα η αύξηση, ποσοτική και ποιοτική, του γερμανικού ναυτικού²⁵.

Οι Βρετανοί επηρεάστηκαν αρκετά από τις θεωρίες του κορυφαίου βρετανού γεωπολιτικού στοχαστή Sir Halford Mackinder και από τη σημασία που αυτός απέδιδε στην ανατολική Ευρώπη ως βάση για τον έλεγχο της «Κεντρικής Γης» (Γερμανίας, Ευρωπαϊκής Ρωσίας και Ανατολικής Ευρώπης). Ο έλεγχος της Κεντρικής Γης παρείχε πρόσβαση στις πολυπληθείς και με πλούσιο υπέδαφος περιοχές της Κίνας, της Ινδίας και της Μέσης Ανατολής και προστασία από τον κίνδυνο θαλάσσιων επιθέσεων. Καθώς η

²⁴ Scott Len, ο.π., σελ 75-88 και Λουκάς Κ. Ιωάννης, *Σύγχρονη Πολιτική...*, ο.π., σελ. 89-97.

²⁵ Scott Len, ο.π., σελ 75-88 και Branden E. Kathleen – Shelley M. Fred, ο.π., σελ 27-31.

Τσαρική Ρωσία αποδυναμωνόταν διαρκώς, η αυξανόμενη δύναμη της Γερμανίας την τοποθετούσε στην καρδιά της Κεντρικής Γης. Επομένως, ήταν επιβεβλημένο για τη Μ. Βρετανία να κυριαρχήσει στους ωκεανούς προκειμένου να αποτρέψει την πιθανή γερμανική επέκταση²⁶.

Έτσι, οι Βρετανοί δεν είχαν άλλη επιλογή παρά να στρέψουν όλες τους τις δυνάμεις προς την κυριότερη απειλή, τη Γερμανία. Έτσι η Μ. Βρετανία περιέστειλε τις δραστηριότητές της στην υπόλοιπη υφήλιο και κατέβαλλε προσπάθειες να διευθετήσει όλες τις διαφορές με τους μέχρι τότε αντιπάλους της, δημιουργώντας τις συνθήκες για νέες συμμαχίες, όπως παρακάτω²⁷:

1. Την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα προχώρησε στην επίλυση των μεθοριακών διαφορών μεταξύ Βενεζουέλας και Βρετανικής Γουιάνας όπως επιθυμούσαν και οι ΗΠΑ συναινώντας ταυτόχρονα με αυτόν τον τρόπο στην αναγνώριση της πρωτοκαθεδρίας των ΗΠΑ στην Καραϊβική θάλασσα. Η κίνηση αυτή υπήρξε η απαρχή συμμαχίας ΗΠΑ-Μεγάλης Βρετανίας, καθώς εκμηδένισε τις διαφορές που ταλάνιζαν για έναν αιώνα τις δύο χώρες.

2. Το 1902, η Μ. Βρετανία αναγνώρισε την Ιαπωνία ως ισότιμο εταίρο στην Άπω Ανατολή. Η ιαπωνική κυριαρχία στο βορειοδυτικό Ειρηνικό λειτουργούσε ως αντίβαρο και επέτρεπε στη Βρετανία να αποσύρει τις δυνάμεις της από τα νότια προκειμένου να τις αξιοποιήσει σε ζωτικότερης σημασίας περιοχές.

3. Το 1904 υπήρξε προσέγγιση μεταξύ Γαλλίας και Μεγάλης Βρετανίας, που επισφραγίστηκε με τη σύναψη της Εγκάρδιας Συνεννόησης (Entente Cordiale-Αντάντ), σύμφωνα με την οποία ρυθμιζόνταν όλες οι μεσογειακές και αποικιακές διαφορές των δύο χωρών. Η Αντάντ ήταν προϊόν συνδυασμού της γαλλοβρετανικής και της γαλλορωσικής προσέγγισης, προκειμένου να ανακοπεί η ολοένα αυξανόμενη δύναμη της Γερμανίας.

4. Το 1907, η Μ. Βρετανία και η Ρωσία προχώρησαν σε προσέγγιση της πολιτικής τους στην Άπω Ανατολή. Η Ρωσία μπορούσε πλέον να στρέψει ανενόχλητη το ενδιαφέρον της στα Βαλκάνια, οδηγώντας έτσι τη συμμαχία Ρωσίας, Μεγάλης Βρετανίας και Γαλλίας εναντίον της Γερμανίας και της Αυστρίας.

²⁶ Branden E. Kathleen – Shelley M. Fred, ο.π., σελ 27-31 και Λουκάς Κ. Ιωάννης, *Σύγχρονη Πολιτική...*, ο.π., σελ. 100-105.

²⁷ Gilpin Robert, *Πόλεμος και Αλλαγή στη Διεθνή Πολιτική*, Μετάφραση: Κολιόπουλος Κων/νος, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2007, σελ. 326-330.

Η Μ. Βρετανία, μετά από όλες αυτές τις εξελίξεις στα πολιτικά δρώμενα ήταν στις παραμονές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου σε θέση να χρησιμοποιήσει την ισχύ της και τους συμμάχους της για να ανακόψει τη γερμανική ισχύ²⁸.

Από την πλευρά της η Γερμανία δεν έκρυβε τους στόχους της για παγκόσμια κυριαρχία που, σύμφωνα με τις θεωρίες του Mackinder, προϋπέθετε την προσάρτηση των όμορων χωρών καθώς επίσης και των χωρών της Βαλτικής ή και μακρινών χωρών, όπως η Ουκρανία. Το 1879, η Αυστροουγγαρία και η Γερμανία συνήψαν συμμαχία, στην οποία το 1882 προσχώρησε και η Ιταλία, οπότε η συμμαχία μετονομάστηκε σε Τριπλή Συμμαχία. Αν και η Αυστροουγγαρία και η Ιταλία ήταν χώρες με πολλά εγγενή προβλήματα²⁹, η Γερμανία δεν ήθελε να διαταραχθεί η υπάρχουσα κατάσταση, γιατί φοβόταν πιθανή κάθοδο της Ρωσίας στα Βαλκάνια. Η Ιταλία, η οποία είχε ενοποιηθεί μόλις το 1860, είχε σοβαρές ελλείψεις στη βιομηχανία, ενώ ο στρατός της δε φημιζόταν για το αξιόμαχό του. Η πολιτική σκηνή στην Ιταλία ήταν στην πραγματικότητα πολύ ρευστή και έτσι η χώρα στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο έμεινε αρχικά ουδέτερη, για να προσχωρήσει κατόπιν, τον Μάιο του 1915, στην Αντάντ - Τριπλή Συνεννόηση και να στραφεί έτσι εναντίον των παλιών της συμμάχων, Γερμανίας και Αυστρίας³⁰.

Η στρατιωτική ισχύς της Γερμανίας αυξανόταν σημαντικά και τίποτα δεν προμήνυε ότι η ενίσχυση της χώρας θα ήταν δυνατό να ανακοπεί. Για τη Γερμανία το ζητούμενο πια ήταν να αποκτήσει πολιτικό έρεισμα ανάλογο της στρατιωτικής ισχύος της. Οι πολιτικές αυτές ζυμώσεις πρέπει να εξεταστούν υπό το πρίσμα και μιας άλλης μεγάλης πολιτικής αλλαγής, της αποχώρησης της Μ. Βρετανίας από τη θέση του «μεγάλου προστάτη» της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το κενό που δημιουργήθηκε έσπευσε άμεσα να το καλύψει η Γερμανία, της οποίας ο Κάιζερ Γουλιέλμος Β' επισκέφθηκε την Κωνσταντινούπολη προκειμένου να θέσει τις βάσεις για μία γερμανοτουρκική προσέγγιση. Καθώς στον ατυχή ελληνοτουρκικό πόλεμο (1896-1897) ο συσχετισμός δυνάμεων είχε αλλάξει αισθητά, αυτή τη φορά υπέρ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας παρενέβη η Γερμανία και όχι η Μ. Βρετανία. Μάλιστα, η Γαλλία και η Μ. Βρετανία φαίνονταν θετικά διακείμενες προς την Ελλάδα. Αλλά και στα Βαλκάνια συντελούνταν πλήθος αλλαγών σε πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο: Η Σερβία απέκοψε

²⁸ Τσιρπανλής Ζαχαρίας, *Η Ευρώπη και ο Κόσμος 1814-1914*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 383-385.

²⁹ Για παράδειγμα, η Αυστρία είχε πολλές διαφορετικές εθνότητες υπό την κυριαρχία της, οι οποίες επεδίωκαν την ανεξαρτησία τους, βλ. Gaillard Jean-Michel & Rowley Antony, ο.π., σελ. 62-71.

³⁰ Mearsheimer John, *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, Μετάφραση: Κολιόπουλος Κων/νος, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2007, σελ. 586-588.

τις σχέσεις της με την Αυστρία και στράφηκε προς τη Ρωσία, ενώ αντίθετα η Βουλγαρία προσχώρησε στο στρατόπεδο των κεντρικών δυνάμεων. Η ρευστή αυτή κατάσταση καθώς και η επανάσταση των Νεότουρκων ήταν προάγγελος των δεινών που θα ακολουθούσαν³¹.

Η ένταση των ανταγωνισμών αυτών κορυφώθηκε με κατάληξη τον Α΄ ΠΠ. Πολλοί ιστορικοί αναλυτές θεωρούν ως καθοριστική αιτία του Μεγάλου Πολέμου την ανάγκη της Γερμανίας για επέκταση. Συγκεκριμένα, πριν το 1871 και την ενοποίηση της το γερμανικό κράτος ήταν κατακερματισμένο σε 25 κρατίδια. Κάποια από αυτά ήταν πολύ μεγάλα και ισχυρά, όπως, π.χ., η Πρωσία, που είχε πληθυσμό 30 εκατομ. κατοίκους και η Βαυαρία με αντίστοιχο πληθυσμό 5,5 εκατομμυρίων, ενώ άλλα κρατίδια ήταν μικρά και ασήμαντα δουκάτα. Επιπλέον, γερμανικοί πληθυσμοί διαβιούσαν σε ξένες χώρες, π.χ., στην Αλσατία και τη Λωρραίνη της Γαλλίας ή στο Σλέσβιγκ-Χολστέιν στη νότια Δανία και το μέγεθος των πληθυσμών αυτών ήταν αξιοσημείωτα σημαντικό. Ο Μπίσμαρκ, αναλαμβάνοντας την ενοποίηση της Γερμανίας, διεξήγαγε τρεις πολέμους για να ενισχύσει το κράτος. Κήρυξε λοιπόν πολέμους εναντίον της Δανίας, για να καταλάβει την προαναφερθείσα περιοχή, εναντίον της Αυστρίας (που έκτοτε στράφηκε προς τη βαλκανική χερσόνησο) και τέλος ενάντια στη Γαλλία, για τις περιοχές της Αλσατίας και Λωρραίνης. Το αποτέλεσμα ήταν υπέρ της Γερμανίας και στα τρία μέτωπα, γεγονός που όντως ενίσχυσε σημαντικά το κράτος.

Έτσι, τις παραμονές του Α΄ ΠΠ, η Γερμανία αριθμούσε 67 εκατομ. κατοίκους, έχαιρε εκτεταμένης βιομηχανίας, ενώ η αγροτική και εμπορική της παραγωγή είχε υπερπολλαπλασιαστεί: διέθετε λοιπόν όλες τις απαραίτητες προϋποθέσεις για να εξαπλωθεί εδαφικά, με τις γειτονικές χώρες της να τρέφουν συναισθήματα φόβου. Ήταν προφανές ότι η Γερμανία δεν μπορούσε πλέον να δεχθεί το υπάρχον status quo, καθώς οι Γερμανοί αισθάνονταν πολύ ισχυροί και έτοιμοι να αναμειχθούν στα γεωπολιτικά πράγματα της υφής. Πρέπει να αναφερθεί ότι η Γερμανία δε διέθετε ως τότε αποικίες και υπήρχε η διακαής επιθυμία να αποκτήσει. Οι λοιπές μεγάλες δυνάμεις, δηλαδή η Μ. Βρετανία, η Γαλλία και η Ρωσία, που είχαν ήδη μοιράσει την υφήλιο σε σφαίρες επιρροής, διείδαν έγκαιρα τους κινδύνους που προέκυπταν λόγω του γερμανικού επεκτατισμού. Για το λόγο αυτό φρόντισαν να διευθετήσουν όλα τα μεταξύ τους προβλήματα, προκειμένου να είναι σε θέση απερίσπαστοι και ενωμένοι να

³¹ Κουτσοραδής Τιμολέων, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία, όπως την αφηγούνται τα επιστολικά δελτάρια των εκδοτών Αλεπάντου και Κότσιφα*, Εκδόσεις Συλλογές-Αργύρης Βουρνάς, Αθήνα 2005, σελ. 7-11 και Λουκάς Κ. Ιωάννης, *Σύγχρονη Πολιτική...*, ο.π., σελ. 115-116.

αντιμετωπίσουν τους Γερμανούς. Με την κίνηση αυτή οι Γερμανοί αισθάνθηκαν ως θύματα διάκρισης και επεδίωξαν με τη σειρά τους δυναμική είσοδο στο γεωπολιτικό παιχνίδι: προσπάθησαν να παρέμβουν στη Βόρεια Αφρική, όπου υπήρχαν έριδες μεταξύ Γάλλων και Βρετανών για το Μαρόκο, και, παράλληλα, προέβησαν σε κινήσεις ανάμειξης στο Μεσανατολικό ζήτημα θέτοντας το φιλόδοξο σχέδιο της σιδηροδρομικής σύνδεσης Βερολίνου-Βαγδάτης³².

Βέβαια υπάρχει και η θεωρία ότι υπαίτιος, που οδήγησε τα κράτη στην ανάγκη να υπερισχύσουν των άλλων κρατών για λόγους ασφάλειας και κυριαρχίας και κατ' επέκταση στον Α΄ΠΠ, δεν ήταν ούτε η Γερμανία ούτε κάποια άλλη μεγάλη δύναμη, παρά η αναρχία που επικρατούσε στην Ευρώπη: Ο καταλογισμός ευθυνών είναι δύσκολη υπόθεση. Αφορμή σίγουρα στάθηκε η δολοφονία του Αρχιδούκα Φραγκίσκου Φερδινάνδου, διαδόχου του θρόνου της Αυστροουγγαρίας, στις 28 Ιουλίου 1914 από Σέρβο εθνικιστή. Η δολοφονία αυτή οδήγησε σε κρίση μεταξύ Αυστροουγγαρίας και Σερβίας, κρίση στην οποία παρενέβη αμέσως η Γερμανία, παίρνοντας φυσικά το μέρος της πρώτης. Με τη σειρά της η Ρωσία υποστήριξε τη σερβική πλευρά. Η Αυστρία, υπολογίζοντας στην υποστήριξη της Γερμανίας, αγνόησε κάθε προειδοποίηση της Ρωσίας και κήρυξε τον πόλεμο κατά της Σερβίας τον Ιούλιο 1914. Οι εξελίξεις κατόπιν υπήρξαν ραγδαίες. Την 1^η και 3^η Αυγούστου η Γερμανία κήρυξε τον πόλεμο εναντίον της Ρωσίας και της Γαλλίας αντίστοιχα. Σύντομα ακολουθούσε η Ιαπωνία (Αύγουστος 1914) κηρύσσοντας τον πόλεμο κατά της Γερμανίας, πιστή στη Συνθήκη Συμμαχίας που είχε υπογράψει με τη Μ. Βρετανία (1902), ενώ η Μ. Βρετανία εισήλθε στην πολεμική σύρραξη στις 4 Αυγούστου 1914³³.

Οι ΗΠΑ αρχικά κράτησαν ουδέτερη στάση λόγω και του δόγματος του απομονωτισμού που ακολουθούσαν. Η οικονομική ανάπτυξη της χώρας υπήρξε ραγδαία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και σύντομα είχαν γίνει μία από τις μεγαλύτερες οικονομίες του κόσμου. Οι ΗΠΑ κατάφεραν να στραφούν προς την ανάπτυξη της οικονομίας τους και να εκβιομηχανιστούν με γοργούς ρυθμούς καθώς διέθεταν άφθονους πόρους και κανέναν εξωτερικό εχθρό. Όμως, η κοινή γνώμη στην Αμερική ήταν αντίθετη σε οποιαδήποτε εμπλοκή της χώρας τους στον Α΄ΠΠ που μαινόταν ήδη στα εδάφη της Γηραιάς Ηπείρου. Παρ' όλα αυτά, τον Απρίλιο του 1917 επί προεδρίας Wilson, οι ΗΠΑ

³² Γρηγοριάδης Ν. Φοίβος, ο.π., σελ. 166-194, Mearsheimer John, ο.π., σελ. 63-65, 432-434, 587-588 και Parker Geoffrey, ο.π., σελ. 44-46.

³³ Κακούρη Αθηνά, *Ουλάνοι στη Λάρισα*, Εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2018, σελ. 27-30 και Γρηγοριάδης Ν. Φοίβος, ο.π., σελ. 166-194.

εισήλθαν στον πόλεμο στη βάση της Συμμαχίας που είχαν συνομολογήσει με τη Μεγάλη Βρετανία στις αρχές του ίδιου έτους. Η τήρηση της συμφωνίας υποχρέωσε τον Πρόεδρο Wilson να αθετήσει την παλαιότερη δέσμευσή του ότι δεν θα έμπαινε στον πόλεμο³⁴.

Κι ενώ μέχρι τότε οι Γερμανοί κυριαρχούσαν στην Ευρώπη, η παρέμβαση των Αμερικανών ήταν αποφασιστικής σημασίας και έγειρε την πλάστιγγα υπέρ των Συμμάχων. Η στιγμή ήταν κρίσιμη, καθώς μάλιστα οι Ρώσοι είχαν αποχωρήσει από το θέατρο του πολέμου με τεράστιες απώλειες λίγο πριν ξεσπάσει η Επανάσταση και ανατραπεί ο Τσάρος. Οι ραγδαίες αυτές εξελίξεις οδήγησαν τις ΗΠΑ να άρουν τους ενδοιασμούς τους και να εισέλθουν στον πόλεμο. Οι αμερικανικές δυνάμεις που ανέρχονταν σε 2 εκατ. στρατιώτες αποβιβάστηκαν στην Ευρώπη στις αρχές του 1918 και ο πόλεμος έληξε στις 11 Νοεμβρίου του ίδιου έτους εδραιώνοντας την επιρροή των ΗΠΑ στην Ευρώπη. Στη συνθήκη των Βερσαλλιών που ακολούθησε (1919) συμπεριλήφθηκαν κάποια από τα οράματα του Wilson για δίκαιη ειρήνη³⁵.

Από τα παραπάνω αντιλαμβάνεται κανείς ότι πίσω από κάθε δράση των μεγάλων δυνάμεων βρίσκονται ψυχροί υπολογισμοί. Η διατήρηση της ειρήνης έχει στην πραγματικότητα δευτερεύοντα ρόλο και μόνο εφόσον τα συμφέροντα το απαιτούν. Χαρακτηριστικές αποδείξεις αποτελούν οι ΗΠΑ και η Σοβιετική Ένωση. Οι ΗΠΑ και στους δύο παγκόσμιους πολέμους παρουσιάστηκαν αρχικά ουδέτερες, αλλά τελικά επενέβησαν πριν τη λήξη τους, προκειμένου να αποτρέψουν την υπερίσχυση του εχθρού. Η ειρηνοποιός δράση τους ήταν απλώς ένα τυπικό επακόλουθο. Η στάση της Σοβιετικής Ένωσης είναι και αυτή ενδεικτική: ενεπλάκη άμεσα στον πόλεμο, αλλά, λόγω της Οκτωβριανής Επανάστασης, έσπευσε υπό τον Λένιν να συνθηκολογήσει με τη Γερμανία. Οι δυτικοί Σύμμαχοι προσπάθησαν να αποκλείσουν αρχικά τους Μπολσεβίκους και να επαναφέρουν τη Ρωσία στον πόλεμο, χωρίς αποτέλεσμα. Τελικά, παρότι το ανατολικό μέτωπο είχε κλείσει, η Γερμανία δεν κατάφερε να υπερισχύσει και αναγκάστηκε σε συνθηκολόγηση (11 Νοεμβρίου 1918). Οι Γερμανοί μπορεί να απέτυχαν, ωστόσο το 1914 άρχιζαν τον πόλεμο βασισμένοι σ' ένα καλά υπολογισμένο ρίσκο με αντικειμενικό σκοπό την κυριαρχία στην Ευρώπη. Πράγματι, δίχως την παρέμβαση των ΗΠΑ, πιθανόν θα είχαν καταφέρει να κερδίσουν τον πόλεμο³⁶.

³⁴ Γρηγοριάδης Ν. Φοίβος, ο.π., σελ. 166-194, Mearsheimer John, ο.π., σελ. 63-65, 432-434, 587-588 και Parker Geoffrey, ο.π., σελ. 44-46.

³⁵ Γρηγοριάδης Ν. Φοίβος, ο.π., σελ. 166-194, Mearsheimer John, ο.π., σελ. 63-65, 432-434, 587-588 και Parker Geoffrey, ο.π., σελ. 44-46.

³⁶ Mearsheimer John, ο.π., σελ. 63-65, 432-434, 587-588 και Parker Geoffrey, ο.π., σελ. 44-46.

1.3 Η γεωπολιτική σημασία της «Εγγύς Ανατολής»

Ο χώρος της «Εγγύς Ανατολής» αποτέλεσε το μήλον της έριδος των Μεγάλων Δυνάμεων λόγω της αξιοσημείωτης γεωπολιτικής σημασίας του. Οι λόγοι που η αξία της περιοχής αυτής ήταν ικανή να προκαλέσει συγκρούσεις συνοψίζονται στα εξής³⁷:

1. Αρχικά, η «Εγγύς Ανατολή» αποτελεί σημαντικό κόμβο συγκοινωνιών υψηλής στρατηγικής, πολιτικής και οικονομικής σημασίας. Είναι το σταυροδρόμι τριών ηπείρων, της Ασίας, της Ευρώπης και της Αφρικής. Επίσης, εκτός από τον έλεγχο των χερσαίων συνδέσεων μεταξύ των τριών ηπείρων, η διώρυγα του Σουέζ ελέγχει τη διαδρομή προς τις Ινδίες και ολόκληρη τη δυτική Ασία, τα Στενά του Βοσπόρου αντίστοιχα το δρόμο προς τον Εύξεινο Πόντο, ενώ τέλος τα λιμάνια της δεσπόζουν σε όλους τους θαλάσσιους διαδρόμους της Ανατολικής Μεσογείου. Με άλλα λόγια η «εγγύς Ανατολή» είναι ταυτόχρονα ο δρόμος και το φράγμα προς την Άπω Ανατολή. Η Μικρά Ασία παρεμβάλλεται ανάμεσα στην Ευρώπη και την Ασία και εκείνος που την κατέχει ή μπορεί να την ελέγχει αποτελούσε «απειλή για την Ασία και κίνδυνο για τη Ευρώπη³⁸».

2. Ακόμη, πρόκειται για μια περιοχή από τις πλουσιότερες σε κοιτάσματα πετρελαίου παγκοσμίως, γεγονός που αναβάθμιζε τη σημασία της καθώς ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα το πετρέλαιο αποτελούσε τη βασική πρώτη ύλη για τη βιομηχανία και τις πολεμικές εφαρμογές (πλοία, οχήματα κλπ). Ενδεικτικά αναφέρεται ότι κατά το 1920 η Περσία και το Ιράκ παρήγαγαν 15 εκατομ. τόνους πετρελαίου που αντιστοιχούσε περίπου στο 15% της συνολικής παραγωγής στον πλανήτη.

Επομένως, καθίσταται κατανοητό ότι τυχόν γερμανική κατοχή της νευραλγικής αυτής περιοχής, μέσω συνημμένης συμμαχίας με τους οθωμανούς ή με την κατασκευή του σιδηροδρόμου Βερολίνο-Βαγδάτη, παρείχε την ευκαιρία στους Γερμανούς να φτάσουν στον Περσικό Κόλπο και κατ' επέκταση στις Ινδίες, στη Διώρυγα του Σουέζ και τις αποικίες της Αφρικής ή ακόμη και στην Κασπία Θάλασσα και να απειλήσουν αποφεύγοντας το ισχυρό Βρετανικό Πολεμικό Ναυτικό τα Συμμαχικά (αγγλικά, γαλλικά και ρωσικά) συμφέροντα. Από την άλλη πλευρά, τυχόν αγγλογαλλική κατοχή της περιοχής αυτής σε συνδυασμό με τον έλεγχο των Στενών από τους Ρώσους, θα οδηγούσε σε πλήρη αποδυνάμωση της Γερμανίας και δε θα επέτρεπε τη διεισδύσή της σε ζωτικές περιοχές της Ανατολής.

³⁷ Ψυρούκης Νίκος, *Η Μικρασιατική Καταστροφή 1918-1923*, 7^η Έκδοση, Εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα 1977, σελ. 29-41.

³⁸ Bierstadt Hale Edward, ο.π., σελ. 51-53.

Οι παραπάνω λόγοι, λοιπόν, αποδεικνύουν ξεκάθαρα τη στρατηγική θέση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τη δυνατότητα που είχε να ασκεί στις Μεγάλες Δυνάμεις μεγαλύτερη επιρροή απ'όση θα επέτρεπε η πραγματική της δύναμη³⁹.

³⁹ Bierstadt Hale Edward, ο.π., σελ. 51-53.

Κεφάλαιο 2^ο

Το Ανατολικό Ζήτημα και η Μεγάλη Ιδέα

Κατά τον 19^ο αιώνα η Οθωμανική Αυτοκρατορία παρά την έκτασή της σε τρεις ηπείρους (Ευρώπη, Ασία και Αφρική) παρουσίαζε σημάδια αποσταθεροποίησης. Αντίθετα η Ελλάδα μόλις είχε κερδίσει την ανεξαρτησία της και έδινε με το παράδειγμα της το έναυσμα για επαναστατικά κινήματα και σε άλλες περιοχές της Αυτοκρατορίας. Ταυτόχρονα η παρακμή των Οθωμανών αποσταθεροποιούσε τις σχέσεις μεταξύ των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων καθώς πλέον η καθεμιά επεδίωκε να επωφεληθεί από την κατάσταση και να επεκτείνει την επιρροή της στη μεγάλη έκταση από τα Βαλκάνια μέχρι τη Μέση Ανατολή όπου εξαπλωνόταν μέχρι τότε η εξουσία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁴⁰.

Αναλυτικότερα, η Ρωσία αναζητούσε διέξοδο στις «θερμές» θάλασσες κι έπρεπε να περάσει μέσα από τα ελεγχόμενα από τους Οθωμανούς Στενά του Βοσπόρου και των Δαρδανελλίων. Η Μ. Βρετανία και η Γαλλία προσπαθούσαν να ανακόψουν την αυξανόμενη ρωσική επέκταση προς τα νότια, πολιτική που προκαλούσε έντονες τριβές στις σχέσεις των Μεγάλων Δυνάμεων αλλά παράλληλα επέβαλε να διατηρηθεί η ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Σημείο καμπής για τα τεκταινόμενα στη γεωπολιτική σκακιέρα αποτέλεσε η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (1878) η οποία τερμάτισε το ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877-1878, και η οποία δημιούργησε νέα δεδομένα αφού κατέστη σαφές ότι η Τουρκία δεν μπορούσε πλέον να συγκρατήσει τη Ρωσία στα Στενά του Βοσπόρου. Τα δεδομένα αυτά οδήγησαν σε⁴¹: αλλαγή προσανατολισμού των δυτικών δυνάμεων, οι οποίες αντί να αποσκοπούν στον αποκλεισμό της Ρωσίας από τα Στενά των Δαρδανελλίων, διατύπωσαν νέο στόχο για από κοινού έλεγχό τους. Επιπλέον, λόγω της επί χάρτου δημιουργίας της Μεγάλης Βουλγαρίας δημιουργήθηκε η βουλγαρική Μεγάλη Ιδέα. Άρχισε, λοιπόν, να γίνεται σαφής η εγκατάλειψη του δόγματος της διατήρησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η αντικατάστασή του από το δόγμα της σταδιακής διάσπασής της. Στα νέα σχέδια των δυτικών δυνάμεων περιλαμβανόταν ακόμη και η ιδέα η Οθωμανική Αυτοκρατορία να αντικατασταθεί από μία ισχυρή Ελλάδα, που με τη σειρά της θα

⁴⁰ Λουκάς Κ. Ιωάννης, *Η Γεωπολιτική του Ανατολικού Ζητήματος και η Ελλάδα*, στο περιοδικό Γεωπολιτική, Τεύχος 6, Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα Απρίλιος 2000, σελ. 18.

⁴¹ Gaillard Jean-Michel & Rowley Antony, ο.π., σελ. 69-71 και Driaault Edouard, *Το Ανατολικό ζήτημα: Από τις αρχές του έως τη Συνθήκη των Σεβρών*, Μετάφραση: Σταματιάδη Λίνα, Τόμος Α', Εκδόσεις Κάτοπτρο-Ιστορητής, Αθήνα 1997, σελ. 15-26.

αναδεικνυόταν σε ηγετική δύναμη των Βαλκανίων. Τέλος, άρχισε να γίνεται εμφανής μια αμοιβαία προσέγγιση Γερμανίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας· η πρώτη κατέστη ή τουλάχιστον προσπάθησε να παίξει το ρόλο της προστάτιδας δύναμης των Οθωμανών σε πολιτικό, διπλωματικό, οικονομικό και στρατιωτικό επίπεδο.

Έτσι προέκυψε το αναφερόμενο ως «Ανατολικό Ζήτημα» του οποίου η αντιμετώπιση οδήγησε εκ νέου στην προσέγγιση Μ. Βρετανίας-Ρωσίας-Γαλλίας, την Εγκάρδια Συνεννόηση, στη διείσδυση της Γερμανίας στην Ανατολή, στον αναγκαίο γι' αυτήν ζωτικό χώρο και στην ανάδυση εθνικιστικών κινημάτων για την υλοποίηση των εθνικών οραμάτων των υπόδουλων λαών. Τι ήταν όμως πραγματικά το Ανατολικό Ζήτημα και πώς αυτό συνδέεται με το ελληνικό εθνικό όραμα, τον διακαή πόθο απελευθέρωσης των υπόδουλων Ελλήνων, που επικράτησε να αποκαλείται «Μεγάλη Ιδέα»;

2.1 Η «Μεγάλη Ιδέα»

Η Ελλάδα, μετά την αναγνώριση της ανεξαρτησίας της από τις μεγάλες Ευρωπαϊκές Δυνάμεις⁴², δεν ήταν παρά ένα φτωχό, «στενόχωρο κομμάτι των Βαλκανίων που είχε αποκοπεί από την αχανή Οθωμανική Αυτοκρατορία». Για τους Έλληνες αυτό δεν ήταν αρκετό καθώς η ιδέα για μια αναγεννημένη ελληνική αυτοκρατορία, που θα οδηγούσε στην ανασύσταση της Βυζαντινής που κατέρρευσε το 1453, «φώλιαζε» στις ψυχές τους⁴³:

Ήταν η εποχή της «Μεγάλης Ιδέας», η οποία δεν αποτελούσε απλά ένα συναισθηματικό προϊόν ορισμένων ονειροπόλων. Ήταν μια ιδέα βαθιά ριζωμένη στην εθνική και θρησκευτική συνείδηση των Ελλήνων και διατυπώθηκε για πρώτη φορά στις 18 Ιανουαρίου 1844, επί βασιλείας του Όθωνα, από τον Ιωάννη Κωλέττη στην Εθνοσυνέλευση:

⁴² Στις 22 Ιανουαρίου/3 Φεβρουάριου του 1830 υπογράφηκε από την Αγγλία, τη Γαλλία και τη Ρωσία το Πρωτόκολλο του Λονδίνου για την ανεξαρτησία της Ελλάδας. Το πρώτο άρθρο όριζε ότι «η Ελλάδα θα αποτελέσει κράτος ανεξάρτητο και θα απολαμβάνει όλα τα πολιτικά, διοικητικά και εμπορικά δικαιώματα, τα οποία συνεπάγεται η πλήρης ανεξαρτησία», βλ. Χριστοδουλίδης Αιμ. Θεόδωρος, *Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων. Από τη Βιέννη στις Βερσαλλίες 1815-1919*, Τόμος Δεύτερος, Εκδόσεις Σιδέρη, Αθήνα 1991, σελ. 87. Η τελική διεθνής πράξη με την οποία αναγνωρίστηκε η Ελλάδα ως ανεξάρτητο κράτος ήταν η Συνθήκη ή Διακανονισμός της Κων/πολης (9/21 Ιουλίου 1832) με την οποία η Πύλη αποδέχτηκε τα νέα σύνορα της Ελλάδας (στη γραμμή Αμβρακικού-Παγασητικού), βλ. Constantopoulou Photini (επιμ.), *The Foundation of the Modern Greek State. Major Treaties and Conventions (1830-1947)*, Ministry of Foreign Affairs of Greece, Athens 1999, σελ. 35-44.

⁴³ Smith Michael Llewellyn, *Το Όραμα της Ιωνίας. Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1919-1922*, Μετάφραση: Κασδάγλη Λίνα, Β' Ανατύπωση, Εκδόσεις ΜΙΕΤ, Αθήνα 2009, σελ 33-64.

«Διά τήν γεωγραφικήν αυτής θέσιν η Ελλάς είναι το κέντρον της Εύρώπης (ισταμένη και έχουσα εκ μεν δεξιών την Ανατολήν, εξ αριστερών δε την Δύσιν, προώρισται ὥστε διά μεν της πτώσεως αυτής νά φωτίση την Δύσιν, διά δε της αναγεννήσεως την Ανατολήν. Το μεν Πρώτον εξεπλήρωσαν οι προπάτορες ημών, το δε δεύτερον είναι εις ημάς ανατεθειμένον. Εν τῷ πνεύματι του ὄρκου τούτου και της μεγάλης ταύτης ιδέας, εἶδον πάντοτε τους πληρεξουσίους του ἔθνους να συνέρχονται διά να αποφασίσουν ουχί πλέον περί της τύχης της Ελλάδος, ἀλλά περί της ελληνικής φυλής...Το Βασίλειον της Ελλάδος δεν είναι η Ελλάς. Αποτελεῖ εν μέρος μόνον, το πλέον μικρόν και το πλέον πτωχόν της Ελλάδος...Υπάρχουν δύο μεγάλα κέντρα του Ἑλληνισμοῦ. Αἱ Αθήναι είναι η πρωτεύουσα του Βασιλείου. Ἡ Κωνσταντινούπολις είναι η μεγάλη πρωτεύουσα, η Πόλις, το ὄνειρον και η ἐλπίς ὅλων των Ἑλλήνων»⁴⁴

Το Βασίλειο της Ελλάδας θα ήταν ένα νέο κράτος, διαμορφωμένο πάνω σε δυτικά πρότυπα και υπό την επίδραση της «δυτικοευρωπαϊκής πολιτικής θεωρίας». Στον πόθο για την ανάκτηση της πάλαι ποτέ πρωτεύουσας της Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας προστέθηκε και η πεποίθηση ὅτι το ἔθνος θα ἔπρεπε να συμπίπτει με το νέο Βασίλειο και επομένως, τα εκατομμύρια των Ἑλλήνων που ζούσαν μέσα στα ὅρια της Οθωμανικῆς Αυτοκρατορίας ἔπρεπε να ελευθερωθῶν⁴⁵. Στην κυριολεκτική της ἔννοια λοιπόν, η Μεγάλη Ἰδέα σήμαινε την ανασύσταση της Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας με την προοδευτική λύτρωση των υπόδουλων ελληνικῶν περιοχῶν, γεγονός που θα επιτυγχανόταν μετά ἀπό κατά μέτωπο σύγκρουση με τον Οθωμανό κατακτητή, και πηγάζε ἀπό τη θεμελιακή ἀρχή ὅτι οἱ λαοί ἔχουν το δικαίωμα για αυτοδιάθεση. Η προοπτική της ἀπό κοινού συμβίωσης των Ἑλλήνων με τις ἄλλες εθνότητες που συγκροτούσαν το μωσαϊκό της Οθωμανικῆς Αυτοκρατορίας ὑπό ἐγγυημένο καθεστῶς ἰσονομίας και ἰσοπολιτείας ἦταν παρωχημένη, κι αυτό υποδαύλιζε την ἐπιθυμία των ἀπανταχοῦ ελληνικῶν πληθυσμῶν για ἔνταξη σε ἕνα μεγάλο εθνικό ελληνικό κράτος⁴⁶.

⁴⁴ Παπαγεωργίου Π. Στέφανος, *Από το γένος στο ἔθνος. Ἡ θεμελίωση του ελληνικοῦ κράτους*, Ἐκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα 2004, σελ. 422 και Smith Michael Llewellyn, ο.π., σελ. 36-37.

⁴⁵ Παπαγεωργίου Π. Στέφανος, ο.π., σελ. 421-423 και Smith Michael Llewellyn, ο.π., σελ. 36-37.

⁴⁶ Σβολόπουλος Κωνσταντῖνος, *Ελευθέριος Βενιζέλος, 12 Μελετήματα*, Ἐκδόσεις Ἑλληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σελ. 41-49.

Η Μεγάλη Ιδέα γνώρισε την πραγμάτωσή της, τουλάχιστον στα «χαρτιά», με την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, η οποία θα αναλυθεί σε επόμενη ενότητα, και η οποία αποτύπωνε «το έσχατο όριο των Εθνικών Δικαίων⁴⁷».

2.2 Το Ανατολικό Ζήτημα

Η περίοδος της γεωγραφικής επέκτασης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ολοκληρώθηκε με τη Συνθήκη του Κάρλοβιτς το 1699 που τερμάτισε τον 14ετή Αυστροοθωμανικό Πόλεμο (1683-1697) και ανέδειξε την Αυστρία ως την κυρίαρχη δύναμη στην Ευρώπη. Η πάλαι ποτέ ανίκητη Οθωμανική αυτοκρατορία εισήλθε σε μια παρατεταμένη περίοδο παρακμής που τερματίστηκε με την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης στις 24 Ιουλίου 1923 και τη συγκρότηση εθνικού τουρκικού κράτους⁴⁸.

Η προσπάθεια για τον έλεγχο των οθωμανικών εδαφών του γεωπολιτικού χώρου της Ανατολικής Μεσογείου και της Εγγύς Ανατολής έγινε ευρύτερα γνωστή με τον όρο «Ανατολικό Ζήτημα⁴⁹» και αποτέλεσε πρόβλημα κεφαλαιώδους σημασίας για τις Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής. Με άλλα λόγια, το Ανατολικό ζήτημα αποκρυσταλλωνόταν στις εναλλακτικές πολιτικοστρατηγικές ενέργειες των ισχυρών δυνάμεων της Ευρώπης, προκειμένου να ελέγξουν το νευραλγικό αυτό χώρο με τη χρήση άλλοτε πολιτικοδιπλωματικών και οικονομικών κι άλλοτε στρατιωτικών μέσων, ώστε να εξασφαλίσουν τη διαμόρφωση ισορροπιών ισχύος και συμφερόντων με την Οθωμανική αυτοκρατορία. Η παρακμή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και ο φόβος δημιουργίας κενών εξουσίας σε έναν ενδεχόμενο περιορισμό της γεωγραφικής περιφέρειάς της, που ήταν πιθανό να αξιοποιηθούν ιδιοτελώς από μία ή περισσότερες μεγάλες δυνάμεις για τη δημιουργία σφαιρών επιρροής, έθεσε τις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις αντιμέτωπες με το δίλημμα της διανομής ή της διατήρησης της κληρονομιάς του «Μεγάλου Ασθενούς⁵⁰».

⁴⁷ Σύμφωνα με το ψήφισμα της 16 Φεβρουαρίου (π.ημ.)/1 Μαρτίου 1921 (ν.ημ.) της Γ' Εθνοσυνέλευσης των Ελλήνων, βλ. Τσιριγώτης Διονύσιος, *Η ελληνική στρατηγική στη Μικρά Ασία 1919-1922, Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία και Εξωτερική Πολιτική*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2010, σελ 213.

⁴⁸ Driault Edouard, ο.π., σελ. 21. Βασικοί λόγοι της παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δύνανται να θεωρηθούν η εκτεταμένη διαφθορά σε όλους τους τομείς της διοικήσεως και ιδιαίτερα στις Ένοπλες Δυνάμεις, η απουσία ενός ενιαίου κεντρικού διοικητικού συστήματος και η υπέρμετρη εκμετάλλευση του πληθυσμού, ιδίως του αγροτικού, βλ. Τσιριγώτης Διονύσιος, ο.π., σελ. 119.

⁴⁹ Ο όρος καθιερώθηκε στη διεθνή Διπλωματία το έτος 1822, συνεπεία της Ελληνικής Επανάστασεως του 1821, βλ. Λάσκαρις Μ. Θεόδωρος, *Το ανατολικόν Ζήτημα, 1800-1923*, Τόμος Α' (1800-1878), Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2006, σελ. 11.

⁵⁰ Τσιριγώτης Διονύσιος, ο.π., σελ 119-121. Αξίζει να αναφερθεί ότι κατά διαστήματα από τον 17^ο έως και τον 19^ο αιώνα, τα ανταγωνιστικά πολιτικά και εμπορικά συμφέροντα και οι συνεπαγόμενοι ανταγωνισμοί των ευρωπαϊκών κρατών οδηγούσαν σε συμμαχίες ή ευμενείς πολιτικές ουδετερότητας με την Οθωμανική

Η επίλυση του Ανατολικού ζητήματος συνδεόταν άμεσα με τον αέναο ελληνικό εθνικό στόχο, την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας: τη δημιουργία της Μεγάλης Ελλάδας «των δυο Ηπείρων και των πέντε θαλασσών» και την απελευθέρωση των υπόδουλων αδελφών. Η επιβίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας λειτουργούσε ως δομικός περιορισμός της εθνικής μας ολοκλήρωσης περιορίζοντας προφανώς το ζωτικό χώρο της Ελλάδας σε στενά γεωγραφικά όρια. Από την άλλη πλευρά, ο ενδεχόμενος διαμελισμός της και η δημιουργία νέων κρατών λειτουργούσαν υποστηρικτικά και ενισχυτικά για τον εθνικό μας στόχο. Σε κάθε περίπτωση είναι σαφές ότι η επιτυχία ή αποτυχία της εδαφικής ολοκλήρωσης του ελληνικού έθνους ήταν αντιστρόφως ανάλογη με τη διατήρηση ή την αποσύνθεση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας⁵¹.

Τελικά, για το θεμελιώδες αυτό ζήτημα προκρίθηκε η διανομή των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με μια σειρά μυστικών συμφωνιών μεταξύ Βρετανίας, Γαλλίας, Ιταλίας και Ρωσίας κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Οι σημαντικότερες από αυτές ήταν οι παρακάτω⁵²:

1. Η Συμφωνία της Κωνσταντινούπολης (4 Μαρτίου-10 Απριλίου 1915) μεταξύ Μ. Βρετανίας, Γαλλίας και Ρωσίας, στην οποία έγιναν δεκτές οι ρωσικές αξιώσεις για την προσάρτηση των Στενών και της Κωνσταντινούπολης σε περίπτωση νίκης της Αντάντ. Η εν λόγω συμφωνία εδραζόταν στην ανταλλαγή διακοινώσεων μεταξύ της Γαλλίας, της Μ. Βρετανίας και της Ρωσίας. Αντικειμενικός στόχος ήταν να επιτραπεί στη Ρωσία η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης καθώς και η περιοχή των Στενών και της δυτικής Θράκης, με αντάλλαγμα την επιδίκαση εδαφικών ζωνών σε Γαλλία και Μ. Βρετανία στην περιφέρεια της ασιατικής Τουρκίας και τις αραβικές επαρχίες⁵³.

2. Η Συμφωνία του Λονδίνου: υπογράφηκε μυστικά στις 26 Απριλίου 1915 μεταξύ των δυνάμεων της Αντάντ και της Ιταλίας και με αυτή επικυρώνονταν στην τελευταία τα Δωδεκάνησα και η Τριπολίτιδα (Τρίπολη της Λιβύης), ενώ μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου θα μπορούσε να αποσπάσει στα νότια της Ανατολίας μία εδαφική ζώνη στην περιοχή της Αττάλειας με τη μορφή προτεκτοράτου. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί ότι η αρμόδια βρετανική διατμηματική Επιτροπή για την

Αυτοκρατορία, επιβραδύνοντας έτσι την παρακμή της και παρατείνοντας την κυριαρχία της. Σε αντίθετη περίπτωση η Πύλη θα είχε προ πολλών ετών καταστραφεί ολοκληρωτικά, βλ. Driault Edouard, ο.π., σελ. 67-68.

⁵¹ Γρηγοριάδης Ν. Φοίβος, ο.π., σελ. 25-33.

⁵² Νικολάου Χαράλαμπος, *Διεθνείς Πολιτικές και Στρατιωτικές Συνθήκες, Συμφωνίες και Συμβάσεις, Από το 1453 μέχρι Σήμερα (Ελλάς - Χερσόνησος του Αίμου)*, Εκδόσεις Φλώρος, Αθήνα 1996, σελ.245-259.

⁵³ Nicolson Harold, *The Last Phase, 1919-1925*, Houghton Mifflin Company, Boston & New York 1935, 83-84.

ασιατική Τουρκία «de Bunsen» (ονομάστηκε έτσι από τον επικεφαλής της αναπληρωτή Υφυπουργό Εξωτερικών της Βρετανίας Sir Maurice de Bunsen) στην τελική της έκθεση που υποβλήθηκε στις 30 Ιουνίου 1915 στη βρετανική κυβέρνηση, πρότεινε τέσσερα εναλλακτικά πολιτικο-στρατηγικά σενάρια για την επίλυση του «Ανατολικού Ζητήματος». Τα εν λόγω σενάρια προσανατολιζόνταν από τη μία πλευρά στο γεωγραφικό περιορισμό της Οθωμανικής αυτοκρατορίας εκτός της ευρωπαϊκής ηπείρου και από την άλλη πλευρά στη δημιουργία σφαιρών επιρροής μεταξύ των δυνάμεων της Αντάντ, με παρεπόμενο τη δημιουργία ελληνικής εδαφικής ζώνης στη Σμύρνη και σε μια ανάλογη ενδοχώρα γύρω από αυτή⁵⁴.

3. Η Συμφωνία Sykes-Picot: διαμορφώθηκε μεταξύ 26 Απριλίου-23 Οκτωβρίου 1916 και με τη συγκεκριμένη πραγματωνόταν ο ολοκληρωτικός διαμελισμός της Οθωμανικής αυτοκρατορίας μεταξύ της Μ. Βρετανίας, Γαλλίας και Ρωσίας. Ειδικότερα, προέβλεπε η Ρωσία να διευρύνει τα σύνορά της νοτιοδυτικά προς την Ανατολία μέσω της προσάρτησης της Αρμενίας, του Ερζερούμ και του βόρειου Κουρδιστάν. Η Γαλλία θα αποσπούσε την Κιλικία, τα παράλια της Συρίας και τη Βόρεια Μεσοποταμία, ενώ η Βρετανία θα αναλάμβανε τον έλεγχο ενός τμήματος της Παλαιστίνης, του Περσικού Κόλπου και των νοτίων περιοχών του Ιράκ⁵⁵.

4. Τέλος, με τη Συμφωνία του Αγίου Ιωάννη της Μοριένης (19 Απριλίου – 26 Σεπτεμβρίου 1917), οι Ιταλοί αποκήρυξαν τις διεκδικήσεις τους σε Άδανα και Μερσίνα ενώ αναγνωρίζονταν και κατοχυρώνονταν οι ιταλικές εδαφικές αξιώσεις στις επαρχίες Αϊδινίου και Σμύρνης. Η εν λόγω συμφωνία ήταν επίσης μυστική και συνομολογήθηκε προκειμένου να δεχθούν οι Ιταλοί την εκθρόνιση του Έλληνα Βασιλιά Κωνσταντίνου⁵⁶.

Παρά τις παραπάνω ενέργειες, η πρώτη πολιτικοδιπλωματική ενέργεια για την επίλυση του «Ανατολικού Ζητήματος» έγινε τελικά στη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης των Παρισίων (18 Ιανουαρίου έως 12 Μαΐου 1919), όπου οι Μεγάλες Δυνάμεις αποφάσισαν την ανακατανομή και αναδιαμόρφωση της ισορροπίας ισχύος και συμφερόντων στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και της Μικράς Ασίας με το διαμελισμό πλέον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε τρεις ζώνες – Ελληνική, Ιταλική και Γαλλική⁵⁷.

⁵⁴ Τσιριγώτης Διονύσιος, ο.π., σελ 122 και Smith Michael Llewellyn, ο.π., σελ 144.

⁵⁵ Macfie Lyon Alexander, *The end of the Ottoman Empire, 1908-1923*, Routledge, 1998, σελ. 164-169 και Smith Michael Llewellyn, ο.π., σελ. 144-145.

⁵⁶ Σακελλαρόπουλος Κωνσταντίνος, *Η σκιά της Δύσεως. Ιστορία μιας Καταστροφής*, Εκδόσεις Εκάτη, Α΄ Ανατύπωση, Αθήνα 2009, σελ 34-35 και Smith Michael Llewellyn, ο.π., σελ 145.

⁵⁷ Nicolson Harold, *Peacemaking 1919*, Methuen & Co Ltd, Great Britain 1964, σελ. 272-274.

2.3 Η Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων⁵⁸

Η Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων του 1919 ήταν πολυεθνική σύνοδος, η οποία οργανώθηκε από τις νικήτριες συμμαχικές δυνάμεις της Αντάντ και τις ΗΠΑ στο τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Η σύνοδος ξεκίνησε στις 18 Ιανουαρίου 1919 (ν.η.μ.) και οι εργασίες ολοκληρώθηκαν στις 12 Μαΐου του ίδιου έτους. Στη συνέχεια και για περίπου ενάμισι έτος ακολούθησαν διάφορες διαβουλεύσεις - διαπραγματεύσεις για την κατάρτιση επιμέρους συνθηκών σύμφωνα με τις ληφθείσες αποφάσεις, οι οποίες και διήρκεσαν μέχρι τον Αύγουστο του 1920, με κάποια ενδιάμεσα διαλείμματα:

Η Συνδιάσκεψη αυτή συγκλήθηκε υπό την προεδρία του πρωθυπουργού της Γαλλίας και με την παρουσία αντιπροσώπων 32 συνολικά κρατών, που συμμετείχαν στον «Μεγάλο Πόλεμο». Η συγκρότηση της Συνόδου δεν προήλθε από κάποια προηγούμενη διεθνή συνθήκη ή λήψη εντολής, αλλά αυτοσυστάθηκε «ad hoc» και με την ισχύ του ισχυρού νικητή.

Στη διάρκεια της Συνόδου Ειρήνης των Παρισίων και συγκεκριμένα στις 25 Φεβρουαρίου αποφασίστηκε η δημιουργία της Κοινωνίας των Εθνών (ΚτΕ), που ως διεθνές όργανο θα έπρεπε να προηγηθεί και με εντολή αυτού να συγκληθεί η Σύνοδος Ειρήνης. Βέβαια εν τέλει, οι συνθήκες που συνομολογήθηκαν με αποφάσεις αυτής της Συνόδου δεν ήταν πραγματικά συνθήκες ειρήνης ή συμφιλίωσης, παρά περισσότερο συνθήκες τιμωρίας των ηττημένων που συγκάλυπταν οικονομικά οφέλη ή σφαίρες επιρροής των Μεγάλων Δυνάμεων.

Σε γενικές γραμμές, οι αποφάσεις που ελήφθησαν κατάφεραν καίριο πλήγμα στη Γερμανία και είχαν σκοπό τη διάλυση της δυαδικής μοναρχίας της Αυστροουγγαρίας και περιστράφηκαν κυρίως γύρω από την προσπάθεια διαμελισμού των τριών κεντρικών αυτοκρατοριών, της Γερμανικής Αυτοκρατορίας, της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας· ειδικότερα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τη δημιουργία νέων κρατών στην Ευρώπη και στη Μέση Ανατολή. Οι γερμανικές αποικίες μοιράστηκαν μεταξύ της Μ. Βρετανίας, της Γαλλίας, του Βελγίου, της Νότιας Αφρικής, των Ηνωμένων Πολιτειών και της Ιαπωνίας, ενώ η Εγγύς Ανατολή - παλαιότερα τουρκική κτήση - διαμοιράστηκε σε περιφέρειες που αποδόθηκαν από την Κοινωνία των Εθνών στη Γαλλία και την Αγγλία.

⁵⁸ Κοραντής Ι. Αντώνιος, *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης (1919-1945), Η Χωλαίνουσα Ειρήνη (1919-1939)*, Τόμος Α΄, Εκδόσεις Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα 1996, σελ.3-9, 133-147 και Νικολάου Χαράλαμπος, ο.π., σελ.259-262.

Πολεμικές αποζημιώσεις απαιτήθηκαν από τη Γερμανία, η οποία είδε τα ανατολικά της εδάφη να χάνουν τον θύλακα του Ντάντσιχ που πέρασε στην κατοχή της Πολωνίας⁵⁹.

Η Σοβιετική Ένωση αποκλείστηκε ουσιαστικά από τις διευθετήσεις των παρισινών Συνθηκών Ειρήνης, αφού υπέγραψε το 1918 την ξεχωριστή Συμφωνία Ειρήνης του Μπρεστ-Λιτόφσκ με τις Κεντρικές Δυνάμεις. Η ανάγκη εσωτερικής αναδιοργάνωσης την ωθούσε σε πολιτική απομονωτισμού από τις μεταπολεμικές εξελίξεις⁶⁰.

Η Ελλάδα από την πλευρά της, προκειμένου να προλάβει τυχόν αποφάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων και να πετύχει την ευόδωση των εθνικών στόχων υπέβαλε δυο υπομνήματα με τις διεκδικήσεις της⁶¹: το πρώτο υπεβλήθη από τον Πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο απευθείας στον Βρετανό Πρωθυπουργό Lloyd George στις 20 Οκτωβρίου 1918 (π.ημ.), και με αυτό ζητούσε να επιδικαστεί στην Ελλάδα η δυτική Μικρά Ασία, διότι η επέκταση της Ελλάδας στις ακτές του Εύξεινου Πόντου φάνταζε σαφώς δυσκολότερη. Το δεύτερο υπόμνημα υπεβλήθη απευθείας στη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης στις 17 Δεκεμβρίου (π.ημ.), πριν από την έναρξη των εργασιών της, και καλούσε τις Μεγάλες Δυνάμεις να επιδικάσουν στην Ελλάδα πέρα από τη δυτική Μ. Ασία, επιπλέον τη Βόρειο Ήπειρο, τη Θράκη, τα Δωδεκάνησα και την Κύπρο. Όσον αφορά την Κωνσταντινούπολη τασσόταν υπέρ της διεθνοποίησής της ως λύση⁶².

Οι βασικότερες συνθήκες που συνομολογήθηκαν με βάση τις αποφάσεις της Συνδιάσκεψης Ειρήνης των Παρισίων του 1919 ήταν κατά χρονολογική σειρά οι ακόλουθες⁶³:

1. 28 Ιουνίου 1919 - Συνθήκη των Βερσαλλιών (Treaty of Versailles). Συνομολογήθηκε με τη Γερμανία. Στη βάση της παραχωρήθηκε στη Γαλλία η Αλσατία και η Λωρραίνη, αναγνωρίστηκε η ανεξαρτησία της Πολωνίας και της δόθηκε τμήμα της δυτικής Πρωσίας, προκειμένου να εξασφαλίσει έξοδο στη θάλασσα, ενώ η Γερμανία αποδέχθηκε όρους αφοπλισμού και καταβολής υψηλών αποζημιώσεων στις νικήτριες

⁵⁹ Weinberg L. Gerhard, *Eine Welt in Waffen. Die globale Geschichte des Zweiten Weltkrieges*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1995, σελ. 339-342, 425-426, 502-508, 651-670, 823-848.

⁶⁰ Weinberg L. Gerhard, ο.π., σελ. 339-342, 425-426, 502-508, 651-670, 823-848.

⁶¹ Σύμφωνα με τον Nicolson τα αιτήματα της Ελλάδας για την παραχώρηση της δυτικής Μ. Ασίας και των άλλων περιοχών στηρίζονταν σε εθνολογικά, γεωγραφικά, κλιματικά και όχι ιστορικά κριτήρια καθόσον αυτά ήταν ιδιαίτερος αποδεκτά από τους γαλλικούς κύκλους, βλ. Nicolson Harold, *Peacemaking...*, ο.π., σελ. 237-241.

⁶² Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Ελευθέριος Βενιζέλος...*, ο.π., σελ. 45 και Γιαννόπουλος Θ. Γεώργιος, *Από το Νέστο ως το Σαγγάριο*, Εκδόσεις Περί Τεχνών, Πάτρα 2001, σελ. 107-109.

⁶³ Σιούσουρας Πέτρος, ο.π., σελ. 146-147.

δυνάμεις. Στη βάση της Συνθήκης η Γερμανία απώλεσε όλες τις αποικίες της, οι οποίες διαμοιράστηκαν μεταξύ των νικητριών δυνάμεων, αναγνώρισε τη Ρηνανία και το Σάαρ ως αποστρατιωτικοποιημένες περιοχές, στερήθηκε όλο τον εμπορικό της στόλο και υποχρεώθηκε να καταργήσει τη στρατιωτική θητεία, διατηρώντας ελάχιστο αριθμό στρατιωτικών δυνάμεων (100.000 άνδρες) για την απολύτως αναγκαία αμυντική θωράκιση και εσωτερική ασφάλειά της. Το αποτέλεσμα ήταν η Γερμανία να συρρικνωθεί και να αποδυναμωθεί αισθητά.

2. 10 Σεπτεμβρίου 1919 - Συνθήκη του Αγίου Γερμανού (Treaty of Saint-Germain). Υπογράφηκε με την Αυστρία και, δυνάμει της Συνθήκης, διασπάσθηκε η Αυστροουγγαρία σε Αυστρία και Ουγγαρία και παραχωρήθηκε το Τιρόλο και η Τεργέστη στην Ιταλία. Τμήματα της Αυστρίας συνέστησαν το νέο κράτος της Τσεχοσλοβακίας, οι περιοχές της Σλοβενίας και της Κροατίας προσαρτήθηκαν στη Σερβία - η οποία εν τω μεταξύ είχε ενωθεί με το Μαυροβούνιο - για να δημιουργήσουν το τριαδικό βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων. Το αποτέλεσμα ήταν η Αυστρία να καταστεί περικλειστο κράτος. Ακόμη, το σύνολο του εμπορικού στόλου της Αυστρίας παραδόθηκε στην Ιταλία.

3. 27 Νοεμβρίου 1919 - Συνθήκη του Νεϊγύ (Treaty of Neuilly). Σύμφωνα με τη συνθήκη, η Βουλγαρία παραχώρησε στην Ελλάδα την ανατολική Μακεδονία και τη δυτική Θράκη επιτυγχάνοντας, ωστόσο, οικονομική έξοδο στη Θράκη. Μία δυνατότητα που ουδέποτε εκμεταλλεύτηκε, εφόσον επιθυμούσε εδαφική και όχι οικονομική έξοδο.

4. 4 Ιουνίου 1920 - Συνθήκη του Τριανόν (Treaty of Trianon). Σύμφωνα με τη συνθήκη, εδάφη της Ουγγαρίας προσαρτήθηκαν στην Τσεχοσλοβακία, τη Ρουμανία, την Πολωνία και τη Σερβία, ενώ τα σύνορα του νέου κράτους καθορίστηκαν στη βάση των Συνθηκών του Αγίου Γερμανού (1919), του Τριανόν (1920), αλλά και του Ράπαλο (1920). Λόγω των δυσμενών αποτελεσμάτων που είχαν οι συνθήκες για την Ουγγαρία, της προσδόθηκε ο χαρακτηρισμός η «μεγάλη ανάπηρος», λόγω των μεγάλων εδαφικών ακρωτηριασμών της. Η Ουγγαρία στερήθηκε στο Νότο την Κροατία και τη Σλοβενία, οι οποίες προσαρτήθηκαν στο Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων (τη μετέπειτα Γιουγκοσλαβία).

5. 10 Αυγούστου 1920 (ν.ημ) υπεγράφη το σχέδιο της Συνθήκης των Σεβρών (Treaty of Sèvres). Η Συνθήκη έγινε αποδεκτή εκ μέρους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τον σουλτάνο Μεχμέτ ΣΤ΄, ο οποίος προσπαθούσε να σώσει τον

θρόνο του, αλλά απορρίφθηκε από το ανεξάρτητο κίνημα των Νεότουρκων και στάθηκε η αφορμή για το Μουσταφά Κεμάλ να καταργήσει το χαλιφάτο και να ανακηρύξει ξεχωριστή Κυβέρνηση με έδρα την Άγκυρα.

Η Συνθήκη των Σεβρών είχε ιδιαίτερη σημασία και αξία για την ελληνική πλευρά καθώς με αυτήν καθορίζονταν τα εξής⁶⁴:

α. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία όφειλε να παραδώσει την κυριαρχία της Μεσοποταμίας (Ιράκ), της Παλαιστίνης και της Υπεριορδανίας στη Μ. Βρετανία ως προτεκτοράτα της Κοινωνίας των Εθνών, τη Συρία και το Λίβανο στη Γαλλία και την Ανατολία στη σφαίρα επιρροής της Ιταλίας. Η Χετζάζ (μέρος της σημερινής Σαουδικής Αραβίας), το Κουρδιστάν και η Αρμενία θα γίνονταν ανεξάρτητα κράτη.

β. Η Ελλάδα επρόκειτο να λάβει την Ανατολική και Δυτική Θράκη, τα νησιά Ίμβρο, Τένεδο και την περιοχή της Σμύρνης, η οποία θα παρέμενε υπό την ονομαστική επικυριαρχία του Σουλτάνου αλλά θα διοικούνταν από Έλληνα Αρμοστή, ως εντολοδόχο των Συμμάχων, και θα υπήρχε η δυνατότητα να προσαρτηθεί στην Ελλάδα με δημοψήφισμα μετά την παρέλευση μιας πενταετίας. Επίσης, σύμφωνα με το άρθρο 84 της Συνθήκης επικυρώνονταν στην Ελλάδα τα νησιά Λήμνος, Σαμοθράκη, Μυτιλήνη, Σάμος και Ικαρία, η ελληνική κυριαρχία των οποίων κατοχυρωνόταν από το 5^ο άρθρο της Συνθήκης του Λονδίνου.

γ. Η Βόρεια Ήπειρος θα ενσωματωνόταν στην Ελλάδα με το μυστικό Σύμφωνο Βενιζέλου – Τιττόνι που συνομολογήθηκε τον Ιούλιο 1919 και αφορούσε αμοιβαία υποστήριξη και αναγνώριση στις εδαφικές διεκδικήσεις τους από τα διαμελισθέντα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

δ. Τα στενά των Δαρδανελίων και η θάλασσα του Μαρμαρά αποστρατιωτικοποιήθηκαν και έγιναν προσωρινά διεθνής περιοχή, οι Σύμμαχοι απέκτησαν τον οικονομικό έλεγχο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και, τέλος, καθορίζονταν η ισότητα και τα δικαιώματα των χριστιανικών μειονοτήτων.

Η Συνθήκη, αν και τεράστια διπλωματική επιτυχία του Βενιζέλου, χαρακτηρίστηκε εξαρχής ως εύθραυστο αντικείμενο, γεγονός που καθιστούσε αμφίβολη την εφαρμογή της. Ο Γάλλος Πρωθυπουργός Πουανκαρέ δήλωνε εμφιατικά ότι: «...είναι

⁶⁴ Nicol E., *Οι Σύμμαχοι και η Κρίση στην Ανατολή. Ο ρόλος των Συμμάχων έξι μήνες πριν από την Καταστροφή ή γιατί πρέπει να καταστραφεί ο Μικρασιαστικός Ελληνισμός*, Μετάφραση: Κατρά Άννα, Εκδόσεις Ειρμός, Αθήνα 1990, σελ. 42-46 και Τσιριγώτης Διονύσιος, ο.π., σελ 119-121.

και αυτή (η υπογραφείσα Συνθήκη) εύθραστον αντικείμενον, ίσως ραγισμένον αγγείον. Η τελετή της υπογραφής έλαβε χώραν εν μέσω απροθυμίας και αδιαφορίας» ενώ ο γάλλος υπουργός Εξωτερικών Pilot παρατηρούσε: «Την Συνθήκην των Σεβρών υπεγράψαμεν εξηναγκασμένοι, πιεζόμενοι και μετά λύπης. Η πολιτική της Γαλλίας δεν εστρέφετο κατά της Ελλάδος. Η Γαλλία, λόγω των συμφερόντων της, δεν ήθελε νά χρησιμεύση η Ελλάς ως όργανον της Αγγλικής πολιτικής. Η γαλλική πολιτική από της πτώσεως τού Clemenceau (Ιανουάριος 1920) επανήλθεν εις την πατροπαράδοτον φιλότουρκον κατεύθυνσιν⁶⁵...».

Οι Ι. Μεταξάς με τη σειρά του δήλωσε εύστοχα «Η Συνθήκη των Σεβρών ετερμάτιζε τον πόλεμον των συμμάχων με την Τουρκίαν της Κωνσταντινουπόλεως και άφηνε τήν Ελλάδα νά πολεμήση μόνη της με τον Κεμάλ⁶⁶» και ο κατηγορούμενος στη δίκη των οκτώ (εκτέλεση των έξι) Ξενοφών Στρατηγός παρατηρούσε: «Η Συνθήκη προέβλεπε περί πάντων..αποτελεί πράγματι Διπλωματικόν κομψοτέχνημα. Εν μόνο πράγμα δεν προέβλεπε και δεν εκανόνιζε: το πώς θα εξηναγκάζετο η Τουρκία να υποταχθή εις τους απειροπληθείς όρους, ους μετά τόσους κόπους κατώρθωσε να διατυπώση η αξιοθαύμαστος φιλοπονία των Συντακτών αυτής...Ο Βενιζέλος επέτυχε να χαρίση εις την Ελλάδα κατ' επιφάνειαν μεν μίαν ωραίαν Συνθήκην, κατά βάθος όμως σκληρόν και δύσκολον πόλεμον, όν ώφειλεν αυτή να διεξαγάγη διά μόνων των δυνάμεών της, Στρατιωτικών και Οικονομικών, και υπό την φθοροποιόν πίεσιν της αντιδράσεως της πλειοψηφίας αυτών τούτων των υπογραψάντων την Συνθήκην Συμμάχων⁶⁷». Τέλος, ο Πρωθυπουργός Δημήτριος Γούναρης, μετά από συνάντησή του με το Γάλλο Πρωθυπουργό Μπριάν στις 12 Οκτωβρίου 1921 (π.ημ.), ανέφερε ότι ο συνομιλητής του: «Την Συνθήκην των Σεβρών θεωρεί ως μη υπάρχουσιν⁶⁸».

Από τις δηλώσεις των πρωταγωνιστών της εποχής εκείνης διαφαίνεται ξεκάθαρα ότι η Συνθήκη των Σεβρών ήταν καταδικασμένη από την ημέρα της υπογραφής της. Δεν αποτελεί λοιπόν έκπληξη ότι δεν επικυρώθηκε από κανένα συμμαχικό κοινοβούλιο (πλην του ελληνικού) και ότι η Ελλάδα αφέθηκε μόνη της για να επιβάλλει με στρατιωτικά μέσα τους όρους της στους Τούρκους.

⁶⁵ Παναγάκος Παναγιώτης, *Συμβολή εις την ιστορίαν της δεκαετίας 1912-1922*, Αθήνα 1961, σελ. 408-410.

⁶⁶ Μεταξάς Ιωάννης, «Ο πόλεμος με την Τουρκίαν είχε τελειώσει διά την Αντάντ», στο *Η Ιστορία του Εθνικού Διχασμού. Κατά την Αρθρογραφία του Ελευθερίου Βενιζέλου και του Ιωάννου Μεταξά*, Τέταρτη Έκδοσις, Εκδοτικός Οίκος Κυρομάνος, Αθήνα 2010, σελ. 483.

⁶⁷ Στρατηγός Ξενοφών, *Η Ελλάς εν Μικρά Ασία*, Αθήνα 1925, σελ. 134 και Παναγάκος Παναγιώτης, ο.π., σελ. 410.

⁶⁸ Στρατηγός Ξενοφών, ο.π., σελ. 285.

Η αλλαγή των συμφερόντων των Μεγάλων Δυνάμεων (Μ. Βρετανία, Γαλλία, Ιταλία), σε συνδυασμό με την αλλαγή στην ελληνική πολιτική ηγεσία το Νοέμβριο του 1920, οδήγησαν από το 1921 τις Μεγάλες Δυνάμεις σε μια κατευναστική πολιτική έναντι του Κεμάλ συναινώντας στην ολοκληρωτική αναθεώρηση της εν λόγω Συνθήκης και της επαναφοράς του status quo ante (της προτέρας κατάστασης). Συγκεκριμένα, στις 15 Μαρτίου 1922 (π.ημ.) προέβησαν σε μια σειρά ουσιωδών παραχωρήσεων και στρατηγικών πλεονεκτημάτων, μεταξύ των οποίων ήταν⁶⁹:

1. Η παλινόρθωση της τουρκικής πολιτικής κυριαρχίας σε ολόκληρη τη Μικρά Ασία -επαναφορά του status quo ante («Οι Τούρκοι θα γίνωσιν εκ νέου δεκτοί επί της Ασιατικής όχθης των Δαρδανελλίων... η Τουρκική κυριαρχία εν Ασία θέλει εξασφαλισθή πλήρως, από της Μεσογείου μέχρι του Εύξεινου και των Στενών και από των συνόρων της Υπερκαυκασίου χώρας, της Περσίας και της Μεσοποταμίας μέχρι των οχθών του Αιγαίου»).

2. Η καθολική αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από τη Μικρά Ασία («επρότειναν εις τας Κυβερνήσεις Τουρκίας και Ελλάδος την σύναψιν ανακωχής. Η Ελληνική Κυβέρνησις εγνωστοποίησεν ήδη ότι δέχεται τας προτάσεις ταύτας. Η απόφασις της Τουρκίας αναμένεται...»).

3. Η δημιουργία ουδέτερης ζώνης στην Καλλίπολη με την εγκατάσταση στρατιωτικών δυνάμεων των συμμαχικών δυνάμεων («...προς εξασφάλισιν του ελευθέρου είσπλου των Στενών. Και η χερσόνησος αυτή θά αποτελέση ζώνην αφοπλισμένην...»).

4. Η αποστρατικοποίηση μιας σειράς νησιών του Αιγαίου («Αι νήσοι Ίμβρος, Τένεδος, Λήμνος, Σαμοθράκη και Μυτιλήνη, αί έξω των Δαρδανελλίων και άπασαι αι νήσοι της Προποντίδος θέλουσιν ωσαύτως αφοπλισθή...»).

5. Η ποσοτική ενίσχυση της τουρκικής στρατιωτικής και ναυτικής ισχύος («Χωροφυλακή 45.000 ανδρών, τακτικός στρατός 40.000, ήτοι ολικόν 85.000 ανδρών, όπερ υπερτερεί λίαν αισθητός τον εν τω σχεδίω της Συνθήκης των Σεβρών υποδεικνυόμενον αριθμόν των 5.000 ανδρών»).

6. Η επαναφορά του status quo ante σε Σμύρνη και Κωνσταντινούπολη, ενώ η Αδριανούπολη μαζί με την Ανατολική Θράκη θα εκχωρούνταν στην Ελλάδα.

⁶⁹ Ροδάς Μιχαήλ, *Η Ελλάδα στη Μικράν Ασία*, Τυπογραφεία Κλεισιούνη, Αθήνα 1950, σελ. 285-287.

Η ελληνική κυβέρνηση, λόγω και της οικονομικοστρατιωτικής της εξουθένωσης, αποδέχθηκε τη διασυμμαχική πρόταση για ανακωχή ενώ η κεμαλική πολιτική ηγεσία, επιζητώντας την ενίσχυση της σχετικής διπλωματικής της ισχύος, έθεσε ως απαρέγκλιτο όρο για την αποδοχή της ανακωχής την άμεση εκκένωση της Μικράς Ασίας από τον ελληνικό στρατό. Οι διπλωματικές ενέργειες για συνθηκολόγηση και ειρηνική επίλυση του Μικρασιατικού ζητήματος περιήλθαν σε αδιέξοδο. Η τελική λύση επήλθε μετά την ήττα του ελληνικού στρατού τον Αύγουστο-Σεπτέμβριο του 1922 και την αντικατάσταση της πολλά υποσχόμενης Συνθήκης των Σεβρών από τη Συνθήκη της Λωζάννης (Treaty of Lausanne) που συνομολογήθηκε στις 24 Ιουλίου 1923⁷⁰.

⁷⁰ Γιαννόπουλος Θ. Γεώργιος, *Η εις Άδου Κάθοδος, Από τον Σαγγάριο ως την Λωζάννη*, Εκδόσεις Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1996, σελ. 32-71.

Κεφάλαιο 3^ο

Η Ελληνική Εκστρατεία στη Μικρά Ασία

Με τη θετική έκβαση των Βαλκανικών Πολέμων η Ελλάδα είχε πετύχει μία σειρά σημαντικών στόχων της εξωτερικής της πολιτικής αξιοποιώντας, κατά κύριο λόγο, τις δυνάμεις του ίδιου του έθνους. Ωστόσο, με τη δίνη του Α΄ ΠΠ να μαίνεται ήδη, η ανάγκη για την προστασία των ζωτικών συμφερόντων και την προώθηση των ανεκπλήρωτων αιτημάτων της Ελλάδας την υποχρέωσε σε αναζήτηση ισχυρών ερεισμάτων πέρα από το εγγύς βαλκανικό πλαίσιο⁷¹.

Η ναυτική ισχύς που διέθετε η χώρα μας, δημιουργούσε μία δυναμική προσέγγισης με τη Μ. Βρετανία, η οποία ήταν επίσης ναυτική χώρα. Τα θεμέλια της προσέγγισης είχαν τεθεί πριν από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, περί τα τέλη του 1912 και τις αρχές του 1913, κατά τη διάρκεια των μυστικών συνομιλιών του Βενιζέλου «με τον φιλέλληνα και εχθρό των Οθωμανών Lloyd George, τον Winston Churchill και τον σερ Τζων Σταυρίδη⁷²».

Ο βρετανός Πρωθυπουργός Lloyd George έβλεπε το Ανατολικό ζήτημα με τόλμη και ρεαλισμό. Η «φιλελληνική» πολιτική του εδραζόταν στην αποστροφή που ένιωθε για τον οθωμανικό δεσποτισμό και, την περίοδο που το τουρκικό κράτος έπνεε τα λοίσθια, θεωρούσε τους Έλληνες ένα σπουδαίο παράγοντα ανάπλασης στην Ανατολή. Η σύμπτωση απόψεων μεταξύ Lloyd George και Βενιζέλου, αν ληφθεί υπόψη και η προσωπική φιλία που τους έδενε, έστελνε αισιόδοξα μηνύματα ότι η αλυτρωτική πολιτική της Ελλάδας είχε πλέον ισχυρές πιθανότητες να ευοδωθεί και επομένως οι συνθήκες ήταν ιδανικές για να προωθηθούν τα ελληνικά αιτήματα. Ο σημαντικότερος παράγοντας ήταν ότι η Μ. Βρετανία έβλεπε θετικά την ιδέα αντικατάστασης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τον ελληνικό παράγοντα. Η νέα Ελλάδα, με την προσάρτηση των μικρασιατικών παραλίων, θα μπορούσε να καταστήσει το Αιγαίο ελληνική λίμνη, δημιουργώντας τις αναγκαίες προϋποθέσεις και για τη μελλοντική προσάρτηση της Κωνσταντινούπολης. Παρά το φαινομενικά μεγαλεπήβολο χαρακτήρα των οραμάτων του Lloyd George για την Ελλάδα, είναι αλήθεια πως ο Ουαλός πρωθυπουργός της Μ. Βρετανίας δεν ακολουθούσε καιροσκοπική πολιτική, αλλά είχε

⁷¹ Δεσποτόπουλος Αλέξανδρος, *Η συμβολή της Ελλάδος στην έκβαση των δυο Παγκοσμίων Πολέμων*, Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1992, σελ. 30-54.

⁷² Smith Michael Llewellyn, ο.π., σελ 19-20 και Σιούσουρας Πέτρος, ο.π., σελ.144.

πιστέψει απόλυτα στη δυναμικότητα των Ελλήνων και στις προοδευτικές τους ικανότητες⁷³.

Σύμφωνα με τους Βρετανούς, η Ελλάδα ικανοποιώντας ταυτόχρονα τις εθνικές της επιδιώξεις, έμελλε να αποτελέσει τη νέα περιφερειακή δύναμη της ανατολικής Μεσογείου που θα αντικαθιστούσε την καταρρέουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία, ενώ τα αμοιβαία στρατηγικά συμφέροντα των δύο χωρών θα αποτελούσαν τη βάση αυτής της εκκολαπτόμενης συμμαχίας. Επιπλέον, η Μ. Βρετανία, στηρίζοντας αυτή τη στρατηγική της Ελλάδας, επεδίωκε να εξασφαλίσει τον γεωστρατηγικό έλεγχο της ΝΑ Μεσογείου, τις θαλάσσιες διαδρομές μέσω της Διώρυγας του Σουέζ και τη διαδρομή προς τις Ινδίες.⁷⁴

3.1 Η απόφαση για την εκστρατεία στη Μικρά Ασία

Η απόφαση για την επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας στη Μ. Ασία, αποτελούσε εθνικό πόθο όλου του ελληνισμού και των πολιτικών κάθε απόχρωσης. Ο Βενιζέλος, προκειμένου τα ταχθεί στο πλευρό της Εγκάρδιας συνεννόησης (Αντάντ) κατά τη διάρκεια του Α΄ ΠΠ και να δρέψει μελλοντικά εδαφικά ανταλλάγματα, δε δίστασε το 1915 να συγκρουστεί με το Βασιλιά Κωνσταντίνο, να δημιουργήσει το 1916 επαναστατική Κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη, να αποκηρύξει τη βασιλική Κυβέρνηση της Αθήνας και να οδηγήσει τη χώρα στον επάρατο Εθνικό Διχασμό. Έφτασε λοιπόν η ώρα για την Ελλάδα, η οποία συγκαταλεγόταν ανάμεσα στους νικητές, να αξιώσει εδαφικές διεκδικήσεις, πολλώ μάλλον όταν οι εν λόγω διεκδικήσεις συνδέονταν με το εθνικό αίσθημα των Μικρασιατών⁷⁵.

Οι διακηρύξεις των νικητών Συμμάχων ήταν σαφείς ήδη από το 1917. Στις 10 Ιανουαρίου, ο Γάλλος Πρωθυπουργός Βρίαν εξέφρασε την ευχή να αποπεμφθούν διά παντός οι Τούρκοι από την Ευρώπη και ξεκαθάρισε ότι οι Σύμμαχοι έχουν καταλήξει στην «απελευθέρωση και χειραφέτηση των λαών που έχουν υποβληθεί στην αιματηρή τυραννία των Τούρκων... και στην αποπομπή εκτός της Ευρώπης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τελείως ξένης προς τον δυτικό πολιτισμό⁷⁶». Ο πρόεδρος των ΗΠΑ Wilson έτρεφε συμπάθεια για τα ελληνικά αιτήματα εκφράζοντας παράλληλα την αποστροφή του για τη βαρβαρότητα των Τούρκων, δηλώνοντας χαρακτηριστικά: «*Τρέφω*

⁷³ Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η απόφαση για την επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία. Κριτική Επαναψηλάφηση*, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2009, σελ. 35-37.

⁷⁴ Smith Michael Llewellyn, ο.π., σελ 51.

⁷⁵ Δεσποτόπουλος Αλέξανδρος, ο.π., σελ. 46-54.

⁷⁶ Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η απόφαση για την επέκταση...*, ο.π., σελ.28.

ζωηρή συμπάθεια απέναντι σε κάθε δίκαιη προσπάθεια να ανακουφιστούν οι δεινές ταλαιπωρίες των Ελλήνων της Μικράς Ασίας. Κανείς δεν έχει υποφέρει περισσότερο και πιο άδικα από αυτούς. Συνδέονται με πολλαπλούς δεσμούς προς τους υπόλοιπους λαούς που μάχονται, για να απαλλάξουν κάθε αδύναμη και καταπιεσμένη εθνότητα από την ωμότητα και την καταπίεση εις βάρος της από ισχυρές και αυταρχικές κυβερνήσεις⁷⁷».

Ο Βενιζέλος, όμως, δεν περιορίστηκε μόνο στη συμπάθεια των ξένων πολιτικών και στη φιλία τους για να θέσει σε εφαρμογή την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας. Έχοντας διαγνώσει εγκαίρως τις ζυμώσεις στο γεωπολιτικό πλαίσιο της Ανατολίας, κατόρθωσε να δημιουργήσει αλλά και να αξιοποιήσει στο βέλτιστο δυνατό βαθμό τις ευκαιρίες που παρουσιάστηκαν προκειμένου να πετύχει την αποστολή ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη αλλά και να «ανασχέσει τυχόν περιφερειακές απειλές» που θα αποτελούσαν τροχοπέδη στο όραμα του⁷⁸. Οι σημαντικότερες από αυτές τις ενέργειές του ήταν οι παρακάτω:

1. Συμμετοχή της Ελλάδας στην Εκστρατεία της Ουκρανίας

Η στρατιωτική συμμετοχή της Ελλάδας στην εκστρατεία των συμμαχικών δυνάμεων της Αντάντ στην Ουκρανία απέβλεπε στην απόκτηση πολιτικοδιπλωματικών και εδαφικών κερδών. Με τον τρόπο αυτό ο Βενιζέλος προέβη στη δημιουργία ενός υποτυπώδους πλαισίου πελατειακών σχέσεων με τη Γαλλία, ώστε η ελληνική στρατιωτική συμμετοχή να εξαργηθεί σε μείζονα εδαφικά οφέλη⁷⁹. Ο Παναγιώτης Κονδύλης, για τη συγκεκριμένη πολιτική του Βενιζέλου, επισήμανε χαρακτηριστικά: «Και δεν δίστασε να μετατρέψει τον ελληνικό στρατό άκομα και σε μισθοφόρους των Αγγλογάλλων (π.χ. στην Ουκρανία), προκειμένου να πάρει αντάλλαγμα την Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών⁸⁰».

Ο Βενιζέλος γνώριζε ότι είναι φυσικό, σε κάθε διαπραγμάτευση που λαμβάνει χώρα μετά από μια στρατιωτική αναμέτρηση για τη διανομή των κερδών μεταξύ των νικητών, τα οφέλη που θα αποκομίσει η κάθε πλευρά να είναι ανάλογα με το πραγματικό κόστος και το βαθμό της πολιτικοδιπλωματικής και οικονομικοστρατιωτικής της συμβολής στην έκβαση της αναμέτρησης. Η Ελλάδα εισήλθε στον Α΄ ΠΠ στο πλευρό της Αντάντ το 1918, αναδεικνύοντας παρόλ' αυτά την αποφασιστική στρατιωτική της

⁷⁷ Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η απόφαση για την επέκταση...*, ο.π., σελ.28.

⁷⁸ Τσιριγώτης Διονύσιος, ο.π., σελ 126.

⁷⁹ Βλ. Βακάς Δημήτριος, *Ο Βενιζέλος πολεμικός ηγέτης*, Εκδόσεις Σαλίβερος, Αθήνα 1949, σελ. 212-216.

⁸⁰ Κονδύλης Παναγιώτης, *Θεωρία Πολέμου*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1997, σελ. 391.

συμβολή στη διάσπαση του Μακεδονικού Μετώπου κατά τη διάρκεια της μάχης του Σκρα τον Μάιο του 1918⁸¹.

Με άλλα λόγια, η ελληνική στρατιωτική συμμετοχή στην εκστρατεία της Ουκρανίας αποσκοπούσε στην εξισορρόπηση του υψηλού κόστους σε ανθρώπινες ζωές και οικονομικοστρατιωτικούς πόρους της Αντάντ κατά τη διάρκεια του Α΄ ΠΠ. Η ουκρανική εκστρατεία θα προσέδιδε στην Ελλάδα ένα ισχυρό διαπραγματευτικό έρεισμα στο «στίβο των πολιτικοδιπλωματικών διαβουλεύσεων για τη διανομή των εδαφικών κερδών⁸²».

Ο Γάλλος Πρωθυπουργός Clemenceau σε δήλωσή του ανέφερε: «*Η Γαλλία θα αναλάβει την πρωτοβουλία προς εδαφική επέκτασιν της Ελλάδος εις την Θράκην και εκθύμως θα υποστηρίξη πάσαν υπέρ της Ελλάδος λύσιν του ζητήματος της Σμύρνης, τιθεμένου επί τάπητος υπό της Αγγλίας ή της Αμερικής, εάν η Ελλάς ήθελε συμμετάσχει εις την εκστρατείαν της Ρωσίας συνεισφέρουσα το ανάλογον εις αυτήν μέρος της θυσίας διά της αποστολής εις Ουκρανίαν ενός Σώματος Στρατού⁸³*» και ο Στρατηγός Μαζαράκης, στα απομνημονεύματά του, τόνιζε: «*Δεν εννόησαν ότι η Ελλάς είχε ανάγκην διά να στηρίξη τας μεγάλας διεκδικήσεις της να παράσχει υπηρεσίας εις τούς συμμάχους. Δεν είχε προφθάσει δε ένεκα της πολιτικής του Κωνσταντίνου να παράσχει θετικάς εις τους συμμάχους υπηρεσίας παρά εις το τέλος, την διάσπασιν δηλαδή του μακεδονικού μετώπου, οπότε και πάλιν δεν είχε το κύριον μέρος και αι απώλειαι του ελληνικού στρατού ήσαν ελάχισται [...]. Και απέδωκεν η ελληνική αυτή συμμετοχή εις την ρωσικήν εκστρατείαν άφθονους καρπούς εν αντιθέσει προς τας ελαχίστας κατ' αυτήν απωλείας. Διέθεσε την γαλλικήν κυβέρνησιν τόσον ευμενώς υπέρ ήμών ..., ώστε να πρωταγωνιστή εις όλα τα ζητήματα αμιλλωμένη με την Αγγλίαν⁸⁴*».

⁸¹ Βλ. Βεντήρης Γεώργιος, *Η Ελλάς του 1910-1920*, Β΄ Τόμος, Εκδόσεις Πυρσός, Αθήνα 1931, σελ. 280 και Πάγκαλος Θεόδωρος, *Τα Απομνημονεύματά μου: 1897-1947*, Τόμος Β΄, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1959, σελ. 247. Η Ελλάδα εισήλθε στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο παρά το πλευρό της Αντάντ το 1918 αναδεικνύοντας την αποφασιστική στρατιωτική της συμβολή στη διάσπαση του μακεδονικού μετώπου κατά τη διάρκεια της μάχης του Σκρα τον Μάιο του 1918.

⁸² Στις 7 Ιανουαρίου 1919 αποβιβάστηκε στην Οδησό το 34^ο Ελληνικό Σύνταγμα Πεζικού της 2^{ης} Μεραρχίας, συνεικονούμενο από την 534^η Ελληνική Αεροπορική Μοίρα με συνολική δύναμη 30.000 ανδρών (η οποία ήταν και η μεγαλύτερη), βλ. Βακάς Δημήτριος, ο.π., σελ. 212-216. Αντικειμενικός πολιτικός στόχος της εκστρατείας, όπως αναφέρει ο Δ. Βακάς, ήταν «*η αντικατάσταση των εκεί γερμανικών μονάδων που εμπόδιζαν την εξάπλωση του κομμουνισμού στη Ν. Ρωσία, την προστασία των διάφορων σχηματισθεισών ανεξάρτητων εν Ρωσία εθνικών κυβερνήσεων και την ενίσχυση των ρωσικών αντικομμουνιστικών δυνάμεων του στρατηγού Ντενίκιν*».

⁸³ Βακάς Δημήτριος, ο.π., σελ. 211.

⁸⁴ Μαζαράκης-Αινιάν Αλέξανδρος, *Απομνημονεύματα*, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 1949, σελ. 252

Με τη σειρά του ο Βενιζέλος, με τηλεγράφημά του προς τα ελληνικά εκστρατευτικά σώματα της Ουκρανίας και της Κριμαίας το Μάιο του 1919, ανέφερε τη σπουδαιότητα της εκστρατείας για την μικρασιατική του πολιτική: *«Αξιωματικοί και οπλίται του Α΄ Σώματος Στρατού. Τα κατορθώματα, άτινα επετελέσατε εν Ρωσία και η υπέροχος διαγωγή σας με καθιστούν υπερήφανον. Με συγχαίρουν διά ταύτα όλαι οι προσωπικότητες του κόσμου. Έστε υπερήφανοι, διότι εδοξάσατε την Πατρίδα σας. Οι κόποι σας δεν απέβησαν επί ματαίω. Η οδός η οδηγήσασα εις τήν Σμύρνην διήρχετο διά Ρωσίας. Ήτο πλήρης άκανθων και σεις την αποκαθάρατε. Σας συγχαίρω και σας ευχαριστώ⁸⁵».*

2. Αξιοποίηση της διεθνούς «Αρχής των Εθνότητων», απότοκο της εξαγγελίας των 14 σημείων του Αμερικανού Προέδρου Wilson⁸⁶.

Οι ιδέες του Προέδρου Wilson, όπως διατυπώθηκαν σε ραδιοφωνικό του διάγγελμα στις 8 Ιανουαρίου 1918, νομιμοποιούσαν στην πράξη σε διεθνές επίπεδο την αρχή των εθνότητων (πέμπτο σημείο) και αναγνώριζαν (ως διεθνή υποχρέωση) το σεβασμό της πολιτικής ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας τόσο των μεγάλων όσο και των μικρών δυνάμεων-κρατών (δέκατο τέταρτο σημείο). Η Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων ενέκρινε τον 11^ο και 12^ο όρο των προτάσεων του Wilson. Με το 12^ο όρο διασφαλιζόνταν τόσο η εσωτερική-εξωτερική κυριαρχία του τουρκικού τμήματος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας⁸⁷ όσο και η δυνατότητα αυτοδιοίκησης των μη τουρκικών εθνότητων της: *«στις εθνικότητες οι οποίες βρίσκονται υπό τουρκική κυριαρχία θα πρέπει να εξασφαλιστεί μια αδιαμφισβήτητη ασφάλεια της ζωής και μια απολύτως ανενόχλητη ευκαιρία για αυτόνομη ανάπτυξη».* Όσον αφορούσε στους έλληνες υπηκόους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ο Βενιζέλος υποστήριξε ότι μόνο η υπαγωγή των ελληνικών πληθυσμών στο καθεστώς της Ελλάδας ήταν δυνατόν να διασφαλίσει τη λυσιτελή και τελεσίδικη επίλυση του Ανατολικού ζητήματος⁸⁸.

Οι ελληνικές εδαφικές αξιώσεις που εγείρονταν εδράζονταν, λοιπόν, στην εθνογραφική υπεροχή του ελληνικού στοιχείου στις επιζητούμενες περιοχές της Μικράς Ασίας. Σύμφωνα με το Στρατηγό Μαζαράκη *«... τα επί της Μικράς Ασίας ιστορικά αλλ΄*

⁸⁵ Βακάς Δημήτριος, ο.π., σελ. 237.

⁸⁶ Για εκτενή ανάλυση των 14 σημείων του Προέδρου Wilson βλ. Nicolson Harold, *Peacemaking...*, ο.π., σελ. 38-42.

⁸⁷ Nicol E., ο.π., σελ. 40-41. Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί ότι οι εκπρόσωποι των συμμαχικών δυνάμεων αναγνώρισαν ότι δεν θα ήταν δυνατόν να ευνοηθούν τα υπόλοιπα έθνη της Ανατολίας (Αρμένιοι, Σύριοι και γενικότερα Άραβες) ή ακόμη και άλλες δυνάμεις της Αντάντ, χωρίς να ληφθούν υπόψη οι εδαφικές αξιώσεις της Ελλάδας στην Ιωνία, βλ. Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η απόφαση για την επέκταση...*, ο.π., σελ.27-30 και Nicolson Harold, *The Last Phase...*, ο.π., σελ. 94-98.

⁸⁸ Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η απόφαση για την επέκταση...*, ο.π., σελ. 29-31.

ιδίως τα εθνολογικά ημών δικαιώματα απετέλεσαν την βάση των αξιώσεων ημών. Διότι η μόδα, αν θέλετε, ή ο μεγάλην εξασκόν εν Βερσαλλίαις επιρροήν πρόεδρος Wilson με τα 14 άρθρα του προπαντός δεν ήθελαν να ακούσουν περί προσαρτήσεως μη επαρκώς δικαιολογημένης εθνολογικώς και αι ακριβείς στατιστικά τας όποιαις τότε επαρουσιάσαμεν εις την συνδιάσκεψιν εβεβαίουν την ύπαρξιν εις όλην την Μικράν Ασίαν 1.900.000 Ελλήνων, συμπεριλαμβανομένων των ασιατικών περιφερειών του νομού Κωνσταντινουπόλεως, εις την ζώνην της οποίας εξητούμεν την προσάρτησιν 1.000.000 περίπου Ελλήνων⁸⁹».

Στο 11^ο σημείο γινόταν μνεία στη ρύθμιση κατόπιν φιλικών συννενοήσεων των σχέσεων μεταξύ των διαφόρων βαλκανικών κρατών, ο καθορισμός των συνόρων μεταξύ τους θα υλοποιούνταν σύμφωνα «με τις ιστορικά γραμμές υποταγής και της ιθαγένειας» και η Σερβία θα αποκτούσε πλέον διέξοδο στη θάλασσα⁹⁰.

3. Αξιοποίηση της προσπάθειας των Ιταλών για δημιουργία τετελεσμένων στην Ανατολία.

Στη Συνδιάσκεψη των Παρισίων η Ιταλία είχε διατυπώσει αποικιακού χαρακτήρα διεκδικήσεις στη Μικρά Ασία που συγκρούονταν με τις αντίστοιχες ελληνικές. Οι ενέργειες των Ιταλών βασίζονταν στα παζάρια που προηγήθηκαν της εισόδου της Ιταλίας στο πλευρό της Αντάντ και στις μυστικές συμφωνίες που είχαν συναφθεί. Τα βασικά σημεία της ελληνοϊταλικής αντιπαράθεσης αφορούσαν στην ιταλική κατοχή των Δωδεκανήσων και στην ελληνική διεκδίκηση της Β. Ηπείρου και της περιοχής της Σμύρνης. Ο Βενιζέλος εμφανιζόταν διαλλακτικός και διατεθειμένος να κάνει διαπραγματεύσεις για την Ήπειρο και τα Δωδεκάνησα αλλά ουδόλως για τη Σμύρνη⁹¹.

Στο πλαίσιο της Συνδιάσκεψης, οι ελληνικές διεκδικήσεις υποβλήθηκαν σε επιτροπή εμπειρογνομόνων που ανέλαβε να εισηγηθεί προτάσεις για δίκαιο διακανονισμό και η οποία δεν κατέληξε τελικά σε ομοφωνία. Οι Ιταλοί αντιτάχθηκαν σε όλα τα ελληνικά αιτήματα, οι Γάλλοι και οι Βρετανοί ήταν σύμφωνοι για παραχώρηση ζώνης, γύρω από τη Σμύρνη, όχι τόσο εκτεταμένης, και οι Αμερικανοί έδειχναν να αποδέχονται ελληνική ζώνη στη Μικρά Ασία αλλά απέσυραν την υποστήριξή τους στο θέμα των ελληνικών διεκδικήσεων στη Θράκη⁹².

⁸⁹ Μαζαράκης-Αινιάν Αλέξανδρος, ο.π., σελ. 258.

⁹⁰ Βακάς Δημήτριος, ο.π., σελ. 295.

⁹¹ Nicolson Harold, *Peacemakinge...*, ο.π., σελ. 236-237 και Smith Michael Llewellyn, ο.π., σελ. 139-157.

⁹² Nicolson Harold, *Peacemakinge...*, ο.π., σελ. 236-237 και Smith Michael Llewellyn, ο.π., σελ. 139-157.

Η ασυμβίβαστη στάση των Ιταλών απομάκρυνε την πιθανότητα επίτευξης συμφωνίας. Οι ιταλικές αξιώσεις συναντούσαν επιπρόσθετα τις έντονες αντιδράσεις των Αμερικανών, οι οποίοι, αν και δεν ήταν συμβεβλημένο μέρος στις προαναφερθείσες μυστικές συνθήκες, είχαν ταχθεί κατά της μυστικής διπλωματίας. Θα πρέπει δε να τονιστεί ότι τα μέλη της ιταλικής αντιπροσωπείας προέβαλαν με ιδιαίτερος άκομπο τρόπο τις διεκδικήσεις τους επί των Μικρασιατικών εδαφών και επέμεναν στην παραχώρηση μίας ευρύτατης περιοχής, που περιλάμβανε τις πόλεις Αττάλεια, Ικόνιο και Σμύρνη, καθώς και δικαιώματα επί των εδαφών της Αραβίας μέχρι την Ερυθρά Θάλασσα⁹³.

Από την πλευρά τους οι Αγγλογάλλοι δεν εκτιμούσαν τόσο την ιταλική συνεισφορά στην τελική Συμμαχική νίκη και, χρησιμοποιώντας ως πρόσχημα τη μη επικύρωση της Συνθήκης του Αγ. Ιωάννου της Μωριέννης από τη Ρωσία, προχώρησαν τον Οκτώβριο του 1918 στην καταγγελία της. Επιπλέον, στη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης, οι αντιπρόσωποι του Λονδίνου και των Παρισίων χρησιμοποίησαν ως επιχείρημα το γεγονός ότι ουδέποτε ο ιταλικός στρατός είχε αντιμετώπισει τον αντίστοιχο τουρκικό, κατά τον Α΄ΠΠ⁹⁴.

Όμως οι Ιταλοί, προκειμένου να προκαταλάβουν τις απόψεις της Συνδιάσκεψης και να δημιουργήσουν τετελεσμένο για την επιδίκαση της περιοχής της Εγγύς Ανατολής σε αυτούς, έσπευσαν να αποβιβάσουν 17.000 άνδρες στην Αττάλεια (λίγο μετά την υπογραφή της ανακωχής του Μούδρου). Οι δυνάμεις αυτές κατευθύνθηκαν προς το Αϊδίνιο και τη Σμύρνη, επεκτείνοντας την κυριαρχία τους στην ευρύτερη περιοχή του ποταμού Μαιάνδρου⁹⁵. Η κίνηση αυτή συνέβη παρά την αντίθετη θέση των Αμερικανών, των Βρετανών και των Γάλλων με αποτέλεσμα να προκληθεί έντονη αντίδραση των κυβερνήσεων των τριών προαναφερθησών Μεγάλων Δυνάμεων. Οι Ιταλοί, αδιαφορώντας για τις αντιδράσεις των συμμάχων τους, απέκτησαν τον έλεγχο όλων των λιμένων του νοτιοανατολικού Αιγαίου περίξ της Αλικαρνασσού. Το κλίμα επιδεινώθηκε ακόμη περισσότερο κατά των Ιταλών, όταν έγιναν γνωστές οι αυθαιρεσίες των στρατευμάτων τους στην Αλικαρνασσό και την Αττάλεια⁹⁶.

⁹³ Nicolson Harold, Peacemakinge..., ο.π., σελ. 273-274 και Γιαννόπουλος Θ. Γεώργιος, *Από το Νέστο...*, ο.π., σελ. 105-109.

⁹⁴ Nicolson Harold, Peacemakinge..., ο.π., σελ. 273-274 και Γιαννόπουλος Θ. Γεώργιος, *Από το Νέστο...*, ο.π., σελ. 105-109.

⁹⁵ Γιαννόπουλος Θ. Γεώργιος, *Από το Νέστο...*, ο.π., σελ. 105-109.

⁹⁶ Σακελλαρόπουλος Κωνσταντίνος, ο.π., σελ. 60-62.

Οι Σύμμαχοι δεν επιθυμούσαν σε καμιά περίπτωση να επαναληφθεί από τους Ιταλούς το προηγούμενο της Τρίπολης, που τέθηκε υπό κατάληψη από τη Ρώμη κατά τον ιταλοτουρκικό πόλεμο του 1911, ενέργεια που κατέλαβε εξ' απήνης τη διεθνή κοινότητα. Μάλιστα, ο Πρόεδρος των ΗΠΑ Woodrow Wilson απείλησε τη Ρώμη ακόμη και με διακοπή της παροχής δανείων προς αυτήν από τις αμερικανικές τράπεζες⁹⁷.

Βέβαια, η ιταλική κυβέρνηση αγνοούσε τη διανομή της οθωμανικής επικράτειας με τη μυστική συμφωνία Sykes - Picot, μεταξύ Αγγλίας, Γαλλίας και Ρωσίας, η οποία όμως δεν μπορούσε να εφαρμοστεί πλέον λόγω της ανόδου των Μπολσεβίκων στην εξουσία. Οι Ιταλοί, υποπτευόμενοι παρασκηνιακές συμφωνίες μεταξύ των συμμάχων τους Αγγλογάλλων, σκλήρυναν τη στάση τους και με αφορμή τη διαφωνία τους με τον πρόεδρο Wilson για «...τον τρόπο με τον οποίο χειρίζονταν το πρόβλημα της Αδριατικής οι Τρεις Μεγάλοι» αποφάσισαν να αποχωρήσουν από τη Συνδιάσκεψη στις αρχές Απριλίου. Στην αποχώρηση αυτή του Πρωθυπουργού Orlando δόθηκε μεγάλη δημοσιότητα και οι Ιταλοί είχαν την πεποίθηση ότι έτσι θα εξαναγκάζαν την Αγγλία και τη Γαλλία σε συμβιβασμό⁹⁸.

Αντιθέτως, οι άλλες Μεγάλες Δυνάμεις είδαν την αποχώρηση των Ιταλών ως ευκαιρία να διευθετήσουν το Μικρασιατικό ζήτημα και το θέμα των ιταλικών δραστηριοτήτων συζητήθηκε στο ανώτατο συμβούλιο στις 5 Μαΐου 1919 (ν.ημ.). Πριν την επιστροφή της ιταλικής αντιπροσωπείας που αναμενόταν στις 7 Μαΐου (ν.ημ.), ο Lloyd George υπέβαλε την πρόταση για άμεση κατάληψη ζωτικών σημείων της οθωμανικής επικράτειας από Συμμαχικά στρατεύματα. Σε αυτά, θα συμπεριλαμβάνονταν και ελληνικές δυνάμεις για την προστασία των Χριστιανών της Σμύρνης. Ο Lloyd George σε διάλογο του με τον Γάλλο Πρωθυπουργό Clemenceau ανέφερε χαρακτηριστικά: «...Θά βρεθούμε προ τετελεσμένου γεγονότος- οι Ιταλοί θα εμφανιστούν στη Μικρά Ασία... Ο μόνος τρόπος να τους σταματήσουμε είναι να ρυθμίσουμε (...) αμέσως το θέμα της κατοχής της Μικρας Ασίας. Θα πρέπει να αφήσουμε τους Έλληνες να καταλάβουν τη Σμύρνη... Το καλύτερο που έχουμε να κάνουμε είναι να καταλήξουμε σε

⁹⁷ Σακελλαρόπουλος Κωνσταντίνος, ο.π., σελ. 64.

⁹⁸ Μεταξάς Ιωάννης, «Η απόβασις εις την Μικράν Ασίαν έγινε διά να στερεωθή το καθεστώς του Βενιζέλου», στο *Η Ιστορία του Εθνικού Διχασμού. Κατά την Αρθρογραφία του Ελευθερίου Βενιζέλου και του Ιωάννου Μεταξά*, Τέταρτη Έκδοσις, Εκδοτικός Οίκος Κυρομάνος, Αθήνα 2010, σελ. 499-505. Η αφορμή για την αποχώρηση των Ιταλών αντιπροσώπων από τη Συνδιάσκεψη ήταν η διαμάχη για το ζήτημα του Φιούμε, ιταλικής πόλης που λόγω της Συνθήκης του Λονδίνου του 1915 αποδόθηκε στην Κροατία. Τελικά η πόλη καταλήφθηκε από Ιταλούς εθνικιστές τον Σεπτέμβριο 1919 και το Νοέμβριο του 1920 ανακηρύχθηκε ανεξάρτητο με τη Συνθήκη του Ραπάλο. Το 1924 η πόλη δόθηκε οριστικά στην Ιταλία, βλ. Seligman Vincent, *Ο θρίαμβος του Βενιζέλου*, Μετάφραση: Νίκα Ντίνα, Εκδόσεις Ειρμός, Αθήνα 1990, σελ. 161-162.

αποφάσεις μόνοι μας, προτού επιστρέψουν οι Ιταλοί (...) διαφορετικά είμαι πεπεισμένος ότι θα μας τη φέρουν...». Την επόμενη ημέρα, σε συνάντηση με τον Πρόεδρο των ΗΠΑ ελήφθη η απόφαση για αποστολή ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη. Ο Wilson θα «έστελνε και το διάβολο στη Σμύρνη» προκειμένου να μην την πάρουν οι Ιταλοί⁹⁹.

Η πρόταση αυτή προκάλεσε την αντίδραση του Βρετανού Αρχηγού του Αυτοκρατορικού Επιτελείου Στρατηγού Sir Henry Wilson, ενώ τη διαφωνία τους εξέφρασαν τόσο ο υπουργός Εξωτερικών Curzon όσο και ο υπουργός Στρατιωτικών Winston Churchill. Χλιαρές αντιρρήσεις διέτύπωσε και ο Clemenceau αλλά δεν επέμεινε σε αυτές, διότι έλαβε τη διαβεβαίωση ότι η αποστολή των ελληνικών δυνάμεων απέβλεπε αποκλειστικά στην τήρηση της τάξεως και θα είχε προσωρινό χαρακτήρα. Επίσης, διαβεβαιώθηκε ότι οι Έλληνες δεν θα δρούσαν ανεξέλεγκτα αλλά θα κινούνταν μονάχα εντός μιας περιορισμένης εδαφικής περιοχής¹⁰⁰.

Όταν πια επανήλθαν οι Ιταλοί στη Συνδιάσκεψη, ουδείς αναφέρθηκε περί «Ανατολικού Ζητήματος» ενώ και ο Βενιζέλος ζήτησε από τους Βρετανούς να μη διαρρεύσει η αποβίβαση των ελληνικών στρατευμάτων στη Μ. Ασία μέχρι την ολοκλήρωσή της. Οι Ιταλοί ενημερώθηκαν στις 12 Μαΐου 1919 (ν.η.μ.) αλλά έλαβαν υποσχέσεις ότι δεν επρόκειτο για οριστικό διακανονισμό του ζητήματος. Σε κάθε περίπτωση, όμως, τα όργανα των Ιταλών έκαναν ό,τι ήταν δυνατό για να προβάλλουν εμπόδια στα ελληνικά στρατεύματα στη Μ. Ασία¹⁰¹. Στις 1/14 Μαΐου αποσπάσματα του συμμαχικού στρατού αποβιβάστηκαν για να καταλάβουν τα οχυρά της Σμύρνης και στις 2/15 Μαΐου αποβιβάστηκαν τα ελληνικά στρατεύματα¹⁰². Η διεθνής νομιμοποίηση της ελληνικής στρατιωτικής αποστολής στη Σμύρνη, πέρα από την έντονη επιθυμία των συμμάχων, εδραζόταν στο 7^ο άρθρο της Ανακωχής του Μούδρου (30 Οκτωβρίου 1918), το οποίο προέβλεπε, για λόγους ασφαλείας, τη δυνατότητα κατάληψης οποιονδήποτε στρατηγικών σημείων στην εδαφική επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τις δυνάμεις της Αντάντ¹⁰³.

⁹⁹ Ο Πρωθυπουργός Βενιζέλος τηλεγράφησε στις 6 Μαΐου στον Αντιπρόεδρο της Κυβέρνησης και στον Υπουργό Στρατιωτικών: «Ταύτην την στιγμήν το Ανώτατον Συμβούλιον με πληροφορεί ότι εν τη σημερινή συνεδριάσει αποφάσισεν όπως το εκστρατευτικό σώμα αναχωρήση διά Σμύρνην. Η απόφασις ελήφθη παμψηφεί. Ζήτω το Έθνος...», βλ. Smith Michael Llewellyn, ο.π., σελ. 158-177.

¹⁰⁰ Σακελλαρόπουλος Κωνσταντίνος, ο.π., σελ. 60-67.

¹⁰¹ Ο Ιταλός επικεφαλής των οθωμανικών φυλακών Σμύρνης απελευθέρωσε όλους τους κρατούμενους λίγο πριν από την αποβίβαση του Ελληνικού Στρατού, βλ. Σακελλαρόπουλος Κωνσταντίνος, ο.π., σελ. 60-67.

¹⁰² Smith Michael Llewellyn, ο.π., σελ. 176-177.

¹⁰³ Hurewitz J. C., *The Middle east and North Africa in World Politics: A Documentary Record*, 2nd ed., Revised and Enlarged, Volume 2, British-French Supremacy, 1914-45, Yale University Press, New Haven and London 1979, σελ. 129-130.

Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί η διάσταση απόψεων μεταξύ του Ελευθερίου Βενιζέλου και του Ιωάννη Μεταξά αναφορικά με τις εγειρόμενες εδαφικές αξιώσεις της Ελλάδας στη Μικρά Ασία. Ειδικότερα, ο Ι. Μεταξάς υποστήριζε ότι η βέλτιστη επιλογή για την ελληνική στρατηγική θα ήταν η προσάρτηση των βορείων τμημάτων της Μικράς Ασίας (Κωνσταντινούπολη) λόγω μίας σειράς μεταβλητών (π.χ., της γεωγραφικής εγγύτητας και της πλειονότητας των ελληνικών πληθυσμών στις εν λόγω περιοχές). Αντίθετα, προέβαλε ότι με την ενσωμάτωση των δυτικών τμημάτων της Ανατολίας (Σμύρνη) θα αναδεικνύονταν ανυπέρβλητα προβλήματα στην άσκηση αποτελεσματικής εσωτερικής-εξωτερικής κυριαρχίας. Ο Ε. Βενιζέλος, από την άλλη πλευρά, θεωρούσε ότι αν η Ελλάδα αποκτούσε τη Σμύρνη, θα μπορούσε να ελπίζει αργά ή γρήγορα σε ενδεχόμενη ενσωμάτωση ή εκχώρηση της Κωνσταντινούπολης, λόγω του δεδομένου της γεωγραφικής της περικύκλωσης από δύο ελληνικές περιοχές, τη Θράκη και τη δυτική Μικρά Ασία. Αν όμως η Ελλάδα καταλάμβανε την Κωνσταντινούπολη, θα έπρεπε να εγκαταλείψει διά παντός την Ιωνία, καθώς η δημιουργία ενός τουρκικού εθνικιστικού κράτους στην Ανατολία θα λειτουργούσε ως ανασχετικός φραγμός σε πιθανή εδαφική διεύρυνση της Ελλάδας προς τα νότια. Επιπλέον, η Ελλάδα θα επωμιζόταν την ευθύνη ελέγχου των Στενών και μια τέτοια εξέλιξη θα οδηγούσε πιθανότατα στην απόρριψη των λοιπών ελληνικών εδαφικών αξιώσεων από τη διασυμμαχική Συνδιάσκεψη¹⁰⁴.

Εν κατακλείδι θα πρέπει να επισημανθεί ότι η διασυμμαχική απόφαση για την αποστολή ελληνικού στρατού στη Σμύρνη ήταν απότοκο της πολιτικοστρατηγικής αναγκαιότητας της Βρετανίας, της Γαλλίας και των ΗΠΑ για την ανάσχεση του αξονικού πολιτικού στόχου της ιταλικής πολιτικής και για την εγκαθίδρυση μίας διευρυμένης σφαίρας ιταλικής πολιτικο-στρατηγικής επιρροής στα παράλια της Ιωνίας. Η ενέργεια αυτή εξυπηρετούσε παράλληλα ιδιαίτερα τα βρετανικά ζωτικά συμφέροντα, με την έννοια ότι η ισχνη βρετανική δύναμη στην Ανατολία θα εξισορροπούσαν από τις ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις¹⁰⁵.

¹⁰⁴ Πετσάλης-Διομήδης Νικόλαος, «1919: Τη Σμύρνη ή την Πόλη» στο Βερέμης Θάνος, Δημητρακόπουλος Οδυσσεάς, Αλεξανδρή Αλέξης (επιμ.), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Εκδόσεις Φιλιππότης, Αθήνα 1980, σελ. 103-105.

¹⁰⁵ Pallis Alexandros, *Greece's Anatolian Venture – and After. A survey of the diplomatic and political aspects of the Greek expedition to Asia Minor (1915-1922)*, Methuen & CO Ltd, London 1937, σελ. 40-42 και Σακελλαρόπουλος Κωνσταντίνος, ο.π., σελ. 62-63.

3.2 Η εκστρατεία στη Μικρά Ασία

Η εκστρατεία στη Μικρά Ασία ξεκίνησε, όπως αναφέρθηκε προηγουμένα, στις 2 Μαΐου 1919 με την αποβίβαση των ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη και έληξε άδοξα με την αποχώρηση των τελευταίων τμημάτων του ελληνικού στρατού στις 5 Σεπτεμβρίου 1922¹⁰⁶.

Η περίοδος αυτή, με βάση κυρίως τις διεθνείς και εγχώριες πολιτικές εξελίξεις θα μπορούσε να καταταμηθεί για μελέτη σε τρεις φάσεις: η πρώτη φάση διαρκεί από το Μάιο του 1919 μέχρι την απόρριψη της Συνθήκης των Βερσαλλιών από τις ΗΠΑ το Μάρτιο του 1920, η δεύτερη εκτείνεται από τον Απρίλιο του 1920 μέχρι την πολιτειακή μεταβολή στην Ελλάδα και την επιστροφή του Βασιλιά Κωνσταντίνου το Δεκέμβριο του 1920 και η τρίτη φάση από τον Ιανουάριο του 1921 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή τον Αύγουστο-Σεπτέμβριο 1922. Στη συνέχεια θα αναφερθούν τα κυριότερα γεγονότα κάθε περιόδου και θα αναλυθεί ο ρόλος τους στην εξέλιξη της ελληνικής εκστρατείας.

3.2.1 Πρώτη Περίοδος¹⁰⁷

Κατά την πρώτη περίοδο λοιπόν, και συγκεκριμένα με την αποβίβαση των ελληνικών δυνάμεων στη Σμύρνη, σημειώθηκαν σοβαρά επεισόδια, οπότε ο γάλλος Πρωθυπουργός Clemenceau απαίτησε τη σύσταση μιας διασυμμαχικής ανακριτικής επιτροπής, το πόρισμα της οποίας απέδωσε σοβαρές ευθύνες στην ελληνική πλευρά, καθόσον οι Γάλλοι και Ιταλοί αντιπρόσωποι τήρησαν ανθελληνική στάση. Οι Ιταλοί, ιδιαίτερα προκλητικοί απέναντι στους Έλληνες, άρχισαν να εξοπλίζουν φανερά τους Τούρκους ατάκτους και να τους παρέχουν άσυλο όταν αυτοί καταδιώκονταν από τις ελληνικές δυνάμεις. Παράλληλα, η κατάληψη της Σμύρνης από τους Έλληνες θεωρήθηκε από τους Τούρκους μεγάλη πρόκληση και πυροδότησε σαφώς τον τουρκικό εθνικισμό. Μεγάλος αριθμός Τούρκων αξιωματικών και στρατιωτών διέφυγαν στην ύπαιθρο όπου άρχισαν να υποκινούν ταραχές και να εξεγείρουν τον πληθυσμό σε επανάσταση.

Στις 6 Μαΐου 1919 ο Μουσταφά Κεμάλ αποβιβάστηκε στη Σαμψούντα και άρχισε να οργανώνει την τουρκική αντίσταση, δημιουργώντας κέντρα επιστρατεύσεως και αποθήκες όπλων που προέρχονταν από τη διάρρηξη συμμαχικών αποθηκών φύλαξης του πρώην οθωμανικού υλικού. Στις 10 Ιουλίου (π.ημ.) και 19 Αυγούστου (π.ημ.) συγκάλεσε τις πρώτες εθνικές συνελεύσεις των Τούρκων σε Ερζερούμ και Σεβάστεια αντίστοιχα,

¹⁰⁶ Γιαννόπουλος Θ. Γεώργιος, *Η εις Άδου...*, ο.π., σελ. 164-167.

¹⁰⁷ Στρατηγός Ξενοφών, ο.π., σελ. 66-88.

αξιόνοντας την έκπτωση της σουλτανικής κυβέρνησης και θέτοντας τους όρους με τους οποίους η Τουρκία θα δεχόταν να συνομολογήσει ειρήνη¹⁰⁸.

Τα ελληνικά τμήματα διεύρυναν τη ζώνη κατοχής, κινούμενα πάντοτε εντός των ορίων που είχε ορίσει το Ανώτατο Διασυμμαχικό Συμβούλιο, αποφεύγοντας να εισέλθουν στην ιταλική ζώνη. Ο Ιταλός Υπουργός Εξωτερικών Sonnino απειλούσε τους Έλληνες να μην προχωρήσουν πέραν μίας ορισμένης γραμμής, ενώ και το Παρίσι υιοθέτησε ανοικτά πλέον φιλοτουρκική πολιτική. Οι Γάλλοι, λίγο μετά την αποβίβαση του Ελληνικού Στρατού στη Σμύρνη, ώθησαν τους Τούρκους να προβούν σε παράσταση διαμαρτυρίας ενώπιον των μελών του Ανωτάτου Διασυμμαχικού Συμβουλίου, διαθέτοντας μάλιστα γαλλικό πολεμικό σκάφος για να τους μεταφέρει το ταχύτερο στη Μασσαλία. Αν και οι Βρετανοί αντέδρασαν στην παρουσία των Τούρκων, τελικώς επικράτησε η γαλλική άποψη και οι Τούρκοι εξέθεσαν τα επιχειρήματά τους ενώπιον των ηγετών των Συμμάχων¹⁰⁹.

Την 9^η Ιουνίου ο Ελληνικός Στρατός εξόρμησε προς τα ανατολικά φθάνοντας μέχρι την Πάνορμο και τη Φιλαδέλφεια. Οι Ιταλοί αντέδρασαν ενισχύοντας με όπλα και πυρομαχικά τους οπαδούς του Κεμάλ, γεγονός που οδήγησε τον Βενιζέλο να καταγγείλει την ιταλική πολιτική στο Ανώτατο Διασυμμαχικό Συμβούλιο, χωρίς ωστόσο να βρει ανάλογη συμπαράσταση¹¹⁰.

Στις αρχές Αυγούστου, ο Clemenceau υπέβαλε τον Βενιζέλο σε εξονυχιστική «ανάκριση» σχετικά με τις στρατιωτικές δυνατότητες των Ελλήνων διευκρινίζοντάς του ότι «η Γαλλία δεν είχε πρόθεση να αποδωθεί σε μία νέα βαλκανική εκστρατεία¹¹¹». Στις 8 Νοεμβρίου 1919 (ν.η.μ.), ο Clemenceau κατηγόρησε την ελληνική κυβέρνηση ότι είχε υπερβεί τα όρια της συμμαχικής εντολής και διακήρυξε ότι το Ανώτατο Διασυμμαχικό Συμβούλιο όφειλε να προσανατολιστεί στη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας της τουρκικής επικράτειας. Η «χαριστική βολή» ήρθε με τη σύστασή του προς τα άλλα μέλη του Συμβουλίου όπως τονιστεί στους Έλληνες ότι δεν έπρεπε να φέρονται ως κατακτητές στη Μ. Ασία¹¹². Ήταν προφανές πως ο Clemenceau «είχε μετανιώσει για την απόφαση να στείλουν τους Έλληνες στη Σμύρνη» και με την επιστολή του στις 18 Νοεμβρίου ξεκαθάριζε το προσωρινό της ελληνικής κατοχής. Δυστυχώς, στο ίδιο μήκος κύματος

¹⁰⁸ Κουτσουραδής Τιμολέων, ο.π., σελ. 37-38.

¹⁰⁹ Σακελλαρόπουλος Κωνσταντίνος, ο.π., σελ. 69-71.

¹¹⁰ Smith Michael Llewellyn, ο.π., σελ. 209-211.

¹¹¹ Smith Michael Llewellyn, ο.π., σελ. 211.

¹¹² Σακελλαρόπουλος Κωνσταντίνος, ο.π., σελ. 92.

κινούνταν και οι Ιταλοί προπαγανδίζοντας υπέρ της ακεραιότητας της οθωμανικής επικράτειας¹¹³.

Στις 20 Νοεμβρίου 1919 (ν.ημ.), ο επικεφαλής της ελληνικής στρατιωτικής αποστολής στην Κωνσταντινούπολη Συνταγματάρχης Κατεχάκης διαπίστωνε σε έκθεση του προς το Υπουργείο Στρατιωτικών τη φιλοκεμαλική μεταστροφή των γαλλικών κύκλων της Κωνσταντινούπολεως¹¹⁴. Το Δεκέμβριο του 1919, ο Γάλλος Ύπατος Αρμοστής στην Παλαιστίνη Francois Georges-Picot εξουσιοδοτήθηκε να προσεγγίσει τους εθνικιστές του Κεμάλ και να διερευνήσει τη δυνατότητα συμφωνίας που θα περιελάμβανε την παραχώρηση της Κιλικίας στην Τουρκία με αντάλλαγμα την κατοχύρωση των γαλλικών οικονομικών συμφερόντων. Οι συνομιλίες δεν απέδωσαν καρπούς καθώς οι ενέργειες του Κεμάλ παρουσίαζαν την εικόνα ενός κινήματος και όχι αρχηγού κράτους. Και σαν να μην έφτανε αυτό, το Φεβρουάριο του 1920, Τούρκοι άτακτοι κατέσφαξαν πολλούς Γάλλους στρατιώτες και αμάχους στην Κιλικία. Η αντίδραση Γάλλων και Άγγλων ήταν άμεση και εκδηλώθηκε με τη στρατιωτική κατάληψη της Κωνσταντινούπολης¹¹⁵.

Ο αντικαταστάτης του Clemenceau στην πρωθυπουργία της Γαλλίας, Alexandre Millerand, πρότεινε στους Βρετανούς στις 14 Φεβρουαρίου την απομάκρυνση των ελληνικών στρατευμάτων από τη Σμύρνη, κι αυτό εννέα ολόκληρους μήνες πριν από την κυβερνητική μεταβολή στην Ελλάδα. Το μήνα εκείνο, δημοσιεύτηκαν δύο ανθελληνικά άρθρα σε γαλλικά περιοδικά που προκάλεσαν αίσθηση. Το πρώτο είχε συνταχθεί από ένα Γάλλο αξιωματικό ο οποίος υπηρετούσε στην Κωνσταντινούπολη και το δεύτερο από τον ακαδημαϊκό Pierre Loti¹¹⁶.

Την 23^η Μαρτίου (ν.ημ.), ο Έλληνας Πρέσβης στο Παρίσι Άθως Ρωμάνος απέστειλε ένα τηλεγράφημα στον Βενιζέλο, όπου περιέγραφε την πλήρη μεταστροφή της γαλλικής πολιτικής για την Ανατολία και τα ελληνικά συμφέροντα και παραβίαση των μέχρι τότε διακηρύξεων της, αφού μαζί με την Ιταλία αξίωναν την παραμονή της Κωνσταντινούπολης στην Τουρκία. Ο Βενιζέλος ανήσυχος μετέβη πρώτα στο Παρίσι και ακολούθως στο Λονδίνο στις 6 Μαρτίου του 1920, όπου αντιμετώπισε αρνητικό κλίμα για την Ελλάδα σε συνάντησή του με τον Υπουργό Στρατιωτικών Churchill και τον

¹¹³ Ξενοφών 79-80

¹¹⁴ Παναγάκος Παναγιώτης, ο.π., σελ. 393.

¹¹⁵ Μουρέλος Γιάννης, *Η γαλλοτουρκική προσέγγιση του 1921: Το σύμφωνο Franklin-Bouillon και η εκκένωση της Κιλικίας*, Τόμος 4^{ος}, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1983, σελ. 215-217.

¹¹⁶ Παναγάκος Παναγιώτης, ο.π., σελ. 394-395.

Αρχηγό του Επιτελείου Στρατηγό Wilson. Οι Βρετανοί αξιωματούχοι εξήρανε στο Βενιζέλο την αδυναμία της Βρετανικής Κυβερνήσεως να παρέχει βοήθεια σε άνδρες στη Θράκη και τη Μικρά Ασία, αφήνοντας να εννοηθεί ότι η Ελλάδα «δεν πρέπει να υπολογίζει σε σύμπραξη με τη Γαλλία και την Ιταλία» και μάλιστα ο Wilson με απόλυτη ειλικρίνεια δήλωσε ότι τυχόν συνέχιση της εκστρατείας, υπό αυτές τις προϋποθέσεις θα αποτύγχανε και η χώρα θα οδηγούνταν στην καταστροφή¹¹⁷.

Τέλος, η αμερικανική Γερουσία το Μάρτιο του 1920, απέρριψε τη Συνθήκη των Βερσαλλιών, θέτοντας με τον τρόπο αυτό τις ΗΠΑ εκτός ενός συστήματος ειρήνης που αποτελούσε σε μεγάλο βαθμό δημιούργημα του Αμερικανού Προέδρου Wilson. Η αποστασιοποίηση των ΗΠΑ αποτέλεσε την πρώτη σοβαρή de facto τροποποίηση της μεταπολεμικής τάξης πραγμάτων και νομιμοποίησε, κατά κάποιον τρόπο, την απόρριψη των συνθηκών ως εργαλείο στα χέρια των αναθεωρητικών δυνάμεων. Με άλλα λόγια εξέλιπε η οικονομική και στρατιωτική βάση της αμερικανικής παρουσίας που συνιστούσε έναν από τους καίριους μοχλούς εφαρμογής των Συνθηκών. Μετά το «όχι» της αμερικανικής Γερουσίας η διεθνής απονομιμοποίηση της Συνθήκης των Σεβρών γινόταν πιο εύκολη¹¹⁸.

3.2.2 Δεύτερη Περίοδος

Όσον αφορά στη δεύτερη περίοδο, στις 18 Απριλίου 1920 στο Σαν Ρέμο της Ιταλικής Ριβιέρας συναντήθηκαν οι αρχηγοί των τριών χωρών της Αντάντ (Αγγλία, Γαλλία, Ιταλία) με σκοπό να διαπραγματευθούν για τα θέματα της Μέσης Ανατολής. Συμμετείχαν επιπλέον η Ιαπωνία και οι ΗΠΑ ενώ η Ελλάδα δεν είχε προσκληθεί. Η Γαλλία κατέθεσε υπόμνημα του νικητή του Α΄ΠΠ Στρατάρχη Ferdinand Foch, το οποίο προέβλεπε να διατεθεί στρατιωτική δύναμη 27 Μεραρχιών προκειμένου να επιβληθεί η Συνθήκη Ειρήνης στον Κεμάλ. Υπό τις περιστάσεις αυτές, η συνδιάσκεψη που διήρκεσε μόλις μια εβδομάδα επικύρωσε το μυστικό αγγλογαλλικό σύμφωνο Sykes-Picot που προέβλεπε το αποικιοκρατικό μοίρασμα της Μέσης Ανατολής (σύμφωνα με το οποίο οι

¹¹⁷ «Ο Winston και εγώ επεράσαμε μιαν ώρα με τον Βενιζέλο σήμερα το Απόγευμα. Του καταστήσαμε σαφές ότι ούτε εις άνδρας, ούτε εις χρήμα, ούτε εις την Θράκην, ούτε εις την Σμύρνην θα εβοηθούσαμε τους Έλληνας, διότι είχομεν αναλάβει περισσοτέρας υποχρεώσεις από όσας ο μικρός στρατός μας ηδύνατο να επιτελέση. Του είπα ότι θα καταστρέψη την χώραν του, ότι θα ευρίσκειται εις πόλεμον επί έτη με την Τουρκίαν και την Βουλγαρίαν και ότι η αποστράγγισης εις άνδρας και χρήμα θα ήτο υπέρ το δέον μεγάλη διά την Ελλάδα. Είπε ότι δεν συμφωνεί ουδέ εις μιαν λέξιν από όσα είπα», βλ. Στρατηγός Ξενοφών, ο.π., σελ. 86-88 και Χρονόπουλος Δημήτριος, Δημήτριος Γούναρης, Εκδόσεις Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1987, σελ. 333.

¹¹⁸ Μαυρογορδάτος Θ. Γιώργος, 1915 – Ο Εθνικός Διχασμός, Η΄ Έκδοση, Εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα 2016, σελ. 122-125.

Βρετανοί λάμβαναν την Παλαιστίνη και οι Γάλλοι την Συρία), επέτρεψε στους Ιταλούς την έναρξη εμπορικών σχέσεων με την κομμουνιστική Ρωσία του Λένιν και απηύθυνε απειλητικό μήνυμα στη γερμανική ηγεσία για τη συμμόρφωση με τους επιβληθέντες όρους της Συνθήκης των Βερσαλλιών¹¹⁹.

Το υπόμνημα του Γάλλου Στρατάρχη αποτέλεσε ευκαιρία για τους Άγγλους που διαφωνούσαν κάθετα με την πολιτική του Πρωθυπουργού τους. Στο αγγλικό υπουργικό συμβούλιο διατυπώθηκαν έντονες αντιρρήσεις για τη μόνιμη ελληνική παρουσία στη Μικρά Ασία. Ο πιο ένθερμος οπαδός αυτής της τάσης αναδείχθηκε ο Υπουργός επί των Ινδικών Υποθέσεων Μόνταγκιου υποστηριζόμενος από τον υπουργό Πολέμου Churchill και τον Αρχηγό του Γενικού Επιτελείου Wilson¹²⁰. Όμως, ο Lloyd George υπεραμύνθηκε της πολιτικής του και πρότεινε επιπλέον σχέδιο για την προοπτική οριστικής κατοχύρωσής της Σμύρνης στην Ελλάδα, χωρίς όμως να γίνεται μνεία στη δημιουργία μίας διεθνούς ζώνης μεταξύ της ελληνικής περιοχής που θα λειτουργούσε ως ανάχωμα για την προστασία του Μικρασιατικού ελληνισμού. Ως εκ τούτου, τα πάντα εξαρτώνταν αποκλειστικά από την ισχύ των όπλων της «μητέρας Ελλάδος¹²¹».

Οι όροι που προαναφέρθηκαν συμπεριλήφθηκαν σε ένα σχέδιο συνθήκης, το οποίο επεδόθη στον Σουλτάνο το Μάιο του ίδιου έτους, αλλά τόσο οι Τούρκοι όσο και οι Γάλλοι (ως μουσουλμανική δύναμη) αντέδρασαν. Ο Lloyd George απέρριψε κάθε ενδεχόμενο τροποποίησης των όρων του και οι αρμοστές των τριών Δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη εξέφρασαν την άποψη ότι το σχέδιο θα μπορούσε να γίνει αποδεκτό από τους Τούρκους μόνο με την αποστολή Συμμαχικών στρατευμάτων. Ο Γάλλος Πρωθυπουργός Millerand κατέστησε σαφές ότι δεν επρόκειτο να διαθέσει στρατεύματα στην Ανατολή για να επιβάλει στους Τούρκους τόσο σκληρούς όρους και οι Ιταλοί ισχυρίστηκαν ότι επιδίωκαν στρατιωτική απαγκίστρωση από τη Μικρά Ασία με οικονομικά κυρίως ανταλλάγματα. Οι ενέργειες των Συμμάχων φάνερωναν ότι οι Έλληνες σύντομα θα ήταν ολομόναχοι αντιμέτωποι με τις Τουρκικές αντιδράσεις και προκλήσεις που γίνονταν συνεχώς εντονότερες. Μπροστά στη δεδομένη κατάσταση ο Βενιζέλος αρκέστηκε να ζητήσει ελευθερία κινήσεων για τον Ελληνικό Στρατό, η οποία

¹¹⁹ Τσιρκινίδης Χάρης, *Έχω όπλο την αγχόνη... Το ντοκουμέντο της Μεγάλης Καταστροφής υπό το φως των ξένων απόρρητων αρχείων, 1908-1925*, Εκδόσεις Ερωδίου, Θεσσαλονίκη 2005, σελ. 260-262 και Στρατηγός Ξενοφών, ο.π., σελ. 107-108.

¹²⁰ Τσιρκινίδης Χάρης, ο.π., σελ. 260-263.

¹²¹ Σακελλαρόπουλος Κωνσταντίνος, ο.π., σελ. 32-136 και Στρατηγός Ξενοφών, ο.π., σελ. 107.

τελικά εγκρίθηκε αφού οι Άγγλοι και οι Γάλλοι είχαν αρχίσει να αισθάνονται την έντονη πίεση των κεμαλικών δυνάμεων στη Νικομήδεια και την Κιλικία αντιστοίχα¹²².

Στις 2 Μαΐου 1920 ο Βενιζέλος διαβεβαίωσε τους Συμμάχους ότι ο Ελληνικός Στρατός ήταν σε θέση να συντρίψει στρατιωτικώς τον Κεμάλ και προς επιβεβαίωση των ισχυρισμών του, απεστάλησαν επιπλέον δυνάμεις στο μέτωπο και απελευθερώθηκαν η Ανατολική και Δυτική Θράκη καθώς και μία εκτεταμένη ζώνη στη Μ. Ασία. Στη ζώνη αυτή δε συμπεριλαμβανόταν η απελευθερωθείσα Προύσα, η κατάληψη της οποίας δημιουργούσε νέα δεδομένα. Η πραγματικότητα ήταν ότι η Στρατιά της Μ. Ασίας (των 80.000 ανδρών) δεν είχε συντρίψει τον Κεμάλ, ο οποίος διέθετε μόλις 16.000 - 17.000 ατάκτους κατά την περίοδο εκείνη¹²³.

Το διάστημα αυτό οι Γάλλοι και οι Ιταλοί ενέτειναν τις πιέσεις τους για την αναθεώρηση των όρων του προσχεδίου ειρήνης υπέρ των Τούρκων με τη δικαιολογία ότι οι Έλληνες δεν θα είχαν τη δυνατότητα να επιβληθούν στρατιωτικά. Εν τω μεταξύ η Ιταλία, στη βάση της μονομερούς συμφωνίας που υπέγραψε με τον Κεμάλ στις 15 Μαρτίου 1920, άρχισε από τις 6 Μαΐου να εκκενώνει την περιοχή νοτίως του Μαιάνδρου ποταμού. Η ενέργειά τους άφησε εκτεθειμένη την πλευρά των Γάλλων στην Κιλικία και των Ελλήνων στην περιοχή του Μαιάνδρου παρέχοντας στις δυνάμεις του Κεμάλ τη δυνατότητα να προσβάλλουν αιφνιδιαστικά τις συμμαχικές δυνάμεις¹²⁴. Οι Γάλλοι συναντήθηκαν εκ νέου με τον Κεμάλ και συνήψαν και αυτοί συμφωνία η οποία προέβλεπε σταδιακή εκκένωση των εδαφών της Κιλικίας καθώς και αυτών που συνόρευαν με τη Συρία, με αντάλλαγμα σημαντικές οικονομικές παραχωρήσεις¹²⁵.

Στις 14 Ιουνίου 1920 ο Ε. Βενιζέλος συναντήθηκε στο Λονδίνο με τον Lloyd George και ο τελευταίος ζήτησε διαβεβαιώσεις για την ικανότητα του Ελληνικού Στρατού να επιβάλει μονομερώς τους όρους της επικείμενης συνθήκης. Οι αγγλικές δυνάμεις είχαν αρχίσει να αποχωρούν από τον Καύκασο, ενώ οι υφιστάμενες στη Νικομήδεια, πόλη κλειδί απέναντι από την Κωνσταντινούπολη, είχαν υποστεί επιθέσεις από τις κεμαλικές δυνάμεις. Ο Βενιζέλος προκειμένου και να ανακουφίσει τον Άγγλο Πρωθυπουργό απάντησε θετικά χωρίς δισταγμό¹²⁶.

¹²² Σακελλαρόπουλος Κωνσταντίνος, ο.π., σελ. 130-136, Κουτσουράης Τιμολέων, ο.π., σελ. 50-51 και Στρατηγός Ξενοφών, ο.π., σελ. 112-113.

¹²³ Στρατηγός Ξενοφών, ο.π., σελ. 91.

¹²⁴ Τσιρκινίδης Χάρης, ο.π., σελ. 265.

¹²⁵ Μουρέλος Γιάννης, ο.π., σελ. 216-219.

¹²⁶ Ο Ε. Βενιζέλος σε τηλεγράφημα του προς τον Υπουργό Εξωτερικών Νικόλαο Πολίτη ανέφερε: «Σήμερα εκλήθην υπό του Υπουργού Στρατιωτικών, ο οποίος μου είπε, παρόντος και του Άγγλου Αρχηγού του

Ωστόσο, το κόστος της ανωτέρω πολιτικής επιλογής ήταν αρκετά υψηλό, εφόσον αποκρυσταλλωνόταν στην αποκλειστική χρήση ελληνικών μέσων - στρατιωτικών, οικονομικών και έμφυχου δυναμικού - με απότοκο¹²⁷:

α. την εξουθένωση των οικονομικών πόρων και του έμφυχου στρατιωτικού δυναμικού της Ελλάδας.

β. την προαγωγή των κυριαρχικών συμφερόντων ενός τρίτου κράτους, της Μ. Βρετανίας, με πλήρη απουσία αντισταθμιστικών οφελών - ανταλλαγμάτων.

γ. την καλλιέργεια υποβοσκουσών εχθρικών πολιτικοστρατιωτικών ενεργειών - άμεσων απειλών από τρίτα κράτη (Γαλλία, Ιταλία) των οποίων τα ζωτικά τους συμφέροντα (οικονομικοεμπορικά και πολιτικοστρατηγικά) διακυβεύονταν.

Ο φόβος για την ασφάλεια των αγγλογαλλικών στρατευμάτων συνετέλεσε στην άρση των περιορισμών για την προέλαση των ελληνικών δυνάμεων, γεγονός που οδήγησε στην ανάληψη επιθετικών επιχειρήσεων στην Ανατολική Θράκη και το Μικρασιατικό Μέτωπο και κατάληψη των Αδριανούπολης-Ραιδεστού-Ηράκλειας και Πανόρμου-Προύσας-Ουσάκ αντίστοιχα. Η κατάληψη από τον ελληνικό στρατό των δυο ιερών συμβόλων των Οθωμανών (Αδριανούπολης και Προύσας) επέφερε σπουδαία μεταστροφή της τουρκικής κοινής γνώμης υπέρ του κεμαλικού κινήματος, το οποίο ενισχύθηκε σημαντικά από αξιωματικούς και οπλίτες που εγκατέλειπαν τις στρατιωτικές δυνάμεις του Σουλτάνου¹²⁸.

Τον Αύγουστο του 1920 υπογράφηκε στις Σέβρες η ομώνυμη Συνθήκη που αποτέλεσε το κύκνειο άσμα της Μικρασιατικής πολιτικής. Οι σύμμαχοι – Αγγλία, Γαλλία και Ιταλία- υπέγραψαν την ίδια ημέρα ένα τριμερές σύμφωνο που κατοχύρωνε στη Γαλλία την εντολή για τη διοίκηση της Κιλικίας και της Συρίας, ενώ της Μεσοποταμίας

Επιτελείου Στρατάρχου Wilson: Ο Πρωθυπουργός μου ανέθεσε να σας ρωτήσω, αν είστε διατεθειμένος σε περίπτωση αρνήσεως της Τουρκίας να αποδεχτεί τους όρους της καταρτιζόμενης Συνθήκης ειρήνης να επιβάλετε εσείς αυτούς και στρατιωτικώς, όσον αφορά τα ενδιαφέροντα προς εμάς τμήματα της Θράκης και της Μ. Ασίας, διότι πολλαπλές υποχρεώσεις της Αγγλίας δεν της επιτρέπουν να διαθέσει στρατό ούτε στη Θράκη ούτε στο επικραζόμενο προς εμάς τμήμα της Μ. Ασίας. Συνέστησε να αναμετρήσουμε και πάλι καλά τις δυνάμεις μας, ώστε να μην αναλάβουμε ένα έργο που θα τις υπερβαίνει. Ο Υπουργός άφησε να εννοηθεί ότι δεν πρέπει να υπολογίζουμε σε βοήθεια της Γαλλίας και της Ιταλίας. Απάντησα ότι αναλαμβάνουμε, όσον αφορά τα επικραζόμενα προς εμάς μέρη, την επιβολή στην Τουρκία των όρων της Συνθήκης. Δεν είναι ανάγκη να εξηγήσω ότι πρόκειται περί Αγγλο-Ελληνικής συμπράξεως προς επιβολή στην Τουρκία των όρων της Συνθήκης ειρήνης», βλ. Τσιριγώτης Διονύσιος, ο.π., σελ. 168-169.

¹²⁷ Στρατηγός Ξενοφών, ο.π., σελ. 89-91.

¹²⁸ Το Ανώτατο Διασυμμαχικό Συμβούλιο επέτρεπε στις ελληνικές δυνάμεις να ενεργούν μόνο εντός 3 χιλιομέτρων από τα όρια της κατεχόμενης. Αυτό επέτρεπε στις κεμαλικές δυνάμεις να προσβάλλουν ελληνικά χωριά και στρατιωτικά τμήματα και να διαφεύγουν αφού οι Έλληνες δεν είχαν την άδεια να τους καταδιώξουν πέραν των 3 χιλιομέτρων, βλ. Στρατηγός Ξενοφών, ο.π., σελ. 108-112 και Τσιρκινίδης Χάρης, ο.π., σελ. 268-276.

και Παλαιστίνης στην Αγγλία, βελτιώνοντας στην ουσία τη θέση της Αγγλίας σε σχέση με τη συμφωνία Sykes-Picot του 1917, εφόσον η τελευταία αποκτούσε τον έλεγχο και στην πλούσια σε κοιτάσματα πετρελαίου περιοχή της Βόρειας Μεσοποταμίας (Μοσούλη στο σημερινό Ιράκ). Η Γαλλία υπέγραψε τη Συνθήκη προκειμένου να αποφευχθεί μια ενδεχόμενη διάσπαση στους κόλπους του συμμαχικού συνασπισμού αλλά αναζητούσε ευκαιρία για την αναθεώρηση των όρων της και της υποστήριξής της προς την Ελλάδα¹²⁹.

Την αφορμή που έψαχνε η γαλλική πλευρά και οι υπόλοιποι σύμμαχοι γενικότερα, προσέφεραν οι εκλογές που προκήρυξε ο Πρωθυπουργός Ε. Βενιζέλος, θεωρώντας ότι έπρεπε να λάβει ψήφο εμπιστοσύνης για την ασκηθείσα πολιτική του όλο εκείνο το διάστημα, παρόλο που η Ελλάδα βρισκόταν εν μέσω πολεμικών επιχειρήσεων. Το εκλογικό αποτέλεσμα σηματοδεύτηκε από την ήττα των Φιλελευθέρων και το διενεργηθέν δημοψήφισμα για το πολιτειακό που ολοκλήρωσε τη μετάβαση από το βενιζελικό στο αντι-βενιζελικό/κωνσταντινικό καθεστώς¹³⁰.

Στις 3 Δεκεμβρίου του 1920, οι τρεις Μεγάλες Δυνάμεις (Αγγλία, Γαλλία, Ιταλία) απηύθυναν νότα στην ελληνική Κυβέρνηση, υπενθυμίζοντας την «εχθρική» συμπεριφορά του Βασιλιά Κωνσταντίνου κατά τον Α΄ ΠΠ και τόνισαν παράλληλα ότι τυχόν αναρρίχσή του στον ελληνικό θρόνο θα δυσχέραινε τις μεταξύ τους σχέσεις. Στην πραγματικότητα, η επάνοδος του Κωνσταντίνου στο θρόνο υπήρξε για τους συμμάχους το πρόσχημα προκειμένου να αμφισβητήσουν την εγκυρότητα των δεσμεύσεών τους και να παγώσουν τις συμμαχικές πιστώσεις προς τη χώρα μας. Η νέα Ελληνική Κυβέρνηση βρέθηκε λοιπόν διεθνώς απομονωμένη, καθώς μόνο δυο χώρες την αναγνώρισαν επίσημα, η Σουηδία και η Τσεχία, και με το μέλλον να φαντάζει δυσοίωνο¹³¹.

3.2.3 Τρίτη Περίοδος

Η Τρίτη περίοδος για τη Μικρασιατική Εκστρατεία περιλαμβάνει το διάστημα από τον Ιανουάριο του 1921 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή τον Αύγουστο/Σεπτέμβριο του 1922.

Τον Ιανουάριο 1921 το Ανώτατο Συμβούλιο των Συμμάχων αποφάσισε τη σύγκληση έκτακτης διάσκεψης για το Ανατολικό Ζήτημα στο Λονδίνο με πρόσκληση

¹²⁹ Μουρέλος Γιάννης, ο.π., σελ. 218.

¹³⁰ Στασινόπουλος Κ. Επαμεινώνδας, *Κόμματα και Εκλογές στην Ελλάδα (1821-1985)*, Αθήνα 1985, σελ. 81-89.

¹³¹ Τσουνάκος Όθων, «Η Μεγάλη Ελλάδα και η Μικρασιατική Εκστρατεία», *Ελληνική Ιστορία*, τ. 25, Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1992, σελ. 385 και Τσιρκινίδης Χάρης, ο.π., σελ. 303.

αντιπροσώπων από την Ελλάδα και την Τουρκία. Η Τουρκία παρευρέθηκε με δυο αντιπροσωπείες, μία που αντιπροσώπευε τη Σουλτανική Κυβέρνηση και μία τους εθνικιστές του Κεμάλ. Η διάσκεψη, που υλοποιήθηκε τελικά την περίοδο Φεβρουαρίου-Μαρτίου 1921, δεν κατέληξε σε κανένα αποτέλεσμα αλλά επέτρεψε μια πρώτη επαφή των Συμμάχων με τους Κεμαλικούς, οι οποίοι είχαν επισκιάσει εξ'ολοκλήρου την αντιπροσωπεία του Σουλτάνου¹³².

Με αφορμή τη διάσκεψη αυτή, οι Τούρκοι και οι Γάλλοι ξεκίνησαν στις 5 Μαρτίου 1921 διμερείς συνομιλίες που οδήγησαν, κατόπιν έντονης επιθυμίας του γάλλου Πρωθυπουργού Briand, στην υπογραφή Συμφώνου στις 11 Μαρτίου. Το Σύμφωνο αυτό προέβλεπε, πέρα από την εκκένωση της Κιλικίας, την αναπροσαρμογή των συνόρων Τουρκίας και Συρίας με όρους που δεν περιλαμβάνονταν στο τριμερές σύμφωνο, όπως επίσης και γαλλοτουρκική οικονομική συνεργασία με εξασφάλιση προτεραιότητας στις γαλλικές επιχειρήσεις. Επίσης, ο γαλλικός τύπος προέβαλε ότι η συμφωνία έθετε ζήτημα αναθεώρησης της Συνθήκης των Σεβρών και αμφισβήτησης του τριμερούς συμφώνου, γεγονός που προκαλούσε ανησυχία στη Βρετανική Κυβέρνηση¹³³.

Οι Βρετανοί αντέδρασαν δηλώνοντας ότι η γαλλική ενέργεια υπονόμει τη συμμαχική ενότητα και η Αθήνα διαμήνυσε ότι τυχόν εφαρμογή του Συμφώνου θα επέτρεπε στους Τούρκους να μεταφέρουν δυνάμεις από την Κιλικία στο Μικρασιατικό μέτωπο και να προσβάλλουν τα ελληνικά τμήματα. Ανεξάρτητα όμως από τη σύναψη του Συμφώνου, η Ελληνική Κυβέρνηση, λαμβάνοντας υπόψη την πρόταση του Βρετανού Πρωθυπουργού ότι μια ελληνική νίκη θα διευκόλυνε τις εργασίες της Διασκέψεως υπέρ της Ελλάδας, στις 23 Μαρτίου ανέλαβε επιθετικές επιχειρήσεις που οδήγησαν στην κατάληψη του Τουμλού Μπουνάρ αλλά απέτυχαν στην κατάληψη του Εσκή-Σεχίρ¹³⁴.

Οι επιθετικές επιχειρήσεις επαναλήφθηκαν την περίοδο Ιουνίου-Αυγούστου 1921 και ο ελληνικός στρατός διήγαγε σημαντικές νίκες καταλαμβάνοντας την Κιουτάχεια και τους συγκοινωνιακούς κόμβους του Εσκή-Σεχίρ και του Αφιόν Καραχισάρ. Η επίθεση για κατάληψη της Άγκυρας, μετά τη διάσπαση της αμυντικής τοποθεσίας των Τούρκων στον ποταμό Σαγγάριο, δε στέφθηκε με επιτυχία και η ελληνική πλευρά επανήλθε στις αρχικές της θέσεις. Παρότι ο ελληνικός στρατός δεν ηττήθηκε παρά μόνο συμπύχθηκε λόγω

¹³² Μουρέλος Γιάννης, ο.π., σελ. 223-225.

¹³³ Μουρέλος Γιάννης, ο.π., σελ. 223-225. Το Σύμφωνο αυτό τελικά δεν εφαρμόστηκε διότι οι Κεμαλικοί επανήλθαν με νέες αντιπροτάσεις που προκάλεσαν δυσαρέσκεια στη γαλλική πρωτεύουσα.

¹³⁴ Karvounarakis Theodossios, *Britain, Greece and the Turkish Settlement: An Overview of Events, Policies and Relations, 1920-1922*, Modern Greek Studies Yearbook, Volume 14/15, University of Minnesota, Minneapolis, Minnesota 1998-1999, σελ. 175.

εξάντλησης των δυνατοτήτων ανεφοδιασμού του, εντούτοις ο αντίκτυπος αυτής της εξέλιξης ήταν μεγάλος. Το ηθικό των Κεμαλικών αναπτερώθηκε, εδραιώθηκε η πίστη τους για τελική επικράτηση έναντι των Ελλήνων και οι Κυβερνήσεις των Συμμάχων επιδίωξαν συμβιβασμό μαζί τους προκειμένου να κατοχυρώσουν τα συμφέροντα τους¹³⁵.

Οι Γάλλοι, λοιπόν, επέμειναν στις συνομιλίες με τους Κεμαλικούς αποστέλλοντας στην Άγκυρα τον Henri Franklin-Bouillon, προσωπικό φίλο του Πρωθυπουργού Briand και οπαδό της προσέγγισης με τους Τούρκους. Οι επαφές οδήγησαν σε νέα γαλλοτουρκική συμφωνία τον Οκτώβριο του 1921, με την οποία η Γαλλία δεσμευόταν να αναγνωρίσει τις αξιώσεις των εθνικιστών σε θέματα εξωτερικής πολιτικής και παραχώρησε δωρεάν το πολεμικό υλικό της Κιλικίας στους Τούρκους¹³⁶.

Εν τω μεταξύ οι Ιταλοί και οι Τούρκοι δημιούργησαν νέα ένταση στην Ελλάδα αφού έπεισαν την Αλβανία να υποβάλλει στην ΚτΕ αίτημα οριστικής διευθέτησης των συνόρων της με την Ελλάδα στις 15 Μαρτίου 1921. Το θέμα αυτό απαιτούσε όχι μόνο διπλωματική ενασχόληση αλλά και στρατιωτική επαγρύπνηση καθώς αποτελούσε «αγκάθι» στα βορειοδυτικά σύνορα της χώρας μας. Η αίτηση της Αλβανίας, λόγω αναρμοδιότητας της ΚτΕ, παραπέμφθηκε στη Διάσκεψη των Πρεσβευτών στις 29 Ιουλίου 1921, χωρίς όμως να ληφθεί ομόφωνη απόφαση. Η τελική τους απόφαση, καταπέλτης για τα ελληνικά συμφέροντα, εκδόθηκε στις 9 Νοεμβρίου 1921, μετά την αποτυχία του ελληνικού στρατού στο Σαγγάριο, και παραχωρούσε ολόκληρη τη Βόρειο Ήπειρο στην Αλβανία σύμφωνα με το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας του 1913¹³⁷.

Ακόμη ένα αγκάθι στα πλευρά του Ελληνικού Στρατού αποτέλεσε το ρωσοτουρκικό σύμφωνο φιλίας, αναφερόμενο ως Συνθήκη της Μόσχας ή Αδελφосύνης, που υπογράφηκε στις 3 Μαρτίου 1921 (π.η.μ.) ανάμεσα στη Μεγάλη Εθνοσυνέλευση της Τουρκίας και τη Ρωσική Σοβιετική Ομοσπονδιακή Σοσιαλιστική Δημοκρατία έπειτα από διαπραγματεύσεις που είχαν ξεκινήσει από τα μέσα του 1920. Οι όροι της Συνθήκης προέβλεπαν, εκτός των άλλων, την αθρόα υλικοτεχνική και οικονομική υποστήριξη της Σοβιετικής Ένωσης γεγονός που προκάλεσε την ανησυχία των Μεγάλων Δυνάμεων διότι

¹³⁵ Τσιρκινίδης Χάρης, ο.π., σελ. 411-425 και Γιαννόπουλος Θ. Γεώργιος, *Από το Νέστο...*, ο.π., σελ. 161-168.

¹³⁶ Το πολεμικό υλικό της Κιλικίας περιελάμβανε 10.000 τυφέκια Μάουζερ με τα αντίστοιχα φυσίγγια, 2.000 άλογα, 10.000 στρατιωτικές στολές εκστρατείας, 10 αεροπλάνα και όλο το τηλεπικοινωνιακό υλικό των Αδάνων. Επιπλέον Γάλλοι Αζκοί και τεχνικοί θα μετέβαιναν στην Άγκυρα προκειμένου να εκπαιδεύσουν τον κεμαλικό στρατό στη χρήση του παραδοθέντος οπλισμού, βλ. Μουρέλος Γιάννης, ο.π., σελ. 227-245, 260-263.

¹³⁷ Τσιρκινίδης Χάρης, ο.π., σελ. 311.

ενίσχυε τη ρωσική επιρροή στην περιοχή της Εγγύς Ανατολής βάζοντας σε κίνδυνο τα γεωπολιτικά τους συμφέροντα¹³⁸.

Από εκείνο το χρονικό διάστημα μέχρι και την καταστροφή παρατηρείται μια στασιμότητα σε όλα τα επίπεδα που σίγουρα δεν απέβη ευνοϊκή για τα ελληνικά συμφέροντα. Οι Κεμαλικοί απαιτούσαν την αποχώρηση των Ελλήνων από τη Μικρασία και τη Θράκη και οι ελληνικές Κυβερνήσεις στρέφονταν κυρίως στη Μ. Βρετανία προκειμένου να μεσολαβήσει για την επίτευξη μιας ικανοποιητικής λύσης στο Ανατολικό Ζήτημα. Το Μάρτιο του 1922 διεξήχθη διάσκεψη σε επίπεδο Υπουργών Εξωτερικών που προέβλεπε την αποχώρηση του Ελληνικού Στρατού από τη Μικρασία και στη Θράκη πίσω από τη γραμμή Ραιδεστού-Μίδας και την προστασία των χριστιανικών πληθυσμών από αντιπροσώπους της ΚτΕ. Η Ελληνική Κυβέρνηση, μη έχοντας περιθώρια επιλογής, αποδέχτηκε τους όρους της διάσκεψης αλλά η κεμαλική πλευρά επέδειξε αδιαλλαξία¹³⁹.

Στις 18 Μαρτίου 1922 οι Ιταλοί υπέγραψαν Συνθήκη με τους Κεμαλικούς η οποία κατοχύρωνε οικονομική συνεργασία (προνομιακή ή μονοπωλιακή εκμετάλλευση από ιταλικές επιχειρήσεις στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολίας), καθώς και διπλωματική υποστήριξη «σε όλες τις αξιώσεις της Οθωμανικής αντιπροσωπείας (...) για απόδοση εις την Τουρκίαν της Σμύρνης και της Θράκης...¹⁴⁰».

Ακολούθως, η ελληνική πλευρά εκπόνησε σχέδιο για την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης με σκοπό την ανακήρυξη αυτονομίας (18 Ιουλίου 1922) που θα επέτρεπε αφενός τη σύμπτυξη του στρατού στα όρια της Συνθήκης των Σεβρών και αφετέρου θα ασκούσε πίεση στους τούρκους εθνικιστές με την κατάληψη του ιστορικού συμβόλου ισχύος τους και θα τους εξανάγκαζε σε συμβιβασμό. Η ελληνική απόπειρα αντιπερισπασμού και η αποδυνάμωση του Μικρασιατικού μετώπου, λόγω μετακίνησης στρατιωτικών μονάδων προς την Κωνσταντινούπολη, προκάλεσε την αντίδραση των Συμμάχων και επίσης την τελική κεμαλική προέλαση προς τα δυτικά. Το δυσάρεστο είναι ότι η ελληνική ηγεσία - αν και υπήρχαν παράγοντες που διαισθάνονταν τους κινδύνους που ελλόχευαν σ' εκείνο το επίφοβο σχέδιο - εμφανίζεται δραματικά

¹³⁸ Νικολάου Χαράλαμπος, ο.π., σελ. 289-290.

¹³⁹ Γιαννόπουλος Θ. Γεώργιος, *Η εις Άδου...*, ο.π., σελ. 35-43.

¹⁴⁰ Βοζίκης Χαράλαμπος, *Αι απολογία των θυμάτων της 15ης Νοεμβρίου 1922*, Εκδόσεις Μακρής, Αθήνα χ.χ., σελ. 212-213.

εγκλωβισμένη στη δυναμική των γεγονότων και στην ανάγκη άμεσης εξεύρεσης μιας λύσης με οποιοδήποτε κόστος¹⁴¹.

Δυστυχώς, οι κρίσιμες στρατιωτικές και πολιτικές αδυναμίες της ελληνικής πλευράς αναδύθηκαν στην επιφάνεια εκείνη την περίοδο: διπλωματική απομόνωση, κακές επιτελικές εκτιμήσεις της στρατιωτικής ηγεσίας, αλληλοϋπονόμευση βενιζελικών-αντιβενιζελικών αξιωματικών, έλλειψη πληροφόρησης και διχασμός της κοινωνίας. Όλα αυτά συνετέλεσαν στην ήττα και ταχεία αποχώρηση του ελληνικού στρατού καθώς και στην εξουδετέρωση της μακραιώνης ελληνικής παρουσίας στο Μικρασιατικό χώρο.

3.3 Η επόμενη ημέρα

Τα υπολείμματα του ηττημένου ελληνικού στρατού είχαν μεταφερθεί στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου (Χίο, Λέσβο) και στην Ανατολική Θράκη. Οι Συνταγματάρχες Πλαστήρας και Γονατάς και ο Πλοίαρχος Φωκάς του θωρηκτού «Λήμνος» σχημάτισαν επαναστατική επιτροπή και μετέβησαν στην Αθήνα στις 13 Σεπτεμβρίου. Εκεί αξίωσαν την παραίτηση της Κυβέρνησης και του Βασιλιά και ανέλαβαν την εξουσία προκειμένου «να αντιμετωπίσουν συνοπτικά εκείνους που θεωρούσαν υπεύθυνους για την εθνική καταστροφή κι έπειτα να κηρύξουν γενική αμνηστία». Η επιτροπή σχημάτισε Κυβέρνηση με πρόσωπα αποδεκτά από τους Πρέσβεις της Μ. Βρετανίας και της Γαλλίας και έστειλε τηλεγράφημα στον Ε. Βενιζέλο προκειμένου να εκπροσωπήσει την Ελλάδα στις προσεχείς διαπραγματεύσεις με τις δυνάμεις της Αντάντ. Ο Βενιζέλος αποδέχτηκε την πρόσκληση, αναγνωρίζοντας την αναγκαιότητα της Επανάστασης με προσωρινό όμως χαρακτήρα διότι η έλλειψη πολιτικής πείρας των στρατιωτικών εγκυμονούσε κινδύνους για τις εθνικές υποθέσεις¹⁴².

Οι Τούρκοι, μετά τη νίκη τους, προσπαθώντας να καρπωθούν όλο και περισσότερα οφέλη προέλασαν προς την Κωνσταντινούπολη με σκοπό να καταλάβουν τα Στενά. Η ενέργειά τους αυτή προκάλεσε την έντονη αντίδραση της Μ. Βρετανίας και λίγο έλειψε να οδηγήσει σε νέα σύγκρουση καθώς ο Υπουργός Πολέμου Churchill εισηγήθηκε νέο πόλεμο. Η κρίση αποσοβήθηκε με τη δέσμευση των Συμμάχων να

¹⁴¹ Finefrock M. Michael, «Ataturk, Lloyd George and the Megali Idea: Cause and Consequence of the Greek Plan to Seize Constantinople from the Allies, June-August 1922», *The Journal of Modern History*, 52/1, σελ. 1047-1066.

¹⁴² Smith Michael Llewellyn, ο.π., σελ. 540-552.

παραχωρηθεί η Ανατολική Θράκη στην Τουρκία, γεγονός που υλοποιήθηκε με τη Συνθήκη που υπογράφηκε στα Μουδανιά στις 28 Σεπτεμβρίου 1922¹⁴³ (π.ημ.).

Στο εσωτερικό, η Επαναστατική Επιτροπή παρέπεμψε σε ειδικό στρατοδικείο στις 31 Οκτωβρίου τους υπεύθυνους της καταστροφής (5 πολιτικούς, 3 στρατιωτικούς). Οι κατηγορούμενοι κρίθηκαν ένοχοι εσχάτης προδοσίας και οι 6 εξ αυτών καταδικάστηκαν σε θάνατο διά τυφεκισμού. Οι άλλοι δυο στρατιωτικοί καταδικάστηκαν σε ισόβια κάθειρξη και στρατιωτική καθαίρεση¹⁴⁴.

Η εκτέλεση των έξι, όπως έχει επικρατήσει, έδωσε στην Επανάσταση τη δυνατότητα να επιβάλλει την τάξη στο στρατό όπου υπήρχαν έντονα σημάδια απειθαρχίας και μεγάλος αριθμός ανυπότακτων και λιποτακτών. Τα έκτακτα μέτρα απέδωσαν και σε σύντομο χρονικό διάστημα επιτεύχθηκε η ανασύσταση του στρατού της Θράκης, που αποτέλεσε σημαντικό διαπραγματευτικό χαρτί για την ελληνική αντιπροσωπεία στη Λωζάννη¹⁴⁵.

Οι στρατιωτικοί ηγέτες της Επανάστασης, σε αντίθεση με τον Βενιζέλο, ήταν ένθερμοι υποστηρικτές ενός νέου πολέμου με την Τουρκία με σκοπό την ανάκτηση της Ανατολικής Θράκης. Ο Πλαστήρας θεωρούσε ότι σε 10 ημέρες ο ελληνικός στρατός θα μπορούσε να φτάσει στα Στενά, ενώ ο Πάγκαλος θεωρούσε ότι σε μια εβδομάδα οι Τούρκοι θα «κλείνονταν διά παντός στην Ασία». Η ευκαιρία όμως χάθηκε με την εκκένωση της Ανατολικής Θράκης και δεν υπήρχε πλέον η δυνατότητα για «πολεμοκαπηλία»¹⁴⁶.

Οι ελληνοτουρκικές διαφορές διευθετήθηκαν στη Διάσκεψη της Λωζάννης, στην οποία συμμετείχαν όλα τα εμπόλεμα κράτη του Α΄ΠΠ. Η Διάσκεψη ξεκίνησε στις 7 Νοεμβρίου και οι εργασίες της, αφού χωρίστηκαν σε δυο φάσεις, ολοκληρώθηκαν στις 24 Ιουλίου 1923. Η Συνθήκη της Λωζάννης, η οποία στην ουσία αποτελεί Συνθήκη Ειρήνης με την Τουρκία, είναι πολυμερής και ρυθμίζει διακρατικές σχέσεις και διεθνή

¹⁴³ Πάγκαλος Θησεύς, ο.π., σελ. 182-197 και Μέρτζος Νικόλαος, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία. Φωτογραφίες Θεόδωρου Νικολέρη*, Εκδόσεις Ερωδιός, Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 86.

¹⁴⁴ Δαφνής Γρηγόριος, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο Πολέμων 1923-1940*, Β΄ Έκδοση, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1997, σελ. 26-27 και Μαυρογορδάτος Θ. Γιώργος, ο.π., σελ. 150-155.

¹⁴⁵ Δαφνής Γρηγόριος, *Η Ελλάδα...*, ο.π., σελ. 31-39.

¹⁴⁶ Πάγκαλος Θησεύς, ο.π., σελ. 182-197, Smith Michael Llewellyn, ο.π., σελ. 570-576 και Δαφνής Γρηγόριος, *Η Ελλάδα...*, ο.π., σελ. 64.

ζητήματα σε ένα πολύ εκτεταμένο πεδίο. Συνοπτικά η παραπάνω Συνθήκη, όσο αφορούσε την Ελλάδα και την Τουρκία, προέβλεπε¹⁴⁷:

1. Ανταλλαγή πληθυσμών με βάση τη θρησκεία, πλην των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου και των μουσουλμάνων της Δυτικής Θράκης.

2. Παραχώρηση στην Ελλάδα όλων των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου, τα οποία κατείχε de facto από τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο, πλην Ίμβρου, Τενέδου και Λαγουσών Νήσων τα οποία αποδόθηκαν στην Τουρκία. Στην Τουρκία επίσης παραδόθηκε το βιλαέτι της Σμύρνης, η Ανατολική Θράκη και το τρίγωνο του Κάραγατς (ως αποζημίωση από την Ελλάδα).

3. Καθεστώς μερικής και ευρείας αποστρατικοποίησης των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου και των νήσων Λήμνου και Σαμοθράκης αντίστοιχα.

4. Ρύθμιση του «καθεστώτος» των Στενών σε περίοδο ειρήνης και πολέμου.

5. Αναγνώριση ίσων δικαιωμάτων για τις μη μουσουλμανικές μειονότητες στην Τουρκία, υποχρέωση που ανέλαβε για λόγους αμοιβαιότητας και η Ελλάδα για τις μη ορθόδοξες κοινότητες στην επικράτειά της.

Η Συνθήκη της Λωζάννης σφράγισε, λοιπόν, τη Μικρασιατική Καταστροφή και σηματοδότησε για την Ελλάδα το τέλος της Μεγάλης Ιδέας, του αλυτρωτισμού και των μεγάλων εθνικών διεκδικήσεων. Η έλευση των προσφύγων¹⁴⁸ και η επιβληθείσα ειρήνη αποτέλεσαν τη βάση για την ανάπτυξη και το μετασχηματισμό του ελληνικού κράτους και την αφετηρία μιας νέας πολιτικής εκσυγχρονισμού. Στη νέα αυτή φάση της ελληνικής πολιτικής ζωής τα πάθη και οι αντεκδικήσεις της περιόδου του Διχασμού εξακολούθησαν δυστυχώς να υφίστανται και η αυτονομημένη στρατιωτική εξουσία, ορμώμενη από την

¹⁴⁷ Πετρίδης Παύλος, *Ελληνική Πολιτική και Κοινωνική Ιστορία 1821-1940, Επισκόπηση*, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1986, 149-195, Γιαννόπουλος Θ. Γεώργιος, *Η εις Άδου...*, ο.π., σελ. 202-209, Μέρτζος Νικόλαος, ο.π., σελ. 86-88 και Smith Michael Llewellyn, ο.π., σελ. 575-579.

¹⁴⁸ Μεταξύ των ετών 1918-1928, στην Ελλάδα εισέρρευσαν και εγκαταστάθηκαν περίπου 1.500.000 πρόσφυγες. Την επομένη μέρα από την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης ήρθε στην Ελλάδα το μεγαλύτερο μέρος των προσφύγων (περίπου το 57% του συνολικού αριθμού). Το προσφυγικό ρεύμα συνεχίστηκε την περίοδο 1923-1928 με την προσθήκη 370.000 προσφύγων (30% περίπου του συνολικού αριθμού). Το 90% των ανθρώπων αυτών προερχόταν από τις περιοχές του Πόντου και της Μικράς Ασίας, ενώ το υπόλοιπο από την Ανατολική Ρωμυλία και τη Ρωσία, βλ. Τζόκας Σπύρος, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το Εγχείρημα του Αστικού Εκσυγχρονισμού 1928-1932, Η οικοδόμηση του αστικού κράτους*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2002, σελ. 28-32, Δρίτσα Μαργαρίτα, «Πρόσφυγες και Εκβιομηχάνιση», στο Βερέμης Θάναος – Γουλιμή Γιούλα (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος, Κοινωνία-Οικονομία-Πολιτική στην εποχή του*, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1989, σελ. 27-70 και Χατζηιωσήφ Χρήστος, «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», στο Χατζηιωσήφ Χρήστος (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, 1922-1940, Ο Μεσοπόλεμος*, Τόμος Β1, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σελ. 9-57.

Επαναστατική Επιτροπή του 1922, κυριάρχησε στην ελληνική πολιτική σκηνή μέσα από μια σειρά από επιτυχή ή και αποτυχημένα στρατιωτικά κινήματα-επεμβάσεις που υπονόμισαν και διάβρωσαν τη συνταγματική νομιμότητα (1922, 1925, 1926, 1933, 1935, 1936). Αυτά τα γεγονότα σε συνδυασμό με τη διεθνή κρίση του 1929 σημάδεψαν την πορεία της χώρας και καθόρισαν την κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα μέχρι και την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου¹⁴⁹.

¹⁴⁹ Πλουμίδης Σπυρίδων, *Το καθεστώς Ιωάννη Μεταξά (1936-1941)*, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2016, σελ. 11-25, Πετρίδης Παύλος, ο.π., σελ. 169-195, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, *Νεώτερος Ελληνισμός, Από το 1913 ως το 1941*, Τόμος ΙΕ΄, Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σελ. 248-251.

Κεφάλαιο 4^ο

Η Βρετανική Εξωτερική Πολιτική

Η Βρετανική Αυτοκρατορία κατά την ακμή της ήταν μια από τις μεγαλύτερες στην ιστορία και για περισσότερο από δυο αιώνες αποτελούσε παγκόσμια υπερδύναμη. Μετά τον Α΄ΠΠ και τη Συνθήκη των Βερσαλλιών οι Βρετανοί κυβερνούσαν περίπου 458 εκατομ. ανθρώπους και τα εδάφη που ήλεγχαν ανέρχονταν στο ¼ της χερσαίας έκτασης της γης¹⁵⁰.

Η εξωτερική πολιτική της Αυτοκρατορίας ήταν δομημένη με τέτοιο τρόπο ώστε να εξυπηρετεί τα συμφέροντά της απαλλαγμένη από τυχόν συναισθηματισμούς. Υπό το πρίσμα αυτό και προκειμένου να διατηρήσει τον έλεγχο της νευραλγικής περιοχής της Εγγύς Ανατολής, οι πολιτικοί ιθύνοντες αποφάσισαν ότι η Ελλάδα αποτελούσε τον ιδανικό βραχίονα για την Αυτοκρατορία προς την Εγγύς και τη Μέση Ανατολή, περιοχή που τότε άρχιζε να έχει σημασία εξαιτίας του πετρελαίου της. Η Ελλάδα θα αντικαθιστούσε την Τουρκία, καθώς οι απώλειες των Βρετανών στον Α΄ΠΠ και η δυσφορία του πληθυσμού με την ανάληψη οποιασδήποτε νέας «υπερπόντιας» περιπέτειας συνηγορούσαν σε αυτή την επιλογή¹⁵¹.

Βέβαια, η αξία της περιοχής αυτής δεν αποτελούσε πρώτη προτεραιότητα για το Βρετανικό Στέμμα. Η Εγγύς Ανατολή, όπως αναφέρθηκε στο ομώνυμο κεφάλαιο, ήταν σημαντικός κόμβος συγκοινωνιών υψηλής στρατηγικής που εξασφάλιζε τα Στενά του Βοσπόρου, την οδό των Ινδιών και επέτρεπε τον από θαλάσσης και ξηράς έλεγχο της διώρυγας του Σουέζ, αλλά η διατήρηση της βρετανικής κυριαρχίας στον Περσικό Κόλπο και η διατήρηση της ομαλότητας στην αποικιακή Ινδία παρέμενε σταθερά υψηλότερα στη διπλωματική ατζέντα¹⁵².

Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιαστούν οι κυριότεροι παράγοντες που επέδρασαν στη διαμόρφωση της βρετανικής εξωτερικής πολιτικής, κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής Εκστρατείας ανά περιοχή καθώς και ο ρόλος των λοιπών δυνάμεων –

¹⁵⁰ Maddison Angus, *The World Economy: A Millennial Perspective*, Development Centre Studies, Organisation for Economic Cooperation and Development, 2001, σελ. 98, 242.

¹⁵¹ Ο W. Churchill παρατηρούσε ότι: «*Εν έτος μετά την ανακωχήν (1919) δεν μας είχαν μείνει παρά τάγματα 500- 600 ανδρών, εκεί που διεθέτομεν, άλλοτε, μεραρχίας 15-20.000. Ήτο εκπληκτικόν να βλέπωμεν να διαλύεται η στρατιωτική μας δύναμις, την στιγμήν, ακριβώς, που οι κίνδυνοι εγίνοντο μεγαλύτεροι εις όλα τα σημεία της γης*», βλ. Σακελλαρόπουλος Κωνσταντίνος, ο.π., σελ. 155.

¹⁵² Karvounarakis Theodossios, ο.π., σελ. 172-173.

Ιταλίας, Γαλλίας και Σοβιετικής Ρωσίας- στη διαμορφωθείσα πολιτική και γενικότερα στην εξέλιξη του ελληνοτουρκικού πολέμου.

4.1 Ινδίες

Ο διαμελισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με το τέλος του Α΄ΠΠ και η ικανοποίηση των ελληνικών διεκδικήσεων στη Θράκη και τη Μικρά Ασία κινητοποίησαν το μουσουλμανικό πληθυσμό των Ινδιών (περισσότεροι από 70 εκατομ.) με σκοπό την εξασφάλιση της ακεραιότητας της επικράτειας του Σουλτάνου, που αποτελούσε το «Χαλίφη» όλων των μουσουλμάνων. Η κίνηση αυτή, γνωστή και ως «Κίνηση του Χαλιφάτου (Khilafat Movement)» ήταν μια κίνηση διαμαρτυρίας προκειμένου να σταματήσει η ταπείνωση του «Χαλίφη» και γενικότερα του Ισλάμ και στρεφόταν εναντίον της φιλελληνικής πολιτικής των Βρετανών. Η Συνθήκη των Σεβρών κατέστησε τους Ινδούς μουσουλμάνους εξαιρετικά καχύποπτους απέναντι στη Βρετανική Κυβέρνηση και αποκάλυπτα εχθρικούς απέναντι στις ελληνικές προσπάθειες για την ενσωμάτωση της Ανατολικής Θράκης και της Ιωνίας στην Ελλάδα¹⁵³.

Δεν είναι τυχαίο, ότι κατά τη Διάσκεψη του Λονδίνου τον Μάρτιο του 1921, οι Ινδοί μουσουλμάνοι πρόσφεραν γεύμα και είχαν εκτενείς συζητήσεις και με τις δυο αντιπροσωπείες (του Σουλτάνου και του Κεμάλ) που συμμετείχαν, κίνηση που δεν πέρασε απαρατήρητη από τους βρετανικούς πολιτικούς και στρατιωτικούς κύκλους¹⁵⁴.

Η «Κίνηση του Χαλιφάτου» υποστηρίχθηκε από την κίνηση «Μη Συνεργασίας (Non Cooperation Movement)» του Mahatma Gandhi, που σκόπευε στην ανεξαρτησία της Ινδίας, προκαλώντας την ανησυχία των βρετανικών αρχών. Ο Κυβερνήτης της Ινδίας ενημέρωνε τη μητροπολιτική Κυβέρνηση σε τακτά χρονικά διαστήματα ότι η βρετανική πολιτική προκαλούσε «ξεσπάσματα» απειθαρχίας στους κόλπους των Ινδών πολιτών, εκφράζοντας φόβους για τη διατήρηση της τάξης. Η αποκατάσταση της τάξης και ησυχίας στην Ινδία θα επερχόταν με την αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών ενώ η αποκατάσταση της βρετανικής επιρροής στους μουσουλμανικούς κύκλους των Ινδιών μόνο με την επιδίκαση της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης στην Τουρκία¹⁵⁵

¹⁵³ Minault Gail, *The Khilafat Movement: Religious Symbolism and Political Mobilization in India*, Columbia University Press, New York 1982, σελ. 130-135 και Karvounarakis Theodossios, ο.π., σελ. 176.

¹⁵⁴ Τσιρκινίδης Χάρης, ο.π., σελ. 311-312.

¹⁵⁵ Επιστολές του Κυβερνήτη των Ινδιών (Viceroy Of India) στις 26 Ιανουαρίου 1921 και 11 Οκτωβρίου 1921 αντίστοιχα, βλ. Karvounarakis Theodossios, ο.π., σελ. 17—180 και Bravos Thanassis, *The Allied Note of 23rd September and Great Britain's Retreat on the Question of Eastern Thrace*, Vol. 13, Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies, Athens 1999-2000, σελ. 199-202.

Οι συνέπειες αυτών των πιέσεων ήταν αφενός οι Ινδοί μουσουλμάνοι και εθνικιστές να ενισχύουν με κάθε τρόπο τους Κεμαλικούς και αφετέρου να υποδαυλίζουν ανθελληνικά συναισθήματα και ενέργειες μεταξύ των διαφόρων κυβερνητικών παραγόντων¹⁵⁶.

4.2 Εγγύς-Μέση Ανατολή

Η περιοχή της Μοσούλης και η περιοχή της Μεσοποταμίας γενικότερα, αποτελούσε προκεχωρημένη ζώνη προστασίας των βρετανικών συμφερόντων στην Περσία και της πρόσβασης προς τις βρετανικές Ινδίες. Για το λόγο αυτό, το 1915 το βρετανικό πολεμικό συμβούλιο είχε αποφασίσει τη διάλυση των οθωμανικών κτήσεων στη Μέση Ανατολή μέσω της παροχής αυξημένου καθεστώτος αυτονομίας σε όλες τις ευρείες γεωγραφικές περιφέρειες (Συρία, Παλαιστίνη, Ιράκ, Αρμενία κλπ). Έτσι θα καθίστατο δυνατή η επιρροή και ο έλεγχος των νέων «ελεύθερων» κυρίαρχων οντοτήτων από μια Μεγάλη Δύναμη, όπως η Μ. Βρετανία¹⁵⁷.

Ο διαμελισμός που επιτεύχθηκε, όπως διεφάνηκε από τη Συμφωνία Sykes-Picot, εξυπηρετούσε και τα ευρύτερα βρετανικά γεωπολιτικά συμφέροντα, αφού ανάμεσα στις ρωσικές κτήσεις στην Ανατολή και το βρετανικό τμήμα του Ιράκ, θα μεσολαβούσε η γαλλικών συμφερόντων περιοχή της Μοσούλης (βόρεια Μεσοποταμία), δημιουργώντας μια ουδέτερη ζώνη ανάμεσα στους τωρινούς συμμάχους¹⁵⁸.

Η εξέλιξη του Α΄ΠΠ και ο γερμανικός υποβρυχιακός πόλεμος του 1917-18 ανέδειξε τη μεγάλη σημασία του πετρελαίου για τη βρετανική οικονομία και την κινητοποίηση του στρατού και στόλου. Οι Βρετανοί, από τα τέλη του 1917, ήταν σχεδόν απόλυτα εξαρτημένοι από τις ΗΠΑ για την πετρελαϊκή τους τροφοδοσία και η καταστροφή που προκαλούσαν τα γερμανικά υποβρύχια λίγο έλειψε να ακινητοποιήσει το βρετανικό ναυτικό. Αυτή η κατάσταση δημιούργησε την ανάγκη εξασφάλισης των αναγκαίων πόρων της αυτοκρατορίας σε πετρέλαιο μέσω μονοπωλιακού ελέγχου των πλούσιων κοιτασμάτων της Μεσοποταμίας, η οποία έπρεπε να «περάσει» στη βρετανική σφαίρα επιρροής¹⁵⁹.

¹⁵⁶ Bravos Thanassis, ο.π., σελ. 201-208.

¹⁵⁷ Stivers William, *Supremacy and Oil: Iraq, Turkey and the Anglo-American World Order, 1918-1930*, Cornell University Press, 1982, σελ. 22-24.

¹⁵⁸ McBeth Brian, *British Oil Policy, 1919-1939*, Frank Cass, 1985, σελ. 31-32 και Stivers William, σελ. 22-24.

¹⁵⁹ Jones Geoffrey, *The State and the Emergence of the British Oil Industry*, McMillan, London 1981, σελ. 194-195 και Stivers William, σελ. 22-24.

Το γεγονός αυτό επιτεύχθηκε τον Απρίλιο του 1920 με τη Συνθήκη του Σαν Ρέμο, έπειτα από αμοιβαίες συνεννοήσεις με τους Γάλλους για τη διατήρηση των αυστηρών κυρώσεων στην ηττημένη Γερμανία, ενισχύοντας τη σύμπλευση βρετανικών οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων με τα αντίστοιχα γαλλικά, Συνθήκη την οποία οι Γάλλοι εκμεταλλεύτηκαν προκειμένου να επιχειρήσουν μια πρώτη προσέγγιση με τους Κεμαλικούς. Η προσέγγιση αυτή των Γάλλων με τον Κεμάλ, όπως και των Ιταλών στη συνέχεια, υπαγορεύτηκε από τον αγγλογαλλικό ανταγωνισμό και το φόβο ότι η ελληνική παρουσία στη Μικρα Ασία θα ενεργούσε προς όφελος των βρετανικών οικονομικών συμφερόντων, υποδαυλίζοντας τα μέχρι πρότινος ιταλογαλλικά προνόμια ¹⁶⁰.

Την ίδια περίοδο, η διαφαινόμενη προσέγγιση των Σοβιετικών με τους Κεμαλικούς ανησύχησε τους Βρετανούς και ιδιαίτερα τον Υπουργό Πολέμου Churchill, ο οποίος με υπόμνημά του στον Lloyd George τόνιζε ότι έπρεπε να ματαιωθεί με κάθε τρόπο η ρωσοτουρκική συνεργασία ακόμη και με ουσιαστική αναθεώρηση των επιδικασθέντων στην Ελλάδα εδαφών (Σμύρνη-Θράκη)¹⁶¹. Ο Churchill υποστήριζε ότι η σύναψη ειρήνης με τον Κεμάλ θα επέτρεπε την ανασύσταση του τουρκικού φραγμού στις ρωσικές φιλοδοξίες που ήταν «το κλειδί της βρετανικής πολιτικής στην Εγγύς Ανατολή». Επιπλέον φοβόταν ότι μια πιθανή προσχώρηση του Κεμάλ στο ιδεολογικό στρατόπεδο του κομμουνισμού θα αποτελούσε εμπόδιο στην ασφαλή διακίνηση των αντλούμενων κοιτασμάτων πετρελαίου από την Μοσούλη και τον Καύκασο, δημιουργώντας έτσι διεθνείς οικονομικές περιπλοκές¹⁶².

Γίνεται λοιπόν σαφές ότι, ενώ η βρετανική εξωτερική πολιτική συνωθούμενη από τα στρατηγικά της συμφέροντα (έλεγχο θαλάσσιων οδών, ανάσχεση των κεντρικών χερσαίων ευρωπαϊκών δυνάμεων, ελεύθερη διεξαγωγή εμπορίου, αξιοποίηση των ενεργειακών πόρων και των συντελεστών ισχύος των αποικιών της) επεφύλασσε για την Ελλάδα το ρόλο του τοποτηρητή-θεματοφύλακα των πάγιων ζωτικών της συμφερόντων

¹⁶⁰ Παράλληλα με την παραχώρηση της Μοσούλης, η Βρετανία και η Γαλλία υπέγραψαν πετρελαϊκή συμφωνία με συνεκμετάλλευση των πετρελαϊκών κοιτασμάτων, κατασκευή και χρησιμοποίηση από κοινού αγωγών και αποθηκευτικών χώρων αποκλείοντας τα αντίστοιχα αμερικανικά συμφέροντα. Οι αμερικανικές εταιρίες συμπεριλήφθηκαν τελικά σε νέα συμφωνία που υπογράφηκε το 1928, αν και το ενδιαφέρον τους ατόνησε προς στιγμή διότι (εν τω μεταξύ) ανακαλύφθηκαν τεράστια κοιτάσματα στο Τέξας και οι περιοχές του Ιράκ δεν αποτελούσαν πλέον το πρώτιστο μέλημα τους, βλ. Stivers William, σελ. 22-29.

¹⁶¹ Γιαννουλόπουλος Γιάννης, «Η Μικρασιατική Περιπέτεια», στο Βερέμης Θάνας – Νικολακόπουλος Ηλίας (επιμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σελ. 241-242.

¹⁶² Smith Michael Llewellyn, ο.π., σελ. 298-299.

στην ανατολική Μεσόγειο και στη Μέση Ανατολή, οι πολιτικοί ιθύνοντες της Βρετανίας διατύπωναν τις επιφυλάξεις τους για την πολιτική που ακολουθούνταν¹⁶³.

Το δυσάρεστο είναι ότι οι αμφιταλαντεύσεις των ιθυνόντων συνεχίστηκαν αμείωτες καθ'όλη τη διάρκεια της Μικρασιατικής Εκστρατείας επηρεάζοντας τη βρετανική αλλά και την ελληνική πολιτική. Την επαύριο των ελληνικών εκλογών, το Δεκέμβριο του 1920, ο Βρετανός διπλωμάτης Harold Nicolson συντάσσοντας μνημόνιο περί της συμμαχικής πολιτικής γραμμής έναντι της χώρας μας δήλωνε: «*Η ιδέα που μας παρακινούσε να υποστηρίξουμε την Ελλάδα δεν ήταν συναισθηματική παρόρμηση αλλά η φυσική έκφραση της ιστορικής μας πολιτικής: η προστασία της Ινδίας και της διώρυγας του Σουέζ. Επί έναν αιώνα είχαμε υποστηρίξει την Τουρκία ως πρώτη γραμμή άμυνας στην ανατολική Μεσόγειο. Η Τουρκία αποδείχθηκε αναξιόπιστη και υποχωρήσαμε στη δεύτερη γραμμή, τη γραμμή από τη Σαλαμίνα στη Σμύρνη. Γεωγραφικά η θέση της Ελλάδας ήταν μοναδική για τον σκοπό μας: πολιτικά ήταν αρκετά ισχυρή, ώστε να κάνουμε οικονομία στα έξοδα τον καιρό της ειρήνης, και αρκετά αδύναμη, ώστε να είναι απολύτως υποχείριό μας στον πόλεμο. Η συνθήκη των Σεβρών θα ήταν επομένως ένα τεράστιο ατού, αν πετύχαινε.*¹⁶⁴».

Επίσης, ο Υπουργός Πολέμου Churchill το 1921, σε συνομιλία του με τον Lloyd George, τασσόταν τότε υπέρ της Ελλάδας αναφέροντας: «*Οι Έλληνες είναι ο λαός του μέλλοντος εις την Ανατολικήν Μεσόγειον. Πολλαπλασιάζονται και είναι γεμάτοι δραστηριότητα. Αντιπροσωπεύουν τον χριστιανικόν πολιτισμόν εναντίον της Τουρκικής βαρβαρότητος. Η μαχητική των δυνάμεις χονδροειδώς υποτιμάται από τους στρατηγούς μας. Μια μεγαλύτερα Ελλάς θα είναι ανεκτιμήτου αξίας πλεονέκτημα δια την Αγγλίαν. Οι Έλληνες εκ παραδόσεως και ροπής αλλά και συμφέροντος είναι φιλικώς διακείμενοι προς τους Άγγλους. Είναι τώρα ένα έθνος πέντε εξ εκατομμυρίων και εντός πενήντα ετών, αν ημπορέσουν να κρατήσουν τα εδάφη, τα οποία παρεχωρήθησαν, θα είναι έθνος είκοσι εκατομμυρίων. Είναι καλοί ναυτικοί και θα αναπτύξουν ναυτικήν δύναμιν, θα κατέχουν όλας τας σημαντικώτερας νήσους εις την ανατολικήν Μεσόγειον. Αι νήσοι αυταί είναι αί ισχυραί ναυτικάί βάσεις του μέλλοντος. Εκτείνονται εις τα πλευρά των συγκοινωνιών μας διαμέσου της Διώρυγος του Σουέζ προς τας Ίνδιαις, την Άπω Ανατολήν και Αυστραλίαν. Οι Έλληνες είναι ευγνώμονες και αν είμεθα οι σταθεροί φίλοι της Ελλάδος την ώραν της εθνικής επεκτάσεως, θα γίνη αυτή η ασφάλεια των κυρίων συγκοινωνιών της αγγλικής*

¹⁶³ Τσιριγώτης Διονύσιος, ο.π., σελ. 156.

¹⁶⁴ Smith Michael Llewellyn, ο.π., σελ. 310.

αυτοκρατορίας. Μιαν ημέραν ο ποντικός θα ημπορέση να καταφάγη το σχοινίον που δένουν το λεοντάρι...¹⁶⁵».

Ο Βρετανός Πρωθυπουργός Lloyd George το 1921 δήλωνε: «Οι Σύμμαχοι (...) δεν ημπορούν να διατηρήσουν φρουράν εις την χερσόνησον της Καλλιπόλεως, Πρέπει συνεπώς ν' αφήσουν την κατοχήν αυτής εις Δύναμιν ευρισκομένην εις το έλεος των. Οι Έλληνες είναι εις την θέσιν αυτήν (...) διότι οι Σύμμαχοι θα ημπορούν πάντοτε να πιάσουν τας Αθήνας». Επιπλέον, δε δίσταζε σε κάθε περίπτωση να προσφέρει την αμέριστη συμπαράστασή του στους Έλληνες παρακινώντας τους ακόμη και να προβούν σε επιθετικές επιχειρήσεις, όπως η μη επιτυχημένη επιθετική αναγνώριση του Μαρτίου του 1921, ώστε εκμεταλλευόμενος τη μαχητική ισχύ του Ελληνικού Στρατού να πιάσει τους λοιπούς Συμμάχους για μια ευνοϊκή λύση στην ελληνική υπόθεση. Η συμπαράσταση ήταν πρωτίστως «ηθική» καθώς, από τον Ιούνιο του 1920, οι Βρετανοί είχαν διαμηνύσει στον Πρωθυπουργό Ε. Βενιζέλο με κάθε τρόπο την αδυναμία τους να συνδράμουν με δυνάμεις την Ελλάδα για την επιβολή της Συνθήκης Ειρήνης στους Τούρκους και θα περιορίζονταν μόνο σε υλική βοήθεια, που μέχρι την καταστροφή υπήρξε συμβολική. Όταν τον Φεβρουάριο του 1922 ο Έλληνας Πρωθυπουργός Γούναρης ανέφερε στον Βρετανό ομόλογό του την πλήρη αδυναμία των ελληνικών δυνάμεων να παραμείνουν στη Μικρά Ασία χωρίς βρετανική υλική βοήθεια, εκείνος απέφυγε οποιαδήποτε δέσμευση¹⁶⁶. Σε αυτό πιθανόν συνέβαλε και ο εμπνεύσεως Churchill «Κανόνας των 10 Ετών (Ten Year Rule)», σύμφωνα με τον οποίο η Μ. Βρετανία δεν θα έπρεπε να εμπλακεί σε μεγάλο πόλεμο για τα επόμενα 10 χρόνια, κανόνας που οδήγησε στην περικοπή των αμυντικών δαπανών κατά 75% και περιορισμό των στρατιωτικών δυνάμεων περίπου κατά 60%¹⁶⁷.

Η στάση του Βρετανού Πρωθυπουργού επομένως, χωρίς να δικαιολογεί τα λάθη και τις αδυναμίες των ελληνικών κυβερνήσεων, συνέβαλε σε σημαντικό βαθμό στο αδιέξοδο της ελληνικής πολιτικής στη Μικρασία και περιόρισε τα περιθώρια ελιγμών, εύσχημης και τακτικής υπαναχώρησης από το μέτωπο της Ανατολίας· ανασύνταξης που ενδεχομένως να εξασφάλιζε περισσότερα οφέλη από τη μετέπειτα εθνική καταστροφή. Ο Lloyd George τροφοδότησε ακούσια μια παραπλανητική αίσθηση της προθυμίας της

¹⁶⁵ Αγγελομάτης Εμ. Χρήστος, *Χρονικόν μεγάλης τραγωδίας. Το έπος της Μικράς Ασίας*, 6^η Έκδοση, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2005, σελ. 399 και Μόστρας Βασίλειος, *Η Μικρασιατική Επιχείρησις*, Β' Έκδοσις Συμπληρωμένη, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 1969, σελ. 23.

¹⁶⁶ Karvounarakis Theodoros, ο.π., σελ. 174-176, Καγιάς Παναγιώτης, *Χωρίς φόβο και πάθος. Η Μεγάλη Ιδέα*, Εκδόσεις Σιδέρη, Αθήνα 1980, σελ. 172 και Χρονόπουλος Δημήτριος, ο.π., σελ. 332-334.

¹⁶⁷ Kennedy Paul, *The Rise and Fall of British Naval Mastery*, Penguin, London 2004, σελ. 272-274.

Βρετανίας να συνδράμει τους Έλληνες στην κρίσιμη στιγμή και επέμεινε μέχρι τέλους «με πύρινους λόγους» για την ικανότητα των ελληνικών στρατευμάτων να επιβάλλουν τη Συνθήκη των Σεβρών καλλιεργώντας μια μη ρεαλιστική εικόνα των ελληνικών δυνάμεων, στα τρωτά σημεία των οποίων περιλαμβανόταν η έλλειψη συμμαχικής οικονομικής βοήθειας. Όμως είναι ξεκάθαρο ότι η ελληνική παρουσία στη Μικρά Ασία, παρά την ελληνική καταστροφή, αποδείχθηκε εξαιρετικά ωφέλιμη για την επίτευξη των πολιτικοστρατηγικών στόχων της βρετανικής εξωτερικής πολιτικής στον ανταγωνισμό των συμμάχων (Μ. Βρετανία-Γαλλία-Ιταλία) ¹⁶⁸.

4.3 Ιταλική Πολιτική

Η ιταλική πολιτική επεδίωκε τη δημιουργία μιας διευρυμένης σφαίρας πολιτικοστρατηγικής επιρροής στα παράλια της Ιωνίας και γι'αυτό προσπάθησε να δημιουργήσει τετελεσμένα με την αποβίβαση στρατευμάτων στην Αττάλεια χωρίς την έγκριση των συμμαχικών δυνάμεων. Η ενέργεια των Ιταλών συνιστούσε άμεση και μείζονα απειλή για τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα στο χώρο της Μικράς Ασίας και η ανάσχεση της ιταλικής πολιτικής, με τη χρησιμοποίηση του Ελληνικού Στρατού, αποτέλεσε προτεραιότητα των Μεγάλων Δυνάμεων¹⁶⁹.

Τα ιταλικά και τα ελληνικά ζωτικά συμφέροντα συγκρούονταν σε δύο ακόμη ζητήματα. Η κατοχή των Δωδεκανήσων από την Ιταλία, όπως είχε επικυρωθεί με τη Συνθήκη του Λονδίνου του 1915, αναδεικνυόταν σε ανασχετικό φραγμό για τη διεκδίκηση των νησιών από την Ελλάδα. Επιπλέον, η ελληνική πολιτική αξίωση για την ενσωμάτωση της Β. Ηπείρου στον ελληνικό εδαφικό κορμό προσέκρουε στις ιταλικές πολιτικές διεκδικήσεις και στον ιταλικό στρατό κατοχής στην Αλβανία, ο οποίος μάλιστα στις 3 Ιουνίου 1917 ανακήρυξε την «ενότητα και την ανεξαρτησία» της Αλβανίας υπό την αιγίδα της Ιταλίας¹⁷⁰.

Για τους Ιταλούς η πρόσκτηση εδαφικών περιοχών στη Μικρά Ασία και η κατοχή των Δωδεκανήσων επιβαλλόταν λόγω της ανάγκης για άμεση απορρόφηση του πλεονάζοντος ανθρώπινου δυναμικού μέσω της επέκτασης γεωπολιτικού χώρου-εδαφικών ζωνών, γεγονός που αναμενόταν να συμβάλλει αφενός στην απόκτηση

¹⁶⁸ Finefrock M. Michael, ο.π., σελ. 1053-1066, Karvounarakis Theodossios, ο.π., σελ. 174-176, 183 και Smith Michael Llewellyn, ο.π., σελ. 234-241.

¹⁶⁹ Pallis Alexandros, ο.π., σελ. 40-42 και Σακελλαρόπουλος Κωνσταντίνος, ο.π., σελ. 62-63.

¹⁷⁰ Smith Michael Llewellyn, ο.π., σελ. 146-147.

επιπρόσθετων πλουτοπαραγωγικών-ενεργειακών πηγών και αφετέρου στο στρατηγικό έλεγχο των θαλάσσιων συγκοινωνιών και του εμπορίου στη λεκάνη της Μεσογείου. Από την άλλη πλευρά, για την Ελλάδα, εκτός από το ζωτικό και στρατηγικό συμφέρον της ενσωμάτωσης εδαφικών τμημάτων της Ανατολίας, στα οποία άκμαζε και κυριαρχούσε οικονομικά, πολιτιστικά και κοινωνικά το ελληνικό στοιχείο, διακυβευόταν και το ζωτικό συμφέρον της προστασίας της ζωής και της περιούσιας των ομοεθνών¹⁷¹.

Για την υλοποίηση των παραπάνω, οι ιταλικές πολιτικοστρατιωτικές δράσεις στη Μικρά Ασία αποσκοπούσαν στη δημιουργία προβλημάτων στην ελληνική πλευρά μέσω της στρατιωτικής οργάνωσης, της πλήρωσης των επιμελητειακών αναγκών και της παροχής βάσεων στους Τούρκους ατάκτους για τη διεξαγωγή ανταρτοπολέμου εναντίον των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων¹⁷². Η ιταλική προκλητικότητα και η υποβοήθηση των Τούρκων συνιστούσε άμεση απειλή για την επιχειρησιακή δράση του Ελληνικού Στρατού και δυσχέραινε την επίτευξη των στρατιωτικών στόχων, όπως φαίνεται και σε τηλεγράφημα του αρχιστράτηγου Λ. Παρασκευόπουλου προς τον Ε. Βενιζέλο την 1^η Ιουλίου 1920, σύμφωνα με το οποίο οι Ιταλοί δεν περιορίζονταν μόνο στην παροχή εφοδίων αλλά συμμετείχαν και ενεργά υποστηρίζοντας με «πυροβολικό και πολυβόλα» τουρκικές στρατιωτικές επιθέσεις¹⁷³.

¹⁷¹ Milton Gails, *Χαμένος Παράδεισος. Σμύρνη 1922 - Η Καταστροφή της Μητρόπολης του Μικρασιατικού Ελληνισμού*, Μετάφραση: Καλοφωλιάς Αλέξης, Εκδόσεις Μίνωας, Αθήνα 2012, σελ. 71-72 και Smith Michael Llewellyn, ο.π., σελ. 146-147.

¹⁷² Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο Δελτίο της ελληνικής στρατιάς Μικράς Ασίας (Νοέμβριος 1920): «*Αι εν Ατταλεία σχέσεις των εκεί Ιταλών μετά των Τούρκων παρίστανται φιλικαί. Ο εφοδιασμός των Τούρκων υπό των Ιταλών εις υλικόν, πολεμικά όπλα, φυσίγγια και ιματισμόν εξακολουθεί (...). Εν Ατταλεία υπάρχει επιτροπή Τούρκων (...)* η οποία διενεργεί τας στρατιωτικάς αγοράς. Άπασαι αι αγοραί αύται των Στρατ. Ειδών γίνονται υπό τύπον εμπορίου και επ' ονόματι διαφόρων εμπόρων, Τούρκων και Ιταλών. Περί τα τέλη Οκτωβρίου αφίκοντο εις Αττάλειαν 80 δέματα ιματισμού χειμερινού, τα οποία πάραυτα μετεφέρθησαν εις το εσωτερικόν (...). Εκ του λιμένος Ν. Εφέσου οι Ιταλοί εισάγουσι υλικόν το οποίον είναι δυσανάλογον προς τας δυνάμεις τας οποίας έχουσιν εν ταις περιφερείαις Σωκίων-Νέας Εφέσου. Το υλικόν τούτο κατά πάσαν πιθανότητα προορίζεται δια τας Εθνικάς Οργανώσεις», βλ. Πασσάς Δ. Ιωάννης, *Η αγωνία ενός έθνους. Η απολογία του Παπούλα*, Αθήνα 1925, σ. 25.

¹⁷³ Η στρατιωτική δράση των ιταλικών στρατευμάτων φαίνεται στις παρακάτω αναφορές του ημερολογίου της Στρατιάς Μικράς Ασίας: «*Ημερολόγιον της Στρατιάς Μικράς Ασίας:*

α) Της 19.5.1919. Εκφράζονται φόβοι ότι οι Ιταλοί δι' ενεργειών των παρά Αιδίνιον αποβλέπουν εις την διευκόλυνσιν καθ' υμών σοβαρών Τουρκικών επιθέσεων.

β) Της 27.6.1919. Πλείστες ενδείξεις υπάρχουν ότι οι ενέργειες των Τούρκων ανταρτών διοργανώνονται και υποστηρίζονται από Ιταλούς. Πληροφορίες αιχμαλώτων φέρουν ως συμμετασχόντες της μάχης και Ιταλούς με δυο Πυροβόλα και Πολυβόλων.

γ) Της 9.11.1919. Καθ' όλη την περιοχή της I Μεραρχίας η δράση των Τούρκων ανταρτών είχε ενταθεί τη υποκινήσει και τη συνδρομή Ιταλών.

δ) Της 20.6.1920. Οι Ιταλοί δια δυνάμεως 300 ανδρών μετά Πολυβόλων επιτέθησαν κατά τμημάτων ημών βάλλοντες σφοδρώς καθ' αυτών. Υποχωρήσαντες άφηκαν εις χείρας ημών 8 άνδρες αιχμαλώτους και τα πολυβόλα τους. Τα ανωτέρω είναι ενδεικτικά των προς ημάς Συμμαχικών σχέσεων της Ιταλίας», βλ. Αγγελομάτης Εμ. Χρήστος, ο.π., σελ. 82 και Ροδάς Μιχαήλ, ο.π., σελ. 49-50.

Οι Ιταλοί δεν περιορίστηκαν μόνο στην έμμεση υποστήριξη των Τούρκων, αλλά στις 18 Μαρτίου 1922 υπέγραψαν συνθήκη που κατοχύρωνε αποκλειστικά οικονομικά προνόμια (μονοπωλιακή ή προνομιακή μεταχείριση) των ιταλικών επιχειρήσεων με αντάλλαγμα την πλήρη διπλωματική υποστήριξη της Ιταλίας για την εκκένωση της Ανατολής και της Θράκης από την Ελλάδα, όπως αναφέρεται ρητά στο δεύτερο άρθρο της συνθήκης:

«Η Ιταλική Βασιλική Κυβέρνησις συγκατατίθεται και αναλαμβάνει να χρησιμοποιήση υπό τους κάτωθι όρους πάντα τα αποτελεσματικά διπλωματικά της μέσα όπως επικρατήσωσι τα κυριαρχικά δικαιώματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας άνευ όρων και περιορισμών εις τα εδάφη τα όποια κέκτηται και αντιπροσωπεύει υπό την έποψιν της Τουρκικής εθνικότητος και παραμένει η Οθωμανική Αυτοκρατορία εν τη ανεξαρτησία της. Οι αναληφθέντες ούτοι όροι αποτελοῦσι τα κατωτέρω θεμελιώδη σημεία: α) Η εκκένωσις άνευ όρων και περιορισμών της Ανατολής παρά της Έλλάδος, ήτις ευρίσκεται εις εμπόλεμον κατάστασιν (...) απόδοσιν εις την Τουρκίαν της Σμύρνης και της Θράκης¹⁷⁴».

Η ιταλική Συνθήκη, η οποία συνιστούσε ρήγμα στην κοινή πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων έναντι των Τούρκων, αποτέλεσε σημαντική βοήθεια στον Κεμάλ και συνετέλεσε και αυτή στη νίκη των Κεμαλιστών και στην ολοκληρωτική εκδίωξη του ελληνικού στοιχείου 6 μήνες αργότερα.

Η ελληνοϊταλική σύγκρουση συμφερόντων συνεχίστηκε αμείωτη και μετά την Μικρασιατική Καταστροφή με τα γεγονότα του 1923, την κατάληψη της Κέρκυρας (Επεισόδιο Τελλίνι) αλλά και τη συνολική παρελκυστική ιταλική πολιτική που οδήγησε στην ιταλική εισβολή του Οκτωβρίου 1940¹⁷⁵.

4.4 Γαλλική Πολιτική

Η γαλλική πολιτική ηγεσία, λειτουργώντας με γνώμονα την προστασία και προαγωγή των ζωτικών στρατηγικών της συμφερόντων στην Ανατολία και επιβεβαιώνοντας μια κεντρική παραδοχή του πολιτικού ρεαλισμού ότι «ο πολιτικός λειτουργεί και ενεργεί σύμφωνα με το συμφέρον του που ορίζεται ως ισχύς¹⁷⁶», δεν παρουσιαζόταν ευνοϊκά διακείμενη σε μία ενδεχόμενη αλλαγή του ρόλου της ελληνικής

¹⁷⁴ Βοζίκης Χαράλαμπος, ο.π., σελ. 212-213.

¹⁷⁵ Bierstadt Hale Edward, ο.π., σελ. 170 και Δαφνής Γρηγόριος, *Η Ελλάδα...*, ο.π., σελ. 83-125.

¹⁷⁶ Morgenthau J. Hans, ο.π., σελ. 5.

στρατιωτικής αποστολής στη Σμύρνη. Η Γαλλία θα απέτρεπε, δηλαδή, τις ελληνικές πολιτικές και διπλωματικές ενέργειες για την έγερση εδαφικών αξιώσεων στην περιοχή της Σμύρνης μετά τη λήξη της διασυμμαχικής εντολής, όπως φαινόταν ξεκάθαρα από τις δηλώσεις του Γάλλου Πρωθυπουργού Clemenceau τόσο τον Απρίλιο όσο και τον Νοέμβριο του 1919 για τον προσωρινό χαρακτήρα της κατάληψης της Σμύρνης: «Δεν πρόκειται περί μέτρου προδικάζοντος την τύχη της Σμύρνης (...) Σήμερα η Σμύρνη δεν ανήκει σε κανέναν¹⁷⁷ (...)».

Οι στόχοι της γαλλικής πολιτικής απέβλεπαν στη διασφάλιση, προαγωγή και διεύρυνση των γαλλικών οικονομικών-εμπορικών συμφερόντων, γεγονός που προϋπέθετε τη συγκρότηση ενός βιώσιμου τουρκικού κράτους πολιτικοστρατηγικά διακείμενου στην ουσία στη Γαλλία. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι η διασφάλιση των επενδύσεων των γαλλικών οικονομικών κύκλων (σε σιδηροδρόμους, λιμενικές εγκαταστάσεις, μεταλλεία, έργα παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, σε εμπορικές και βιομηχανικές επιχειρήσεις αλλά κυρίως η συμμετοχή στο δημόσιο οθωμανικό χρέος κατά 60%) υπαγόρευε τη διαμόρφωση ευνοϊκής στάσης απέναντι στην οθωμανική εξουσία ή τους συνεχιστές της. Για τους παραπάνω λόγους το ενδεχόμενο συγκρότησης ενός ισχυρού, πολιτικά και οικονομικά, ελληνικού κράτους εκατέρωθεν του Αιγαίου πελάγους αντιτασσόταν στους κεντρικούς στόχους της γαλλικής πολιτικής και στρατηγικής στη Μικρά Ασία¹⁷⁸.

Ήδη από το Μάρτιο του 1920 (26 Μαρτίου) ο Πρωθυπουργός και Υπουργός Εξωτερικών Millerand αναφερόταν στην ανάγκη οργάνωσης μιας βιώσιμης Τουρκίας, ικανής να εγγυηθεί τα γαλλικά συμφέροντα. Συγκεκριμένα υπογράμμισε την ανάγκη¹⁷⁹:

«1. Να οργανωθεί μια Τουρκία βιώσιμος. Προς τούτο κρίνεται αναγκαία η διατήρησης του Σουλτάνου εν Κωνσταντινουπόλει.

2. Εις την Τουρκίαν ούτως οργανωμένην η Γαλλία θα δυνηθή να ασκήση την επιρροήν την οποίαν υπαγορεύουν εις αυτήν τα σημαντικά ηθικά και οικονομικά συμφέροντα τα οποία έχει η Τουρκία.

3. Έχομεν εν Τουρκία οικονομικά συμφέροντα πρώτης γραμμής. Εγγυήσεις. Θα επαγρυπνήσωμεν, ώστε να μη θιγώσι τα υπάρχοντα συμφέροντα Γάλλων πιστωτών.

¹⁷⁷ Χρονόπουλος Δημήτριος, ο.π., σελ 299-301 και Smith Michael Llewellyn, ο.π., σελ 165.

¹⁷⁸ Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η απόφαση για την επέκταση...*, ο.π., σελ. 73-74 και Παναγάκος Παναγιώτης, ο.π., σελ. 410.

¹⁷⁹ Μόστρας Βασίλειος, ο.π., σελ. xix. και Παναγάκος Παναγιώτης, ο.π., σελ. 409-410.

4. Η Γαλλία θα διατηρήσει τα εν Τουρκία προαιώνια δικαιώματά της».

Παράλληλα, η Γαλλία, αναλαμβάνοντας την εντολή για τη διοίκηση μιας ταραχώδους περιοχής όπως η Κιλικία, συνάντησε επιπλοκές που δεν είχε προβλέψει. Η μόνη διέξοδος για την επίλυση της κατάστασης που είχε αποκτήσει διαστάσεις καρκινώματος ήταν η συνεννόηση με τους Τούρκους εθνικιστές. Στην προσέγγιση αυτή συνέβαλε και η υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών τον Αύγουστο του 1920, που προκάλεσε αντιδράσεις στους γαλλικούς πολιτικούς και στρατιωτικούς κύκλους, παρά τη φαινομενική συγκατάθεση της γαλλικής πλευράς· για τους Γάλλους ιθύνοντες επιβεβαίωνε την «προνομιακή ή πελατειακή» σχέση Μ. Βρετανίας και Ελλάδας και τους δημιουργούσε «διλήμματα ασφαλείας¹⁸⁰».

Επομένως, η οικονομική επέκταση-επικράτηση στη διαλυμένη Οθωμανική Αυτοκρατορία αλλά και η εξυπηρέτηση των ευρύτερων στόχων του γαλλικού επεκτατισμού θα επιτυγχάνονταν πια με την προσέγγιση με την ανερχόμενη δύναμη στην Εγγύς Ανατολή, το Κεμαλικό Κίνημα. Η κυβέρνηση του Παρισιού χειρίστηκε την όλη υπόθεση με αναμφισβήτητη διπλωματική οξυδέρκεια και αιφνιδίασε τη σύμμαχο Μ. Βρετανία με την υπογραφή του Γαλλοτουρκικού Συμφώνου¹⁸¹.

Η υπογραφή του Γαλλοτουρκικού Συμφώνου επισφράγισε, δυστυχώς, την πλήρη απομόνωση της Ελληνικής Κυβέρνησης στην πιο κρίσιμη καμπή της Μικρασιατικής Εκστρατείας. Στον πολιτικό τομέα, το γεγονός αυτό πήρε διαστάσεις επίσημης αναγνώρισης του εθνικιστικού κινήματος από μια ευρωπαϊκή Δύναμη και συνετέλεσε στην εδραίωση της πίστης των κεμαλικών για την τελική επικράτηση στον αγώνα τους εναντίον των Ελλήνων. Στον στρατιωτικό τομέα, απελευθέρωσε τον Κεμάλ από την ύπαρξη ενός πρόσθετου μετώπου, που αποτελούσε ένα είδος αντιπερισπασμού προς όφελος των επιχειρήσεων του Ελληνικού Στρατού. Τέλος, η παραχώρηση του πολεμικού υλικού της Κιλικίας ανέτρεψε την ισορροπία δυνάμεων και εξασφάλισε στους Τούρκους,

¹⁸⁰ Παναγάκος Παναγιώτης, ο.π., σελ. 408-410.

¹⁸¹ Στρατηγός Ξενοφών, ο.π., σελ. 294-297 και Γιαννόπουλος Θ. Γεώργιος, *Η εις Άδου...*, ο.π., σελ. 21-31. Η σύναψη σχέσεων με τον Κεμάλ δεν υπαγορεύτηκε μόνο από τη σύγκρουση των γαλλικών με τα βρετανικά συμφέροντα αλλά και από την απειλή που συνιστούσε η προσέγγιση των σοβιετικών με τους κεμαλικούς. Η Γαλλία επένδυσε στην προσέγγιση με την Τουρκία για να εξοικονομήσει δυνάμεις και για να τη στερήσει ως σύμμαχο από την ΕΣΣΔ, από την οποία θεωρούσε ότι κινδύνευαν όχι μόνο τα συμφέροντα της στη Μεσόγειο, αλλά και η πολύτιμη σύμμαχός της κατά της Γερμανίας, η Πολωνία. Η εδαφική ακεραιότητα της Τουρκίας, την οποία προέβλεπαν τα 14 σημεία του Wilson, αντανάκλωντας μακροπρόθεσμες αντιλήψεις της αμερικανικής πολιτικής, φαινόταν πια στη Γαλλία πιο συμφέρουσα και ρεαλιστική από τον αρχικό σχεδιασμό για τον διαμελισμό της ανάμεσα σε εποφθαλιμώντες γείτονες.

σε συνδυασμό με τη σοβιετική βοήθεια, τη δυνατότητα εξαπόλυσης της επίθεσης του Αυγούστου 1922¹⁸².

4.5 Ρωσική Πολιτική

Στα τέλη Φεβρουαρίου 1917 ξεκίνησε η εργατική επανάσταση στη Ρωσία, και συγκεκριμένα στην Αγία Πετρούπολη, με απεργίες και δυναμικές εκδηλώσεις και σύντομα εξελίχθηκε σε οργανωμένο επαναστατικό κίνημα, Στις 24 Οκτωβρίου 1917 ξέσπασε η «Μεγάλη Επανάσταση» με την ανατροπή της κυβέρνησης που οδήγησε σε έναν αιματηρό εμφύλιο πόλεμο. Η συμμετοχή της Ελλάδας στο παρακινδυνευμένο εγχείρημα αναχαίτισης του μπολσεβικισμού στην Ουκρανία, στο πλευρό χαμηλής μαχητικής ικανότητας γαλλικών και ρουμανικών μονάδων, αποτελούσε μονόδρομο για την υποστήριξη των εθνικών στόχων και την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας, όσον αφορούσε τα μικρασιατικά εδάφη¹⁸³.

Οι Μπολσεβίκοι τελικά επικράτησαν και αυτή η εσωτερική κοινωνικοπολιτική αλλαγή στη Ρωσία αναδείχτηκε σε μείζονα ανεξάρτητη μεταβλητή, αποφασιστική και ενισχυτική του κεμαλικού κινήματος. «Για τους Κεμαλικούς και για τους Μπολσεβίκους» κύριος αντίπαλος ήταν η Μεγάλη Βρετανία και η μεταξύ τους συνεργασία αποσκοπούσε στην «εξέγερσιν των λαών της Μέσης Ανατολής¹⁸⁴».

Η Ρωσοκεμαλική προσέγγιση ξεκίνησε τον Αύγουστο του 1920 με τη σύνταξη προσχεδίου συνθήκης συνεργασίας που προέβλεπε, μεταξύ άλλων, ότι¹⁸⁵:

- Κανένα από τα δύο μέρη δεν θα αναγνώριζε οποιαδήποτε συνθήκη ειρήνης ή διεθνές όργανο, που θα επιβαλλόταν με τη χρήση βίας.
- Οι υπάρχουσες συνθήκες μεταξύ της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και της τσαρικής Ρωσίας ήταν άκυρες και ξεπερασμένες.
- Η ρωσική κυβέρνηση δεν θα αναγνώριζε τη δικαιοδοσία οποιουδήποτε διεθνούς οργάνου, εάν το τελευταίο δεν αναγνωριζόταν προηγουμένως από την κεμαλική τουρκική κυβέρνηση.

¹⁸² Στρατηγός Ξενοφών, ο.π., σελ. 294-297 και Γιαννόπουλος Θ. Γεώργιος, *Η εις Άδου...*, ο.π., σελ. 21-31.

¹⁸³ Τσιριγώτης Διονύσιος, ο.π., σελ. 153.

¹⁸⁴ Σακελλαρόπουλος Κωνσταντίνος, ο.π., σελ. 96-97. Με τον τρόπο αυτό επαληθεύονταν και η αραβική παροιμία: ο εχθρός (Τουρκία) του εχθρού μου (Αντάντ) είναι φίλος μου.

¹⁸⁵ Τσιριγώτης Διονύσιος, ο.π., σελ. 155.

Μετά από ένα μακρύ διάστημα διπλωματικών διαπραγματεύσεων στις 18 Μαρτίου 1921 υπογράφηκε η Συνθήκη της Μόσχας. Με τη Συνθήκη αυτή η Σοβιετική Ρωσία απέκτησε ένα νέο σύμμαχο απέναντι στην Αντάντ, ενίσχυσε και σταθεροποίησε τη θέση και τον ρόλο της στην περιοχή του Καυκάσου και στις ανατολικές μουσουλμανικές επαρχίες. Παράλληλα, απέτρεψε την εκδήλωση επαναστατικών κινημάτων στο Αζερμπαϊτζάν και το βόρειο Καύκασο και επιδίωξε για τη δική της ασφάλεια, να ενισχύσει τη θέση της Τουρκίας στα Στενά. Η Τουρκία, από την άλλη πλευρά, κατάφερε μια σημαντική διπλωματική επιτυχία που της έδωσε τη δυνατότητα να ικανοποιήσει μέρος από τις εθνικές της φιλοδοξίες, κι επιπλέον να οριοθετήσει μια ευνοϊκή και σταθερή συνοριακή γραμμή στα ανατολικά της σύνορα, να ενισχύσει τη διεθνή της θέση και να διασφαλίσει επαρκή διπλωματική ισχύ μέσω της ρωσικής υποστήριξης¹⁸⁶. Ακόμη, εξασφάλισε συνεχή παροχή οικονομικοστρατιωτικής βοήθειας¹⁸⁷, παρακάμπτοντας το συμμαχικό αποκλεισμό στη Μαύρη Θάλασσα και τη Μεσόγειο, αφού ο ανεφοδιασμός υλοποιούνταν πλέον μέσω των χερσαίων ρωσικών συνόρων.¹⁸⁸.

Η αποφασιστική σημασία της Ρωσοκεμαλικής προσέγγισης δεν εδραζόταν μόνο στην παροχή υλικής βοήθειας προς τον Κεμάλ κατά τα πρώιμα στάδια οργάνωσης και λειτουργίας του εθνικιστικού Κεμαλικού Κινήματος αλλά κυρίως μετουσιωνόταν στην ευνοϊκά διακείμενη πολιτικοδιπλωματική στάση της Ρωσίας προς το κίνημα αποτελώντας στοιχείο υπέρμετρης πολιτικής και ηθικής σημασίας. Με τον τρόπο αυτό, οι Τούρκοι βρέθηκαν από ηττημένοι του πολέμου να διαδραματίζουν κομβικό ρόλο καθώς η συμμαχία με τη Σοβιετική Ρωσία συνιστούσε απειλή για τα ζωτικά συμφέροντα των Συμμάχων και ιδιαίτερα της Μ. Βρετανίας. Επομένως, οι Σύμμαχοι εξαναγκάζονταν να γίνουν «διαλλακτικότεροι» με τον Κεμάλ και να προσεταιριστούν τις τουρκικές θέσεις και επιδιώξεις, όπως πράγματι υλοποιήθηκε με την επιμονή τους για αναθεώρηση των

¹⁸⁶ Sonyel Salahi Ramsdan, *Turkish Diplomacy 1918–1923: Mustafa Kemal and the Turkish National Movement*, Sage Publications, Beverly Hills 1975, σελ. 43-44, 65.

¹⁸⁷ «Μετά την υπογραφή της Συμφωνίας της Μόσχας, παραδίδονται στους Τούρκους 10.000.000 χρυσά ρούβλια, από τα οποία τα 4.000.000 μεταφέρονται από τον Γιουσούφ Κεμάλ, τον Απρίλιο του 1921. Τα 1.400.000 μεταφέρονται από τον Mikhail Vasilyerich Frunze το Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου και η τελευταία αποστολή 3.500.000 παραδίδεται τον Μάιο του 1922. Δηλαδή συνολικά 11.000.000 χρυσά ρούβλια και 100.000 χρυσές οθωμανικές λίρες. Η βοήθεια αυτή αντιστοιχούσε σε 80.000.000 περίπου τουρκικές χάρτινες λίρες της εποχής εκείνης, ποσό που αντιστοιχούσε σε ποσό μεγαλύτερο του ετήσιου προϋπολογισμού της Τουρκίας», βλ. Παπαφλωράτος Ιωάννης, *Η ιστορία του Ελληνικού Στρατού (1833-1949). Η Δράση των I-VIII Μεραρχιών Πεζικού – Νομική και Χαρτογραφική Παρουσίαση των Γεγονότων*, Τόμος Α', Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα 2014, σελ. 649.

¹⁸⁸ Ανατολικά συνόρευε ουσιαστικά μόνο με τους συμμάχους του Ρώσους αφού οι Αρμένιοι είχαν πλήρως εξουδετερωθεί, βλ. Σπυρίδωνος Γεώργιος, *Πόλεμος και Ελευθερία*, Αθήνα 1957, σελ. 136.

όρων της Συνθήκης των Σεβρών, προκειμένου να εξυπηρετήσουν τα μεσοπρόθεσμα οικονομικά και γεωπολιτικά τους συμφέροντα¹⁸⁹.

¹⁸⁹ Pallis Alexandros, ο.π., σελ. 49-50.

Κεφάλαιο 5^ο

Διαπιστώσεις-Συμπεράσματα

Η ενδελεχής μελέτη της Μικρασιατικής Εκστρατείας και της Εθνικής Καταστροφής που ακολούθησε σε συσχέτιση με τη στάση των Μεγάλων Δυνάμεων και ιδιαίτερα της Μ. Βρετανίας στο ελληνικό ζήτημα είναι στις μέρες μας επιβεβλημένη, διότι δύναται να μας κληροδοτήσει χρήσιμα και ασφαλή συμπεράσματα για την υιοθέτηση κατάλληλης πολιτικής και την αποφυγή των αδιεξόδων που αντιμετώπιζαν οι πολιτικές ηγεσίες της εποχής εκείνης.

Συνοψίζοντας, κατά τη μελέτη της συγκεκριμένης περιόδου για την Ελλάδα ξεχωρίζουν τα ακόλουθα συμπεράσματα:

➤ Η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων είναι σε κάθε εποχή «ωμότατα ρεαλιστική» χωρίς να επηρεάζεται από ιδεολογικά ρεύματα. Σε συνθήκες διεθνούς αναρχίας τα κράτη τείνουν να δείχνουν ιδιαίτερη ευαισθησία σε ζητήματα ανακατανομών ισχύος και συμφερόντων, όπως συνέβη αρχικά με το διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε ζώνες επιρροής των Μεγάλων Δυνάμεων και στη συνέχεια με την προσπάθειά τους για απόκτηση ολοένα και μεγαλύτερων οικονομικών πλεονεκτημάτων βάσει της διαμορφωθείσας κατάστασης¹⁹⁰.

➤ Οι συμμαχίες δεν είναι τίποτα άλλο παρά «γάμοι συμφέροντος». Η αποστολή ελληνικών δυνάμεων στη Σμύρνη εξυπηρετούσε αρχικά τα αγγλογαλλικά συμφέροντα για ανάσχεση της ιταλικής πολιτικής και εξισορρόπηση των ιταλικών διεκδικήσεων. Στη συνέχεια η ελληνική παρουσία θεωρήθηκε ότι εξυπηρετεί κυρίως τα βρετανικά συμφέροντα με αποτέλεσμα την αλλαγή πλεύσης στη γαλλική και ιταλική πολιτική και την υποστήριξη του κεμαλικού κινήματος με αντάλλαγμα σημαντικά οικονομικά οφέλη

191

➤ Η ευόδωση της πολιτικής μιας μικρής δύναμης, όπως η Ελλάδα, είναι δυνατή μόνο όταν τα συμφέροντα της ταυτίζονται με εκείνα μιας Μεγάλης Δύναμης. Με άλλα λόγια, οι έμμεσες και άμεσες απειλές για τα ζωτικά συμφέροντα ενός κράτους εξισορροπούνται σε μεγάλο βαθμό εάν τα συμφέροντά του ταυτίζονται με τα αντίστοιχα μιας ισχυρότερης δύναμης, όπως συνέβη με την ταύτιση ελληνικών και βρετανικών συμφερόντων στην ανατολική Μεσόγειο.

¹⁹⁰ Τσιριγώτης Διονύσιος, ο.π., σελ. 441.

¹⁹¹ Σιούσουρας Πέτρος, ο.π., σελ. 16.

➤ Η αλλαγή της πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων δεν ήταν μόνο απόρροια του μεταξύ τους ανταγωνισμού, αλλά και της διαπίστωσης ότι η σουλτανική Κυβέρνηση ήταν αδύναμη πολιτικά και ο κυρίαρχος σε πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο ήταν πια ο Κεμάλ με το εθνικιστικό του κίνημα. Η αλλαγή επίσημα εκδηλώθηκε το Μάρτιο του 1921 με τη δεδηλωμένη πολιτική απόφαση των δυνάμεων της Αντάντ για αναθεώρηση των όρων της Συνθήκης των Σεβρών.

➤ Η πολιτική του Κεμάλ ήταν ιδιαίτερα ευφυής καθώς προσπαθούσε συστηματικά να πετύχει την πολιτική αναγνώριση του κινήματός του από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Πράγματι κατόρθωσε να πετύχει την έμμεση πολιτική αναγνώριση της κεμαλικής κυβέρνησης με την παράλληλη συμμετοχή κεμαλικής αντιπροσωπείας με την αντίστοιχη σουλτανική ως ισότιμοι και κεντρικού συνομιλητή στις διασυμμαχικές διασκέψεις το Φεβρουάριο-Μάρτιο 1921. Ακολούθως εξασφάλισε την τυπική-επίσημη αναγνώριση με τη σύναψη διμερών συνθηκών με Ρωσία, Γαλλία και Ιταλία υποσχόμενος σημαντικά οικονομικά οφέλη μετά την τουρκική νίκη και την εκδίωξη των Ελλήνων.

➤ Ο Κεμάλ προσπάθησε επιπλέον να εγείρει το θρησκευτικό αίσθημα των μουσουλμάνων, προκειμένου να ασκήσει πιέσεις στις Μεγάλες Δυνάμεις υπέρ του κινήματός του. Έτσι, η συμπεριφορά των Συμμάχων απέναντι στον Σουλτάνο - που θεωρούνταν ο χαλίφης όλων των μουσουλμάνων - θεωρήθηκε προσβλητική, γεγονός που οδήγησε σε κινητοποιήσεις κυρίως των μουσουλμάνων της Ινδίας, προκαλώντας προβληματισμό στη βρετανική ηγεσία και εισηγήσεις περί υιοθέτησης «φιλοτουρκικής» πολιτικής. Ακόμη, η κατάληψη από τον Ελληνικό Στρατό της Αδριανούπολης και της Προύσας, πόλεων-συμβόλων των μουσουλμάνων, προκάλεσε την αντίδραση των μουσουλμάνων της Τουρκίας και τη συσπείρωσή τους γύρω από το Κεμαλικό Κίνημα με σκοπό την αποτίναξη του «Ελληνα κατακτητή».

➤ Ο Εθνικός Διχασμός, δηλαδή ο φανατισμός, η μισαλλοδοξία, η αντιδεοντολογική ή ανορθόδοξη πολιτική αντιπαράθεση που δεν περιορίζεται στα επιτρεπόμενα όρια, δε στρέφεται μόνο κατά του πολιτικού ή των πολιτικών αντιπάλων, αλλά τελικά εναντίον της ίδιας της πατρίδας, εντός της οποίας λαμβάνει χώρα η αντιπαράθεση. Στην Μικρασιατική περιπέτεια ο Διχασμός διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο και δεν επέτρεψε την απαγκίστρωση της Ελλάδας από τη Μικρά Ασία με αποδεκτό κοινωνικό, πολιτικό, στρατιωτικό και οικονομικό κόστος για τους ακόλουθους λόγους:

α. Έδωσε την ευκαιρία στις Μεγάλες Δυνάμεις να απεμπλακούν από το μικρασιατικό πρόβλημα και τις οικονομικές υποχρεώσεις που είχαν αναλάβει έναντι της χώρας μας, καθώς αυτές εκμεταλλεύτηκαν ως δικαιολογία την εκλογική ήττα του Βενιζέλου και την ανάληψη της εξουσίας από την «Ηνωμένην Αντιπολίτευσιν» και την επαναφορά του «εχθρού» της Αντάντ Βασιλιά Κωνσταντίνου.

β. Απέτρεψε τους πολιτικούς ηγέτες των μετανοεμβριανών κυβερνήσεων από την ορθή εκτίμηση και αντιμετώπιση της κατάστασης και μπουκοτάρισε τη λήψη αποφάσεων που ενδεχομένως θα περιόριζαν το εύρος της καταστροφής και θα αποδεικνύονταν ευεργετικές για τα ελληνικά συμφέροντα. Συγκεκριμένα, εάν υπήρχε μια κοινή πολιτική κατεύθυνση, θα ήταν δυνατή είτε η σύμπτυξη των ελληνικών δυνάμεων στη γραμμή της Συνθήκης των Σεβρών (ή της αρχικής εντολής της απόβασης στη Σμύρνη) μετά την επίθεση στο μέτωπο του Σαγγαρίου είτε ακόμη και η αποχώρηση από την Ιωνία με παράλληλη προστασία των ελληνικών πληθυσμών και περιουσιών και επίτευξη συμφωνίας για διατήρηση της Ανατολικής Θράκης.

γ. Ο Εθνικός Διχασμός συνέβαλλε στη μείωση της μαχητικής ικανότητας και του ηθικού του Ελληνικού Στρατού με την αποχώρηση, απομάκρυνση ή την παραγκώνιση ικανότατων εμπειροπόλεμων στελεχών με την ταυτόχρονη προαγωγή και τοποθέτηση σε καίριες θέσεις άπειρων ή μη ικανών.

δ. Τέλος, απέκλεισε την εκπροσώπηση της χώρας μας το 1921 στη Διάσκεψη του Λονδίνου από τον Ε. Βενιζέλο, τον πολιτικό που είχε θέσει τα θεμέλια και είχε υλοποιήσει το μικρασιατικό εγχείρημα, στερώντας έτσι τη δυνατότητα εξεύρεσης μιας συμφέρουσας λύσης ένα χρόνο πριν την ολοκληρωτική καταστροφή.

➤ Η κατοχή εδαφικής ζώνης γύρω από την περιοχή της Σμύρνης θα ήταν στην πράξη μάλλον αδύνατη για την Ελλάδα, ακόμα κι αν ο Ε. Βενιζέλος δεν είχε χάσει τις εκλογές, λόγω της πολιτικοστρατηγικής αδυναμίας και της απροθυμίας των συμμαχικών δυνάμεων (Αντάντ) όσον αφορούσε την επιβολή των όρων της Συνθήκης των Σεβρών στην Κεμαλική Κυβέρνηση. Συνεπώς, η εκάστοτε ελληνική πολιτική ηγεσία, ανάλογα με το βαθμό και το μέτρο που ήταν ικανή να διασφαλίσει τις απαραίτητες συνθήκες για τη διεξαγωγή ενός μακροχρόνιου πολέμου, θα εξαναγκαζόταν αργά ή γρήγορα στη λύση της εκκένωσης της Μικράς Ασίας.

➤ Ο Πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος ατυχώς προκήρυξε εκλογές μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, εν μέσω πολεμικής περιόδου, προκειμένου να

ανανεώσει τη λαϊκή εντολή και να επιβεβαιώσει ότι ο ελληνικός λαός συμφωνούσε με τις μέχρι τότε πολιτικές του επιλογές. Η πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα κάθε άλλο παρά ομαλή θα μπορούσε να χαρακτηριστεί (Εθνικός Διχασμός, συνεχής αντιπαράθεση βενιζελικών-αντιβενιζελικών, εξορίες, φυλακίσεις κλπ) και επομένως μια καθυστέρηση στην προκήρυξη εκλογών δεν θα αμαύρωνε περαιτέρω το δημοκρατικό μας πολίτευμα. Συνεπώς κρίνεται ότι ο Βενιζέλος θα έπρεπε να ολοκληρώσει πρώτα το έργο του για την «Ελλάδα των δυο Ηπείρων και των πέντε Θαλασσών» και ακολούθως να οδηγήσει το λαό στις κάλπες.

➤Επίσης, ο Ε. Βενιζέλος υποτίμησε τον αγγλογαλλικό ανταγωνισμό στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολίας και κυρίως το γεγονός ότι η Μ. Βρετανία δε σκόπευε να συγκρουστεί με τη Γαλλία μετά την λήξη του πολέμου προκειμένου να υποστηρίξει την ελληνική υπόθεση. Άλλωστε το ζήτημα των γερμανικών αποζημιώσεων ήταν υψηλότερα στη γαλλική ατζέντα και οι Βρετανοί έσπευσαν να τους υποστηρίξουν με τα γνωστά ανταλλάγματα στη Βόρεια Μεσοποταμία μέσω της Συνθήκης του Σαν Ρέμο. Στη λανθασμένη κρίση του Βενιζέλου συνετέλεσε αφενός η συνεχής υποστήριξη της ελληνικής υπόθεσης από το βρετανό Πρωθυπουργό Lloyd George, ακόμη και παρά τις διαφωνίες κορυφαίων συνεργατών και υπουργών της Κυβέρνησης του και αφετέρου στην επιθυμία του Βενιζέλου να πραγματώσει με κάθε τρόπο τον εθνικό πόθο της Μεγάλης Ιδέας.

➤Το αποτέλεσμα των επιθετικών επιχειρήσεων του θέρους του 1921 καθόρισε σε σημαντικό βαθμό τη μετέπειτα πολιτική των Συμμάχων. Η αδυναμία των Ελλήνων να καταλάβουν την Άγκυρα και να καταστρέψουν τον κεμαλικό στρατό, παρά τις λοιπές σημαντικές τακτικές επιτυχίες, ώθησε αποκάλυπτα τους Γάλλους και τους Ιταλούς σε εναγκαλισμό με το τουρκικό εθνικιστικό στρατόπεδο. Παράλληλα επέτρεψε τη λήψη ζημιογόνων για τα εθνικά μας συμφέροντα αποφάσεων σε συμμαχικό επίπεδο, όπως συνέβη με τον καθορισμό των ελληνοαλβανικών συνόρων και την επιδίκαση της Βορείου Ηπείρου στην Αλβανία.

➤Μετά την εκστρατεία στο Σαγγάριο, η Κυβέρνηση Γούναρη θεώρησε, κατόπιν συστάσεων και της στρατιωτικής ηγεσίας, ότι η κατοχή σημαντικού τμήματος της τουρκικής επικράτειας θα αποτελούσε σημαντικό διαπραγματευτικό «χαρτί» για την επίτευξη συμφωνίας με ευμενέστερους για την Ελλάδα όρους. Η αντίληψη αυτή ήταν ένας από τους λόγους διατήρησης αμυντικού μετώπου μεγαλύτερου των 600χλμ και όχι

της σύμπτυξης σε μικροτέρου μήκους και ισχυρότερες τοποθεσίες (π.χ. Τουμλού Μπουνάρ).

➤ Το βασικότερο μειονέκτημα της εκστρατείας στο Σαγγάριο, πέρα από τη μείωση της μαχητικής ικανότητας της Ελληνικής Στρατιάς λόγω της καταπόνησης και του μεγάλου αριθμού απωλειών, ήταν η συνειδητοποίηση του αδιεξόδου στο οποίο είχε περιέλθει η Ελλάδα σε πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο. Η πολιτική ηγεσία περιόδευε «στα ανακτοβούλια της αδιαφόρου και υστερόβουλης Ευρώπης» και αποδεχόταν κάθε πιθανή λύση που ενδεχομένως θα τερμάτιζε το μικρασιατικό «τέλμα», ακόμα και με μεγάλες παραχωρήσεις στην τουρκική κυβέρνηση. Ο Ελληνικός Στρατός, από την άλλη πλευρά, αποθαρρύνθηκε και έχασε «ανεπιστρεπτί» ένα σημαντικό παράγοντα ανάπτυξης και διατήρησης του ηθικού, την ελπίδα για τη νίκη¹⁹².

➤ Η ήττα του Ελληνικού Στρατού συνοδεύτηκε από την εκδήλωση απάνθρωπης βίας από τους Τούρκους, η οποία οδήγησε στον αφελληνισμό της Ιωνίας και του Πόντου. Οι πληθυσμοί της Μ. Ασίας που συνιστούσαν από την αρχαιότητα μια συνεχή και αδιάλειπτη ελληνική παρουσία στην περιοχή της Ιωνίας, διατηρώντας αναλλοίωτη την ελληνικότητά τους, έπαψαν να υφίστανται. Όσοι διασώθηκαν εισέρρευσαν στην Ελλάδα, ιδίως μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών Ελλάδας-Τουρκίας, επιτρέποντας στη χώρα μας να θέσει στέρεες βάσεις για την ανοικοδόμηση του ελληνικού κράτους. Με την εγκατάστασή τους στη Μακεδονία και τη Θράκη συνέβαλλαν στην αλλαγή των εθνολογικών συσχετισμών υπέρ του ελληνικού στοιχείου. Θα μπορούσε, επομένως, να ισχυριστεί κανείς ότι η Συνθήκη της Λωζάννης, αν και αντικατέστησε τη Συνθήκη των Σεβρών, που είχε «δημιουργήσει» την Ελλάδα των πέντε θαλασσών και των δύο ηπείρων, ήταν η Συνθήκη που τελικά δημιούργησε το πρώτο αμιγώς ελληνικό κράτος.

➤ Επιπρόσθετα, η Συνθήκη της Λωζάννης, θλιβερό και αναπόφευκτο αποτέλεσμα κοπώσεως, «ανέστησε» την μόλις προ τεσσάρων ετών διαμελισμένη και αφανισμένη Τουρκία και την επανατοποθέτησε ως ισότιμο μέλος της διεθνούς κοινωνίας. Αν και υπό τις τραγικές συνθήκες που επικρατούσαν εκείνο το διάστημα φαινόταν ως ό,τι καλύτερο μπορούσε να επιτευχθεί, στην Ελλάδα προκάλεσε οδύνη και θλίψη διότι έθετε ταφόπλακα σε ιδεώδη με τα οποία είχαν γαλουχηθεί τόσες και τόσες γενιές στα βάθη των αιώνων. Τα λόγια του Στρατηγού Θεόδωρου Πάγκαλου ίσως συνοψίζουν με τον καλύτερο τρόπο το λαϊκό αίσθημα στην Ελλάδα μετά την ανακοίνωση της υπογραφής

¹⁹² Γιαννόπουλος Θ. Γεώργιος, *Η εις Άδου...*, ο.π., σελ. 12.

της: «..ασύμφορον, άδοξον, ανταλκίδειον, θάψασαν επί μακρόν τα εθνικά ιδεώδη, ρίψασαν εις τους δρόμους τας μυριάδας των ατυχών προσφύγων αδελφών μας...¹⁹³».

¹⁹³ Πάγκαλος Θησεύς, ο.π., σελ. 225-228.

Επίλογος

Η Μικρασιατική Εκστρατεία ήταν η συνέχεια της νικηφόρου πορείας που ξεκίνησε με το έπος των Βαλκανικών Πολέμων που οδήγησε στο διπλασιασμό της Ελλάδας της «Μελούνας». Η «μικρά πλην έντιμος Ελλάς» εκμεταλλεύτηκε τη διεθνή συγκυρία και προσπάθησε να πραγματοποιήσει το όραμα της Μεγάλης Ιδέας για την απελευθέρωση των υπόδουλων «αδελφών» της Ιωνίας και την πραγμάτωση των έσχατων εθνικών επιδιώξεων¹⁹⁴.

Δυστυχώς, ο Εθνικός Διχασμός και τα αντιτιθέμενα γεωπολιτικά συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων στην περιοχή συγκαθόρισαν την αρνητική έκβαση του εγχειρήματος. Οι Σύμμαχοι, αφού εξασφάλισαν τα συμφέροντά τους στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολίας και προέβησαν σε οικονομικές κυρίως συμφωνίες με τους Τούρκους, αντιτάχθηκαν άλλοτε άμεσα και άλλοτε έμμεσα στην ελληνική κατοχή και εγκατέλειψαν την Ελλάδα μόνη σε ένα πολυδάπανο και αιματηρό πόλεμο, προκειμένου να επιβάλλει τη συνθήκη ειρήνης στους Τούρκους με τελικό αποτέλεσμα την καταστροφή και τον αφελληνισμό περιοχών, προαιώνιων ελληνικών.

Η Μικρασιατική Καταστροφή το 1922 και η υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης που ακολούθησε σηματοδότησαν, λοιπόν, για την Ελλάδα το τέλος της Μεγάλης Ιδέας, του αλυτρωτισμού, των μεγάλων εθνικών διεκδικήσεων και των μακροχρόνιων πολέμων και αποτέλεσαν τη βάση για την ανάπτυξη και το μετασχηματισμό του ελληνικού κράτους και την αφετηρία μιας νέας πολιτικής εκσυγχρονισμού. Στη νέα αυτή φάση της ελληνικής πολιτικής ζωής τα πάθη και οι αντεκδικήσεις της περιόδου του Διχασμού εξακολούθησαν δυστυχώς να υφίστανται και να εκδηλώνονται με διάφορες μορφές ακόμη και στις μέρες μας.

Ο φαύλος κύκλος του διχασμού, της πόλωσης, του αποπροσανατολισμού ευθύνεται ιστορικά για σωρεία προβλημάτων και καταστροφών σε όλα τα επίπεδα της πολιτικής και κοινωνικής ζωής. Επομένως, οι πολιτικοί και πνευματικοί ταγοί θα πρέπει να καταβάλλουν κάθε προσπάθεια για τη διαμόρφωση κατάλληλων συνθηκών που να αποσκοπούν αφενός στη σύζευξη των δυνάμεων του έθνους για εθνική πρόοδο και ανάπτυξη, και αφετέρου στη συνειδητοποίηση ότι η λύση όποιων προβλημάτων ανακύψουν στηρίζεται στην εθνική συσπείρωση και συνεργασία και όχι στην επέμβαση

¹⁹⁴ ¹⁹⁴ Γιαννόπουλος Θ. Γεώργιος, *Η εις Άδου...*, ο.π., σελ. 7-8.

των «Μεγάλων Δυνάμεων» κάθε εποχής, καθώς οι τελευταίες το μόνο που επιδιώκουν είναι η προστασία των δικών τους συμφερόντων.

Χαρακτηριστικές είναι οι επιστολές του πρώτου Έλληνα Αρχιστράτηγου της Μικρασιατικής Στρατιάς, Λεωνίδα Παρασκευόπουλου, σε φίλους, συνεργάτες αλλά και στον ίδιο τον Ε. Βενιζέλο από το Παρίσι το 1921, ένα χρόνο πριν την καταστροφή, όπου με νηφαλιότητα και κριτική σκέψη απαλλαγμένη από πάθη και μίσση δήλωνε:

«...Φοβούμαι, ότι και την Θράκην θα χάσωμεν. Από ό,τι βλέπω εκεί βαδίζομεν. Η Γαλλία και η Ιταλία είναι άσπονδοι εχθροί μας, αλλά μήπως και η Αγγλία πάει πίσω; Σήμερον έχει συμφέρον νά παρατείνει αυτήν την κατάστασιν, θέλει τας ελληνικάς λόγχας. Όταν αύριον δεν θα τας έχει ανάγκην διότι θα τα φκιάσει με τον Κεμάλ τότε θα μας δώσει την κλωτσιά κατάστηθα και ευρισκόμεθα πολύ πλησίον της εποχής αυτής...τα συμφέροντα των ξένων, των μεγάλων καταπιεστών των μικρών λαών, δίστανται. Εν τούτοις διακηρύσσουν διαρκώς ότι αγωνίζονται υπέρ του δικαίου και της ελευθερίας, ενώ πράγματι είναι σφαγιασταί όλων των ωραίων αυτών Ιδεωδών. Είναι πλέον βάρβαροι και από τους Τούρκους, διότι επίτέλους αυτοί οι τελευταίοι δεν καλύπτουν τα αισθήματά των, βαδίζουν κατ' ευθείαν προς τον σκοπόν, ενώ οι λεγόμενοι πολιτισμένοι, εις την επιδίωξιν ωφελείας τινός, σε εγκαταλείπουν, σε πουλούν και σε θυσιάζουν..¹⁹⁵».

¹⁹⁵ Σωτηρίου Διδώ, *Η Μικρασιατική Καταστροφή και η στρατηγική του ιμπεριαλισμού στην Ανατολική Μεσόγειο*, 17^η Έκδοση, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 2016, σελ. 11.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

1. Αγγελομάτης Εμ. Χρήστος, *Χρονικόν μεγάλης τραγωδίας. Το έπος της Μικράς Ασίας*, 6^η Έκδοση, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2005.
2. Βακάς Δημήτριος, *Ο Βενιζέλος πολεμικός ηγέτης*, Εκδόσεις Σαλίβερος, Αθήνα 1949.
3. Βεντήρης Γεώργιος, *Η Ελλάς του 1910-1920*, 2 τόμοι, Εκδόσεις Πυρσός, Αθήνα 1931.
4. Βερέμης Θάνος – Γουλιμή Γιούλα (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος, Κοινωνία-Οικονομία-Πολιτική στην εποχή του*, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1989, σελ. 27-70.
5. Βιδάλης Ε. Ορέστης, *Το σύγχρονο γεωπολιτικό περιβάλλον και η εθνική μας πολιτική*, Εκδόσεις Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1988.
6. Βοζίκης Χαράλαμπος, *Αι απολογίαι των θυμάτων της 15^{ης} Νοεμβρίου 1922*, Εκδόσεις Μακρής, Αθήνα χ.χ.
7. Γιαννόπουλος Θ. Γεώργιος, *Η εις Άδου Κάθοδος, Από τον Σαγγάριο ως την Λαοζάννη*, Εκδόσεις Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1996.
8. Γιαννόπουλος Θ. Γεώργιος, *Από το Νέστο ως το Σαγγάριο*, Εκδόσεις Περί Τεχνών, Πάτρα 2001.
9. Γιαννουλόπουλος Γιάννης, «Η Μικρασιατική Περιπέτεια», στο Βερέμης Θάνος – Νικολακόπουλος Ηλίας (επιμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, 234-255.
10. Γρηγοριάδης Ν. Φοίβος, *Η Ιστορία της Νεότερας Ελλάδος, Διχασμός-Μικρά Ασία, Θριάμβος-Καταστροφή*, Εκδόσεις Φοίνιξ-Σταύρος Φλάουνας, Αθήνα χ.χ.
11. Δαφνής Γρηγόριος, *Τα Ελληνικά Πολιτικά Κόμματα 1821-1961*, Εκδόσεις Γαλαξίας, Αθήνα 1961.
12. Δαφνής Γρηγόριος, *Η Ελλάς μεταξύ δύο Πολέμων 1923-1940*, Β' Έκδοση, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1997.
13. Δεσποτόπουλος Αλέξανδρος, *Η συμβολή της Ελλάδος στην έκβαση των δυο Παγκοσμίων Πολέμων*, Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1992.
14. Δούσμανης Βίκτωρ, *Η Εσωτερική Όψις της Μικρασιατικής Εμπλοκής. Διατί απέτυχον οι προσπάθειαι μου κατά το χρονικόν διάστημα 1920-1922 προς αποτροπήν της καταστροφής*, Εκδόσεις Πυρσός Α.Ε., Αθήνα 1928.
15. Δρίτσα Μαργαρίτα, «Πρόσφυγες και Εκβιομηχάνιση», στο Βερέμης Θάνος – Γουλιμή Γιούλα (επιμ.), *Ελευθέριος Βενιζέλος, Κοινωνία-Οικονομία-Πολιτική στην εποχή του*, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1989, σελ. 27-70.
16. Ήφαιστος Παναγιώτης, *Διπλωματία και Στρατηγική των Μεγάλων Ευρωπαϊκών Δυνάμεων Γαλλίας, Γερμανίας, Μεγάλης Βρετανίας*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2008.

17. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, *Νεώτερος Ελληνισμός, Από το 1913 ως το 1941*, Τόμος ΙΕ΄, Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978.
18. Καγιάς Παναγιώτης, *Χωρίς φόβο και πάθος. Η Μεγάλη Ιδέα*, Εκδόσεις Σιδέρη, Αθήνα 1980.
19. Κακούρη Αθηνά, *Τα Δυο Βήτα*, Εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2016.
20. Κακούρη Αθηνά, *Ουλάνοι στη Λάρισα*, Εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2018.
21. Κονδύλης Παναγιώτης, *Θεωρία Πολέμου*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1997.
22. Κοραντής Ι. Αντόνιος, *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης (1919-1945), Η Χωλαίνουσα Ειρήνη (1919-1939)*, Τόμος Α΄, Εκδόσεις Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα 1996.
23. Κουτσουραδής Τιμολέων, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία, όπως την αφηγούνται τα επιστολικά δελτάρια των εκδοτών Αλεπάντου και Κότσιφα*, Εκδόσεις Συλλογές-Αργύρης Βουρνάς, Αθήνα 2005.
24. Λάσκαρις Μ. Θεόδωρος, *Το ανατολικόν Ζήτημα, 1800-1923*, Τόμος Α΄ (1800-1878), Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2006.
25. Λουκάς Κ. Ιωάννης, *Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία και Παγκόσμιοι Πόλεμοι*, Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα 1996.
26. Λουκάς Κ. Ιωάννης, *Η Γεωπολιτική*, Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα 2000.
27. Λουκάς Κ. Ιωάννης, *Η Γεωπολιτική του Ανατολικού Ζητήματος και η Ελλάδα, στο περιοδικό Γεωπολιτική*, Τεύχος 6, Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα Απρίλιος 2000.
28. Μαζαράκης-Αινιάν Αλέξανδρος, *Απομνημονεύματα*, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 1949.
29. Μάζης Ιωάννης, *Γεωπολιτική των Υδάτων στη Μέση Ανατολή (Αραβικές Χώρες-Ισραήλ-Τουρκία)*, Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα 1996.
30. Μαυρογορδάτος Θ. Γιώργος, *1915 – Ο Εθνικός Διχασμός*, Η΄ Έκδοση, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2016.
31. Μέρτζος Νικόλαος, *Η Μικρασιατική Εκστρατεία. Φωτογραφίες Θεόδωρου Νικολέρη*, Εκδόσεις Ερωδιός, Θεσσαλονίκη 2008.
32. Μεταξάς Ιωάννης, «Ο πόλεμος με την Τουρκίαν είχε τελειώσει διά την Αντάντ», στο *Η Ιστορία του Εθνικού Διχασμού. Κατά την Αρθρογραφία του Ελευθερίου Βενιζέλου και του Ιωάννου Μεταξά*, Τέταρτη Έκδοσις, Εκδοτικός Οίκος Κυρομάνος, Αθήνα 2010, σελ. 482-487.
33. Μεταξάς Ιωάννης, «Η απόβασις εις την Μικράν Ασίαν έγινε διά να στερεωθή το καθεστώς του Βενιζέλου», στο *Η Ιστορία του Εθνικού Διχασμού. Κατά την Αρθρογραφία του Ελευθερίου Βενιζέλου και του Ιωάννου Μεταξά*, Τέταρτη Έκδοσις, Εκδοτικός Οίκος Κυρομάνος, Αθήνα 2010, σελ. 499-505.
34. Μόστρας Βασίλειος, *Η Μικρασιατική Επιχείρησις*, Β΄ Έκδοσις Συμπεπληρωμένη, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 1969.
35. Μουρέλος Γιάννης, *Η γαλλοτουρκική προσέγγιση του 1921: Το σύμφωνο Franklin-Bouillon και η εκκένωση της Κιλικίας*, Τόμος 4^{ος}, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα 1983, σελ. 211-276.

36. Νικολάου Χαράλαμπος, *Διεθνείς Πολιτικές και Στρατιωτικές Συνθήκες, Συμφωνίες και Συμβάσεις, Από το 1453 μέχρι Σήμερα (Ελλάς - Χερσόνησος του Αίμου)*, Εκδόσεις Φλώρος, Αθήνα 1996.
37. Πάγκαλος Θεόδωρος, *Τα Απομνημονεύματα μου: 1897-1947*, Τόμοι Α΄ και Β΄, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1959.
38. Πάγκαλος Θησεύς (επιμ.), *Αρχείον Θεόδωρου Πάγκαλου*, Τόμος Πρώτος 1918-1925, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1973.
39. Παναγάκος Παναγιώτης, *Συμβολή εις την ιστορία της δεκαετίας 1912-1922*, Αθήνα 1961.
40. Παπαγεωργίου Π. Στέφανος, *Από το γένος στο έθνος. Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους*, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα 2004.
41. Παπαφλωράτος Ιωάννης, *Η ιστορία του Ελληνικού Στρατού (1833-1949). Η Δράση των I-VIII Μεραρχιών Πεζικού – Νομική και Χαρτογραφική Παρουσίαση των Γεγονότων*, Τόμοι Α΄ και Β΄, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα 2014.
42. Πασσάς Δ. Ιωάννης, *Η αγωνία ενός έθνους. Η απολογία του Παπούλα*, Αθήνα 1925.
43. Πετρίδης Παύλος, *Ελληνική Πολιτική και Κοινωνική Ιστορία 1821-1940, Επισκόπηση*, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1986.
44. Πετσάλης-Διομήδης Νικόλαος, «1919: Τη Σμύρνη ή την Πόλη» στο Βερέμης Θάνος, Δημητρακόπουλος Οδυσσεάς, Αλεξανδρής Αλέξης (επιμ.), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Εκδόσεις Φιλιππότης, Αθήνα 1980.
45. Πλουμίδης Σπυρίδων, *Το καθεστώς Ιωάννη Μεταξά (1936-1941)*, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2016.
46. Πρεβελάκης Γεώργιος-Στυλιανός, *Γεωπολιτική της Ελλάδας*, Εκδόσεις Libro, Αθήνα 1998.
47. Ροδάς Μιχαήλ, *Η Ελλάδα στη Μικράν Ασία*, Τυπογραφία Κλεισιούνη, Αθήνα 1950.
48. Ροδάς Μιχαήλ, *Πώς η Γερμανία Κατέστρεψε τον Ελληνισμό της Τουρκίας*, Εκδόσεις Παρουσία, Αθήνα 1995.
49. Σακελλαρόπουλος Κωνσταντίνος, *Η σκιά της Δύσεως. Ιστορία μιας Καταστροφής*, Εκδόσεις Εκάτη, Α΄ Ανατύπωση, Αθήνα 2009.
50. Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1900-1945*, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997.
51. Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Ελευθέριος Βενιζέλος, 12 Μελετήματα*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999.
52. Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η απόφαση για την επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία. Κριτική Επαναψηλάφηση*, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2009.
53. Σιούσουρας Πέτρος, *Γεωπολιτική και Ζωτικός Χώρος. Η Μικρασιατική Εκστρατεία και ο Ανταγωνισμός των Μεγάλων Δυνάμεων*, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2012.
54. Σπυρίδωνος Γεώργιος, *Πόλεμος και Ελευθερίες*, Αθήνα 1957.

55. Στασινόπουλος Κ. Επαμεινώνδας, *Κόμματα και Εκλογές στην Ελλάδα (1821-1985)*, Αθήνα 1985.
56. Στρατηγός Ξενοφών, *Η Ελλάς εν Μικρά Ασία*, Αθήνα 1925.
57. Σωτηρίου Διδώ, *Η Μικρασιατική Καταστροφή και η στρατηγική του ιμπεριαλισμού στην Ανατολική Μεσόγειο*, 17^η Έκδοση, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 2016.
58. Τζανακάρης Βασίλης, *Εις Θάνατον! Η Δίκη και η Εκτέλεση των Έξι μέσα από τα Πρακτικά, Παραλειπόμενα και τα «Ψιλά» των Εφημερίδων*, Εκδόσεις Μεταίχιμο, Αθήνα 2010.
59. Τζόκας Σπύρος, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το Εγχείρημα του Αστικού Εκσυγχρονισμού 1928-1932, Η οικοδόμηση του αστικού κράτους*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 2002.
60. Τσακαλογιάννης Πάνος, *Σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ιστορία. Από τη Βασίλη στον 21^ο αιώνα*, Β' Τόμος, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2009.
61. Τσιριγώτης Διονύσιος, *Η ελληνική στρατηγική στη Μικρά Ασία 1919-1922, Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία και Εξωτερική Πολιτική*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2010.
62. Τσιρκινίδης Χάρης, *Έχω όπλο την αγχόνη...Το ντοκουμέντο της Μεγάλης Καταστροφής υπό το φως των ξένων απόρρητων αρχείων, 1908-1925*, Εκδόσεις Ερωδιός, Θεσσαλονίκη 2005.
63. Τσιρπανλής Ζαχαρίας, *Η Ευρώπη και ο Κόσμος 1814-1914*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993.
64. Τσουνάκος Όθων, «Η Μεγάλη Ελλάδα και η Μικρασιατική Εκστρατεία», *Ελληνική Ιστορία*, τ. 25, Εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1992.
65. Φωτιάδης Κωνσταντίνος, *Η Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2004.
66. Χατζηιωσήφ Χρήστος, «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», στο Χατζηιωσήφ Χρήστος (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, 1922-1940, Ο Μεσοπόλεμος*, Τόμος Β1, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σελ. 9-57.
67. Χριστοδουλίδης Αιμ. Θεόδωρος, *Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων. Από τη Βιέννη στις Βερσαλλίες 1815-1919*, Τόμος Δεύτερος, Εκδόσεις Σιδέρη, Αθήνα 1991.
68. Χρονόπουλος Δημήτριος, *Δημήτριος Γούναρης*, Εκδόσεις Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1987.
69. Ψυρούκης Νίκος, *Η Μικρασιατική Καταστροφή 1918-1923*, 7^η Έκδοση, Εκδόσεις Επικαιρότητα, Αθήνα 1977.
70. Bierstadt Hale Edward, *Η Μεγάλη Προδοσία. Ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων στη Μικρασιατική Καταστροφή και στη Συνθήκη της Λωζάννης*, Μετάφραση: Κασσεσιάν Ιωσήφ-Γρηγόρης, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη – «Νέα Σύνορα», Αθήνα 1997.
71. Branden E. Kathleen – Shelley M. Fred, *Παγκόσμια Γεωπολιτική*, Μετάφραση: Πετρόπουλος Σωτήρης, Εκδόσεις Ροές, Αθήνα 2006.

72. Driault Edouard, *Το Ανατολικό ζήτημα: Από τις αρχές του έως τη Συνθήκη των Σεβρών*, Μετάφραση: Σταματιάδη Λίνα, Τόμος Α΄, Εκδόσεις Κάτοπτρο-Ιστορητής, Αθήνα 1997.
73. Gaillard Jean-Michel & Rowley Antony, *Ιστορία της Ευρωπαϊκής Ηπείρου από το 1850 έως το τέλος του 20^{ου} Αιώνα*, Μετάφραση: Σαλίμπα Αλίκη, Εκδόσεις Σιδέρης, Αθήνα 2003.
74. Milton Gails, *Χαμένος Παράδεισος. Σμύρνη 1922 - Η Καταστροφή της Μητρόπολης του Μικρασιατικού Ελληνισμού*, Μετάφραση: Καλοφωλιάς Αλέξης, Εκδόσεις Μίνωας, Αθήνα 2012.
75. Gilpin Robert, *Πόλεμος και Αλλαγή στη Διεθνή Πολιτική*, Μετάφραση: Κολιόπουλος Κων/νος, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2007.
76. Mearsheimer John, *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*, Μετάφραση: Κολιόπουλος Κων/νος, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2007.
77. Morgenthau Henry, *Τα Μυστικά του Βοσπόρου*, Μετάφραση: Κασεσιάν Ιωσήφ-Γρηγόρης, 2^η Έκδοση, Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα 1994.
78. Nicol E., *Οι Σύμμαχοι και η Κρίση στην Ανατολή. Ο ρόλος των Συμμάχων έξι μήνες πριν από την Καταστροφή ή γιατί πρέπει να καταστραφεί ο Μικρασιαστικός Ελληνισμός*, Μετάφραση: Κατρά Άννα, Εκδόσεις Ειρμός, Αθήνα 1990.
79. Parker Geoffrey, *Γεωπολιτική. Παρελθόν, Παρόν και Μέλλον*, Μετάφραση: Αλεξοπούλου Ευηνέλλα, Εκδόσεις Ροές, Αθήνα 2002.
80. Scott Len, «Διεθνής Ιστορία 1900-1990», στο Baylis John, Smith Steve & Owens Patricia (επιμ.), *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής. Μια εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*, Μετάφραση: Ψευτέλου Ελένη και Κοτσύφου Ελένη, Εκδόσεις Επίκεντρο, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2007.
81. Seligman Vincent, *Ο θρίαμβος του Βενιζέλου*, Μετάφραση: Νίκα Ντίνα, Εκδόσεις Ειρμός, Αθήνα 1990.
82. Smith Michael Llewellyn, *Το Όραμα της Ιωνίας. Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1919-1922*, Μετάφραση: Κασδάγλη Λίνα, Β΄ Ανατύπωση, Εκδόσεις ΜΙΕΤ, Αθήνα 2009.

Ξενόγλωσση

1. Bravos Thanassis, *The Allied Note of 23rd September and Great Britain's Retreat on the Question of Eastern Thrace*, Vol. 13, Bulletin of the Centre for Asia Minor Studies, Athens 1999-2000, σελ. 179-208.
2. Constantopoulou Photini (επιμ.), *The Foundation of the Modern Greek State. Major Treaties and Conventions (1830-1947)*, Ministry of Foreign Affairs of Greece, Athens 1999
3. Gauss Christian, *The German Emperor as Shown in his Public Utterances*, HardPress Publishing, 2012.
4. Finefrock M. Michael, «Ataturk, Lloyd George and the Megali Idea: Cause and Consequence of the Greek Plan to Seize Constantinople from the Allies, June-August 1922», *The Journal of Modern History*, 52/1, σελ. 1047-1066.

5. Hurewitz J. C., *The Middle east and North Africa in World Politics: A Documentary Record*, 2nd ed., Revised and Enlarged, Volume 2, British-French Supremacy, 1914–45, Yale University Press, New Haven and London 1979.
6. Jones Geoffrey, *The State and the Emergence of the British Oil Industry*, McMillan, London 1981.
7. Karvounarakis Theodossios, *Britain, Greece and the Turkish Settlement: An Overview of Events, Policies and Relations, 1920-1922*, Modern Greek Studies Yearbook, Volume 14/15, University of Minnesota, Minneapolis, Minnesota 1998-1999, σελ. 169-186.
8. Kennedy Paul, *The Rise and Fall of British Naval Mastery*, Penguin, London 2004.
9. Macfie Lyon Alexander, *The end of the Ottoman Empire, 1908-1923*, Routledge, 1998.
10. Maddison Angus, *The World Economy: A Millennial Perspective*, Development Centre Studies, Organisation for Economic Cooperation and Development, 2001.
11. McBeth Brian, *British Oil Policy, 1919-1939*, Frank Cass, 1985.
12. Minault Gail, *The Khilafat Movement: Religious Symbolism and Political Mobilization in India*, Columbia University Press, New York 1982.
13. Morgenthau J. Hans, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred Knopf, New York 1948.
14. Pallis Alexandros, *Greece's Anatolian Venture – and After. A survey of the diplomatic and political aspects of the Greek expedition to Asia Minor (1915-1922)*, Methuen &CO Ltd, London 1937.
15. Nicolson Harold, *The Last Phase, 1919-1925*, Houghton Mifflin Company, Boston & New York 1935.
16. Nicolson Harold, *Peacemaking 1919*, Methuen & Co Ltd, Great Britain 1964.
17. Sonyel Salahi Ramsdan, *Turkish Diplomacy 1918–1923: Mustafa Kemal and the Turkish National Movement*, Sage Publications, Beverly Hills 1975.
18. Stivers William, *Supremacy and Oil: Iraq, Turkey and the Anglo-American World Order, 1918-1930*, Cornell University Press, 1982.
19. Weinberg L. Gerhard, *Eine Welt in Waffen. Die globale Geschichte des Zweiten Weltkrieges*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1995.